

Sisekaitseakadeemia
Sisejulgeoleku instituut

Merily Randmaa

**ALAEALISTE NARKOSÜÜTEOD JA NENDE ENNETUS
RAPLAMAA NÄITEL**

Magistritöö

Juhendaja: Uno Traat, MA

Tallinn 2024

MAGISTRITÖÖ ANNOTATSIOON

Sisejulgeoleku instituut	Juuni 2024
Töö pealkiri eesti keeles: Alaealiste narkosüüteod ja nende ennetus Raplamaa näitel	
Töö pealkiri võõrkeeles: <i>Juvenile Drug Offenses and Their Prevention: A Case Study of Rapla County</i>	
<p>Lühikokkuvõte: Magistritöö keskendub eesmärgile välja selgitada alaealiste narkosüütegude problemaatika Raplamaal ning rakendavate ennetusmeetmete- ja programmide olukorrahinnang. Töö koosneb kolmest peatükist, millest esimese teoreetilises teemapüstituses kirjeldatakse ja selgitatakse delinkventsuse tegureid, selle jätkuna narkomaania kujunemist, olemust, teooriaid ja ennetusega seonduvaid aspekte. Teises peatüki teoreetilises teemapüstituses selgitatakse Eesti alaealiste narkosüütegusid ja nende õiguslikku raamistikku ning vaadeldakse uuringute tulemusi. Kolmas peatükk on olemuselt empiiriline ning selles kasutatakse uurimisstrateegiana juhtumiuuringut, milles viiakse läbi kvalitatiivne uurimus. Uuringust tulenes, et narkosüütegude olukord on osade näitajate vaates pigem halvenenud. Statistika vaates pole ka spetsialistid rahul ennetustöö tulemustega ja narkomaania levikuga. Narkoennetusspetsialistid näevad maakonnas kasutuselolevast kuuest narkoennetusprojektist- ja programmist kõige tulemuslikuna programme „Puhas Tulevik“ ja MDFT- programm, narkoennetuses rõhutatakse tervete peresuhete ja koolipõhise ennetuse olulisust ning tõhustamise jaoks vajab maakonna narkoennetus lisaressursse ning uute ja kaasaegsemate narkoennetusmeetmete kasutuselevõttu. Magistritööl on 90 lehekülge (millest põhiosa 77 lehekülge), sisaldab kaheksat joonist ning kaheksat tabelit ja töö on üks lisa. Töö on eestikeelne ning sisaldab ingliskeelset resümeeid. Antud magistritöö kirjutamisel on kasutatud kokku 96 allikat.</p>	
Võtmesõnad: delinkventne käitumine, narkoennetus, käitumishäired, alaealiste kuritegevus, narkosüüteod	
Võõrkeelsed võtmesõnad: <i>delinquent behaviour, drug abuse prevention, behavior disorders, juvenile delinquency, narcotics offences</i>	
Säilitamise koht: Sisekaitseakadeemia raamatukogu	
Olen koostanud lõputöö iseseisvalt. Kõik lõputöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, seisukohad, kirjallikest allikatest ja mujal allikates saadud info on nõuetekohaselt viidatud. Olen nõus oma lõputöö avaldamisega elektroonilises keskkonnas.	
Töö autor: Merily Randmaa Allkiri:	Kommentaar (soovi korral)
Vastab lõputöö nõuetele. Juhendaja: Uno Traat	Allkiri:
Kaitsmisele lubatud. Kolledži direktor/instituudi juhataja:	Allkiri:

Sisukord

Magistritöö annotatsioon	2
Mõistete ja lühendite loetelu	4
Sissejuhatus	5
1. Alaealiste narkomaania olemus, kujunemine ja selle ennetus	9
1.1. Delinkventne käitumine ja selle põhjused	9
1.2. Narkomaania olemus ja kujunemine	12
1.3. Narkomaania sotsioloogilised teooriad	16
1.4. Narkoennetustöö tasandid, meetmed ja narkoennetusprogrammid	20
2. Eesti alaealiste narkosüüteod, õiguslik raamistik ja uuringud	28
2.1. Narkopoliitika ja narkomaaniat puudutav õiguslik raamistik Eestis	28
2.2. Eesti alaealiste narkootikumide tarvitamine ESPAD uuringutes	32
2.3. Narkootikumid Raplamaa koolinoorte uimastikasutuse uuringus	34
2.4. Alaealiste narkosüüteod Eestis	35
2.5. Eestis kasutusel olevad peamised ennetusmeetmed ja -programmid	37
3. Ennetusmeetmete kasutamise ja Raplamaal 2011-2021 toimepandud alaealiste narkosüütegude empiiriline uuring	40
3.1. Uuringu meetodid, protsess ja valim	40
3.2. Statistiline ülevaade alaealiste narkosüütegudest Raplamaal 2011-2021	42
3.3. Narkoennetusprogrammide ja -projektide dokumendianalüüs	48
3.4. Spetsialistide küsitluse tulemused	57
3.5. Järeldused ja ettepanekud	65
Kokkuvõte	72
Summary	76
Viidatud allikate loetelu	78
Lisad	89
Lisa 1. Küsimustik Raplamaa narkoennetusspetsialistidele	89

MÕISTETE JA LÜHENDITE LOETELU

ESPAD – ingl. *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs* ehk Euroopa kooliõpilaste alkoholi, tubaka ja narkootikumide tarvitamise võrdlusuuring

KarS – karistusseadustik

NPALS – Narkootiliste ja psühhotroopsete ainete ning nende läheainete seadus

TAI – Tervise Arengu Instituut

SISSEJUHATUS

Magistritöö teemaks on valitud „Alaealiste narkosüüteod ja nende ennetus Raplammaa näitel“, täpsemalt käsitletakse ajaperioodi 2011-2021.

Magistritöö teema on **aktuaalne**, sest narkootikumidega seotud süüteod on aastakümneid olnud väga päevakorraliseks probleemiks, mis koormab oluliselt riigi korrakaitseüsteemi, haridussüsteemi ning vähendab kogukondade heaolu ja turvalisust. Kooskõlas probleemi tõsiduse teadvustamisega on lahendusi otsides aina rohkem esile tõusnud ka ennetustegevuse olulisus erinevatel tasanditel. Suurel määral on narkootikumidega seotud õigusrikkumisi pannud toime alaealised, ehk ühiskonna üks enam mõjutatavam grupp. Alaealiste kuritegevus on Eesti õigussüsteemis prioriteetne valdkond, riigil on tähtis roll alaealiste kuritegevuse ennetamisel. (Justiitsministeerium, 2021) Samuti on Eesti narkopoliitika üheks peamiseks eesmärgiks aastaks 2030 oluliselt vähendada narkootikumide levitamist noortele. (Siseministeerium, 2021) Juba kuritegelikule teele kallutatud noore põlvkonna esindajate tagasi suunamine õiguskuulekale käitumisele tõhusalt, alaealise probleemi ja selle taustaga arvestava ennetustegevuse abil on äärmiselt vajalik, et kriminaalne tee ei jätku ka täiskasvanuikka jõudes.

1997. aastal sai alguse olulisem narkopoliitika Eestis, kui Vabariigi Valitsus kiitis heaks dokumendi „Narkomaania ennetamise ning narkokuritegevuse tõkestamise poliitika põhimõtted aastateks 1997-2007“, mis kehtis aastatel 1997-2004 ja määratles narkootikumidega võitlemise raamistiku poliitilistes, juriidilistes ja institutsionaalsetes aspektides. Küll aga põhines see valdavalt nulltolerantsi mudelil, mis omakorda muutis suuna karistuspõhiseks, mitte ennetuspõhiseks ja seetõttu ei saavutanud probleemi vähendamine tulemust. Edaspidi muutus tulemuslikkuse saavutamise huvides põhimõtetes olulisemaks karistamise asemel ennetus ja järgnes „Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012“ loomine. Riiklike strateegiate ja põhimõtete alusel läbiviidud projektid olid oluliseks osaks narkoprobleemi vastu võitlemisel Eestis, kuigi paljud peamised strateegia alusel planeeritud eesmärgid jäid realiseerimata erinevate ressursside vähesuse tõttu. (TAI, 2021)

2014. aastal valmis esimene valge raamat ehk narkootikumide tarvitamise vähendamise poliitika, mille aluseks on uimastiennetuse valitsuskomisjoni tellimus. Valge raamat sai

juhiseks tegevussuundadele uimastite kättesaadavuse vältimisel, tarbimise piiramisel ja narkosõltlaste ravimisel, selle lõpphindamise raporti alusel valmis omakorda uus valge raamat ehk Eesti narkopoliitika aastani 2030. (Siseministeerium, 2024) Narkootikumidega seotud õigusrikkumiste vähendamiseks on vajalik narkootiliste ainete kättesaadavuse vähendamine alaealiste hulgas, mille aluseks on alaealiste kriminaalajade põhjalikum analüüs. Järgmise sammuna on oluline edastada info asjakohastele institutsioonidele, et probleemsed noored saaksid erinevate ennetustegevuste, projektide ning tugigruppide kaudu vajalikku tuge. (Siseministeerium, 2014, lk 4) Lisaks on Eestis Euroopa Liidu liikmesriigina rakendunud ka EL välja antud narkostrategia aastateks 2013-2020, mis sarnaselt Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika valge raamatuga pakub viise narkootikumide leviku ja tarvitamise vähendamiseks. (European Union Drugs Strategy, 2013).

Kaasaegses karistusõiguses kehtib reegel, et alaealised tuleb kohelda arvestades nende sotsiaalse tausta eripära, arengutaseme ja vanusega. (Kranich, 2004, lk 7) Sama reegel on jätkuvalt aluseks tänapäevasele ennetuse, mitte karistamise eelistamisele ja individuaalsele lähenemisele töös alaealistega. Ka Eesti narkopoliitika peamiseks visiooniks on, et aastaks 2030 saavad narkotarbijad riigis igakülgset vajalikku abi ja karistuste asemel eelistatakse abiteenuseid. (Siseministeerium, 2021)

Teema on **uudne**, kuna varasemalt sama maakonna näitel narkosüütegudega seotud ennetustööd uuritud ei ole. Laiemat maakonnapõhist ennetuse uurimist on näha pigem alkoholi – ja muude sõltuvusainete puhul. Uurimus Raplamaa näitel aitaks luua paremat tervikpilti narkosüütegude ja ennetustöö olukorrahinnangust Raplamaal. Varasemalt on narkokuritegude ennetusest Eestis üldiselt kirjutanud magistrinäitena Rina Gontšukova Tartu Ülikoolis, kelle töö peamiseks eesmärgiks oli selgitada narkokuritegude ennetamiseks kasutatavate meetmete tõhusust ja kitsaskohti läbi laiapõhjalise küsitluse analüüsi. (Gontšukova, 2015) Sisekaitseakadeemias on narkoennetuse teemat uuritud peamiselt lõputööna, 2015. aastal uuris Daniel Karindosk narkoennetusprojektide hindamise probleeme ja narkoennetustöö iseärasusi Eestis (Karindosk, 2015). Viimaste aastate töödest Sisekaitseakadeemias on 2022. aastal Gerli Valgre poolt lõputööna konkreetsemalt uuritud ühe Eestis laiemalt kasutatud ennetusprogrammi „Puhas tulevik“ mõjusust aastatel 2015-2017. (Valgre, 2022)

Magistritöö **uurimisprobleem**: Kuidas parendada alaealiste narkoennetust Raplamaa näitel?

Magistritöö **uurimisobjektiks** on valitud alaealiste poolt toime pandud narkootikumidega seotud süütegude ennetus.

Uurimisküsimused

1. Milline on alaealiste narkosüütegude olukorra ja selle statistika vaade aastatel 2011-2021 Raplamaal?
2. Milliseid ennetusmeetmeid ja ennetusprogramme on antud aastatel uuritavas piirkonnas rakendatud ning milline on nende olukorrahinnang?
3. Millised on narkoennetusspetsialistide hinnangutel vajadused narkoennetuse parendamiseks uuritavas piirkonnas?

Magistritöö **eesmärgiks** on välja selgitada alaealiste narkosüütegude problemaatika Raplamaal ning rakendatavate ennetusmeetmete- ja programmide olukorrahinnang.

Uurimisülesanded

1. Anda teoreetiliste allikate põhjal ülevaade alaealiste delinkventsest käitumisest, narkootiliste ainete tarbimisest ja selle põhjustest.
2. Anda ülevaade statistilistest andmetest 2011-2021 perioodil toimepandud alaealiste narkosüütegude kohta.
3. Analüüsida ennetusmeetmeid ja -programme, mida rakendatakse Raplamaal töös alaealistega.
4. Küsitleda Raplamaa narkoennetustöö spetsialiste ennetuse ja narkosüütegude olukorrahinnangu osas ning analüüsida küsitluse tulemusi.
5. Teha järeldused ja parendusettepanekud narkoennetusspetsialistide küsitluse tulemuste, dokumendianalüüsi ja statistiliste andmete ülevaate põhjal.

Magistritöö on olemuselt empiiriline uurimustöö, milles viiakse uuringustrateegiana läbi uurimisprobleemi alusel juhtumiuuring (Hirsijärvi, *et al.*, 2010). Läbi juhtumiuuringu iseloomustatakse juhtumit laialdaselt ning analüüsitakse tervikuna, lähtudes uuritava juhtumi kontekstist. (Yin, 2014, pp. 15-16) Statistiliste andmete ülevaate jaoks kogutakse

infot PPA koostatud alaealiste narkosüütegude statistikast ning kvalitatiivse osa andmete kogumiseks viiakse läbi küsitlus narkoennetuse valdkonna ekspertidega ning dokumendianalüüs, uuritakse erinevaid narkoennetusmeetmeid ja -programme.

Küsitlus narkoennetuse spetsialistidele on poolstruktureeritud kujul, mis on eelistatud valikuks olukorras, kus on peamiseks eesmärgiks kujundada hinnang olukorra kontekstile, kui uurimuses kasutatakse lisaks ka teisi meetodeid. (Flick, 2009, p. 166) Küsitluse valimiks on eesmärgistatud valim, kuna valim on koostatud kindlal eesmärgil, lähtudes samas ka optimaalsest varieeruvusest. (Teddlie & Yu, 2007, p. 80) Valimi moodustavad viis Rapla maakonna narkoennetusspetsialisti.

Dokumendianalüüsi valimiks on sarnaselt küsitlusele eesmärgistatud valim. Dokumendianalüüsi fookuses on maakonnas kasutatavad narkoennetusmeetmed ja -programmid. Andmeanalüüsi meetodina kasutatakse kvalitatiivset sisuanalüüsi (Flick, 2009, p. 299).

Magistritöö koosneb kolmest osast. Esimeses peatükis, teoreetilises osas, keskendutakse ülevaatele seoses delinkventsuse, narkootikumide, narkomaania ja narkokuritegevusega, kirjeldatakse nende olemust ja ohtusid, misjärel tuuakse ülevaade narkoennetusest, selle määratlusest ja liigitusest, alaealiste puhul ennetuse eelistamise olulisusest karistamisele ning samuti erinevatest narkoennetusprogrammidest. Teises peatükis vaadeldakse narkomaaniat puudutavat õiguslikku raamistikku Eestis, ESPAD uuringu ja Raplamaa koolinoorte uimastikasutuse uuringu tulemusi ning alaealiste narkosüütegusid Eestis. Kolmandas peatükis, empiirilises osas, keskendutakse uurimisküsimustele, tuuakse ülevaade alaealiste poolt Raplemaal 2011-2021 toime pandud narkootikumidega seotud süütegude statistikast, teostatakse dokumendianalüüs, milles analüüsitakse rakendatavaid ennetusprogramme- ja projekte, samuti küsitluse tulemusi seoses alaealiste süütegude ja nende ennetuse olukorrahinnanguga. Viimasena seostatakse uurimuse tulemusi teoreetilise osaga, tehakse järeldused ja ettepanekud.

1. ALAEALISTE NARKOMAANIA OLEMUS, KUJUNEMINE JA SELLE ENNETUS

1.1. Delinkventne käitumine ja selle põhjused

Alapeatükis käsitletakse delinkventse käitumise olemust ja kujunemist, erinevaid põhjuseid ja nende analüüsi.

Delinkventseks käitumiseks loetakse alaealise seadusvastast käitumist, mis on antisotsiaalse käitumise alajaotuseks. Delinkventsuseks võib pidada erinevat liiki ühiskonna reegleid rikkuvat seadusvastast käitumist, sealhulgas näiteks nii mõrva kui ka vargust, samuti koolikohustuse mittetäitmist. Alaealiste seas levib delinkventsus suurel määral, siiski vaid väikesel osal alaealistest kujuneb välja raskem delinkventse käitumise muster. (Connor, 2002) Delinkventse käitumise algena on arvestatav juba ka koolist põhjuseeta puudumine ning muu vanemate ja kooli seatud korralduste mittetäitmine ja allumatus. (Salagaev, 2003, p. 187) On harilik, et alaealised panevad toime kergemaid delinkventseid tegusid, mis on seadusega vastuolus - näiteks suitsetamine, alkoholi proovimine, kuid suur osa neist tegudest jääb siiski ühekordseks ning ei arene edasi. (Connor, 2002)

Alaealise delinkventne käitumine ei ole pelgalt juriidiline probleem, mistõttu on oluline selle käsitlemine pigem sotsiaalse ja psühholoogilise probleemina. Põhjuseid delinkventse käitumise süvenemise tõlgendamiseks on palju erinevaid. (Arabaci, 2017, p. 112) Peamiselt võivad olla need nii individuaalsed, sotsiaalsed (kasvatus, perekond) kui ka muud sotsiaalpsühholoogilised põhjused. Delinkventse käitumise esmane alge võib tekkida juba varases lapseas esmasel sotsialiseerumisel- alustades perekondlikest suhetest ja haridusteest, kuna neil kahel teguril on väga oluline roll lapse väärtuste kujundamisel. Lapseea möödudes muutuvad olulisemateks riskiteguriteks pigem koolikaaslaste ja muu ümbritseva kogukonna mõju. (Edovald, 2005, lk 12) Vastavalt järgnevalt kirjeldatavatele teguritele koostas autor kokkuvõtliku tabeli, mis lihtsustab ülevaadet delinkventsuse peamistest riskiteguritest (vt Tabel 1).

Individaalsed riskitegurid on näiteks madal IQ, sugu, agressiivsus, akadeemiline ebaedu, erinevad käitumishäired ja vaimsed seisundid, samuti ka füsioloogilised riskitegurid. Peamised sotsiaalsed riskitegurid on perekonna struktuur ja suurus, madal sotsiaalmajanduslik staatus, sotsiaalpsühholoogilisteks teguriteks on kriminaalsuse esinemine perekonnas, samuti perevägivald, vanemlik psühhopatoogia, lapse väärkohtlemine ja kehv vanemlik kasvatuspraktika. Veel on sotsiaalseks riskiteguriks ka ema tööhõive. Sotsiaalsed ja sotsiaalpsühholoogilised riskitegurid on seotud peamiselt eakaaslaste, kooli ja naabruskonnaga, nendeks on kuritegelikule käitumisele õhutamine, deviantsete kaaslaste mõju, nõrk/puudulik koolimotivatsioon põhjustatuna nõrgast sidemest kooliga, kuritegevus ja kuritegevust pooldavad ning sellele õhutavad normid naabruskonnas, samuti ka ligipääs tulirelvadele ja vägivalla kujutamise meedias. (Edovald, 2005, lk 8-11)

Analüüsid sotsiaalpsühholoogilisi delinkventsuse riskitegureid, on perekonna roll siinkohal tõenäoliselt primaarne, pidades silmas mittetoimivaid kasvatusmeetodeid perekonnas, sisekonflikte ja sellega seonduvat kehva perekonnasisest psühholoogilist õhkkonda. Sama järelduse tegid ka Farrington ja Welsh oma uurimuses, milles viidi läbi süstemaatiline võrdlus, mis viitas peamiste delinkventsuse võimalike tekkefaktoritena näiteks konfliktseid vanemaid, puudulikku vanemlikku järelevalvet ja pärinemist suurperest või pärinemist perest, kus puudub üks vanem. (Welsh & Farrington, 2012, p. 6) Samuti võib olla määrav ühe vanema puudumine perekonnas, mille mõju võib olla nii majanduslikuks (madalam sotsiaalne staatus suurendab delinkventsuse riski) kui ka kasvatuslikuks delinkventse käitumise põhjuseks (Markina & Zarkovski, 2007, lk 20-21).

Lapse esimeseks eeskujuks on tema vanemad ning juba varajases eas peegeldab laps vanemate käitumist, mistõttu on äärmiselt oluline roll vanematel rõhuda õige ning vale käitumise eristamise õpetamisele. Kodune keskkond, mille loovad lapsevanemad, annab aluse õpivõimele nii väikelapseas kui ka hilisemal haridusteel, baseerudes paljuski üldisele heaolu- ja turvatundele. Perekondlike suhete roll delinkventsel käitumisel seisneb ka autoriteediküsimusel perekonnas- milliseid nõudmisi vanemad lastele esitavad ning kuidas kuuletuvad lapsed vanematele, milline on vanemate ülevaade ja kontroll lapse koduvälise sotsiaalse tegevuse üle ning kas vanemad on teadlikud, kellega veedab laps aega väljaspool kodu. (Tõemets, 2016, lk 66)

Alaealine ei pruugi osata valida endale head sõpruskonda, mistõttu on vanemate ülevaade sellest äärmiselt oluline, hoidmaks ära delinkventse käitumise teket. Kui vanemad omavad head kontrolli lapse üle ja kõrget autoriteeti, on alaealisel kindlasti väiksem võimalus sattuda kuritegelikule teele. (Markina & Zarkovski, 2007, lk 28-29)

Kuigi perekondlikul tagapõhjal on alaealise delinkventsuse seisukohalt väga oluline osa, esineb siiski palju näiteid, mille põhjal on näha, et delinkventselt käituvad lapsed on pärit hea kasvatusmetoodikaga perekondadest, kuid vaatamata heale vanemlikule kasvatusmetoodikale võivad olulist, ka domineerivat, negatiivset mõju omada muud sotsiaalsed ja ühiskondlikud riskitegurid, näiteks kehv sõpruskond, mille delinkventne kambameelsus alaealist suurel määral mõjutab. Alaealine võib muutuda sõpruskonnast seeläbi niivõrd mõjutatuks, et tulemusena võib kaduda ka julgus avaldada oma isiklikke seisukohti. (Brummer & Enckell, 2007, p. 275)

Hariduse mõju alaealiste delinkventsele käitumisele on samuti väga oluline. Esiteks alaealised, kes on haridusteel edukamad, on motiveeritud haridust edasi omandama, neil puudub üleliigne ajaline ressurss, mis tekitab tegevusetust ning seetõttu võimalust kalduda delinkventsele käitumisele. Lisaks on haridusel oluline roll alaealise vastutustundlikkuse suurendamisel, edukad õppijad on konkurentsivõimelisemad ning neil on tõenäoliselt kõrgem intelligentsus. Delinkventse käitumise esinemise tõenäosus väheneb, kui alaealise haridustase tõuseb. (Machin, et al. 2011, p. 465).

Hariduse positiivsetest ja delinkventsust ennetavatest aspektidest loetakse oluliseks ka seda, et haridustaseme tõustes muutuvad alaealised enda emotsioonide suhtes kontrollivamaks, on teadlikumad tagajärgedest erinevatele seadusvastastele tegudele, mis muudab nad omakorda nende suhtes taunivamaks. (Groot & Brink, 2010, p. 288)

Psühholoogilisest seisukohast vaadates on delinkventsed alaealised oma käitumiselt märkimisväärselt impulsiivsemad kui alaealised, kellel ei esine delinkventset käitumist. Samuti on lisaks impulsiivsusele nende puhul isikuomadustest täheldatud ka kehva keskendumisvõimet ja kohati ka agressiivsust, mida omakorda on erinevate uuringute tulemusena peetud väga oluliseks delinkventse käitumise osaks. Lisaks esineb delinkventselt käituvatel alaealistel muid meeleolu- ja ärevushäirete sümptomeid erinevalt uuringus osalenud tavavalimi alaealistest. (Saarela, 2015, lk 24)

Tabel 1. Peamised delinkventsuse riskitegurid (Edovald, 2005, lk 8-11; autori koostatud)

Tegur	Riskitegurid
Individuaalsed tegurid	Madal IQ, sugu, agressiivsus, akadeemiline ebaedu, käitumishäired, vaimne seisund, füsioloogilised riskitegurid
Sotsiaalpsühholoogilised tegurid	Kriminaalsuse esinemine perekonnas ja naabruskonnas, perevägivald, lapse väärkohtlemine ja kehv vanemlik kasvatuspraktika, vanemate madal autoriteet ja kontroll lapse üle, kehv perekonnasisene psühholoogiline õhkkond, konfliktid perekonnas, vanemlik psühhopatoloogia, deviantsete kaaslaste mõju, nõrk/puudulik koolimotivatsioon põhjustatuna nõrgast sidemest kooliga, vägivalda kujutamine meedias
Sotsiaalsed tegurid	Perekonna struktuur ja suurus, madal sotsiaalmajanduslik staatus, ema puudulik tööhõive

Kokkuvõtteks selgub, et on väga erinevaid riskitegureid, mis mõjutavad delinkventsuse teket. Delinkventsus avaldub järk-järgult, erinevate tegurite koosmõjul, elu alguses on lapseas domineerivad perekondlikud riskitegurid ja vanemate eeskuju, hilisemas eas suureneb jällegi muude sotsiaalsete tegurite ja kogukonnaga seotud riskitegurite mõju.

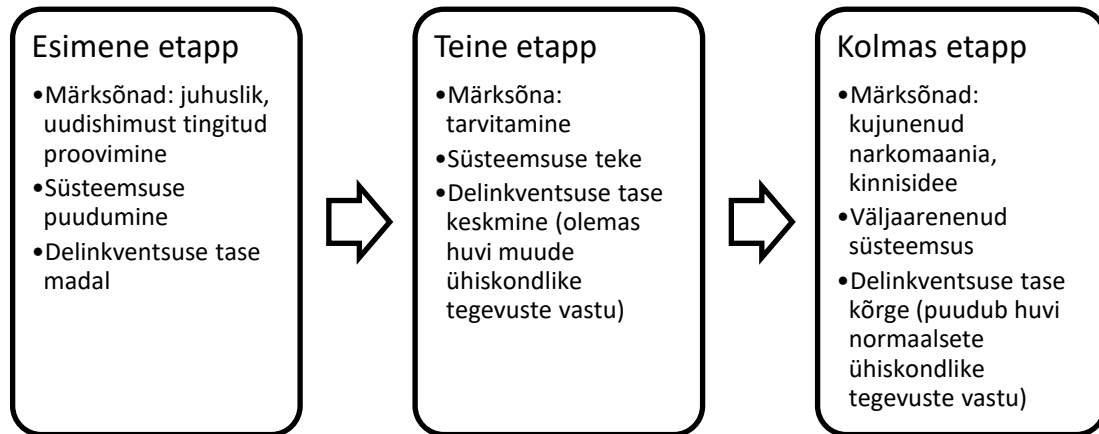
1.2. Narkomaania olemus ja kujunemine

Narkomaania esinemine alaealiste seas on välja kujunenud raskem delinkventse käitumise muster. Alapeatükis analüüsitakse narkootikumide liigitust ja levikut, narkomaania mõistet ja olemust, selle kujunemise etappe ja kulgu, samuti tuuakse ülevaade delinkventsuse rollist narkomaania kujunemisel.

Narkomaania on narkootikumide kasutamise ühiskondlik käsitlemine, oma tähenduselt vaimne või ka füüsiline sõltuvus, mis on tekkinud narkootiliste ainete manustamise tagajärjel, mille tähenduses omakorda narkomaan on isik, kellel on narkootiliste ainete kasutamise tulemusena tekkinud sõltuvus. (Allaste, 2005, lk 30) Samas leiab Harro oma teoses (2017, lk 35), et paljudes keeltes on sõnatüvi -narko tihti hoopis välditud ja hindab ka ise paremaks väljendiks sõna „uimasti“ kasutamist, et väljendada sügavamalt selle nähtuse (eesti keeles narkomaania) olemust, kuna narkomaania mõiste tuleneb algselt hoopis opiaatide mõjust, mis on hoopis rahustav ja täiesti erinev ka narkootikumidena käsitletavate närviergutite toimest, kuid Harro ise määratleb siiski eestikeelsena narkomaaniat võimalikult täpselt järgnevalt: “narkomaania on narkootikumide tarvitamine, ja et narkootikumid on keemilised ained, mis on narkootikumide nimekirjas.“

Narkomaania on kesknärvisüsteemi talitlushäire, mis baseerub peamiselt patoloogilistel muutustel aju funktsioonis, mis on omakorda tekkinud farmakoloogilise mõju tagajärjel ajuahelates. Eeltoodud põhjusel on narkomaania all kannataval inimesel pidev vastupandamatu vajadus ja sund leida spetsiifiline ainedoos ning seda viivitamatult manustada. Kui manustamine pole võimalik, tekib narkomaanil kiirelt negatiivne psüühiline seisundi muutus, kuna süsteemselt erinevate narkootiliste ainetega mõjutatud ajuahelad muudavad narkomaani käitumist ja reaktsioone vastavalt sellele, milline on vastava narkootilise aine tase inimese organismis. (Kalivas & O'Brien, 2008, pp 167-172)

Narkomaania kujunemine on mitmeetapiline protsess (vt Joonis 1), mille kujunemine võtab aega. Esimeseks etapiks on tihti lihtsast uudishimust tingitud katsetamine, esmane juhuslik proovimine ning selles alguses etapis puudub veel narkotarbimisel igasugune süsteemsus ja noorel on üldiselt säilinud terved huvid ka muude ühiskondlike tegevuste vastu. Näiteks proovitakse sõbra soovitusel mõnel noortepeol. Tihti esimesest etapist noor edasi ei jõua- kui ta ei ole just oluliselt delinkventsele käitumisele kalduv ning ei esine märkimisväärselt riskitegureid (tarvitamisele võib peamiselt kallutada iseenda vaimne haavatavus). (Rogers & Goldstein, 2002, pp. 49-51)

Joonis 1. Narkomaania kujunemise etapid (Rogers & Goldstein 2002, pp. 49-51; autori koostatud).

Ka psühhofüsioloogia professor Jaanus Harro on oma teoses (2017, lk 119-120) täheldanud, et kui juba tarvitajalt uurida tema narkomaania algusest ja esmase proovimiseni jõudmisest, tuleb harilikult vastuseks, et sooviti sobituda seltskonda ning tunda end hästi, sealjuures valdab harilikult esmaproovijat aga vähene eneseusaldus ja teadmatus ohtlikkusest. Sama soovi kordumine aga ongi viinud osa esmaproovijaid korduva narkotarbimiseni.

Teiseks etapiks on juba ka eelmise lõigu lõpus mainitud korduv tarvitamine. Siinkohal ei ole enam tegemist pelgalt juhuslikkusega, noorel on soov endal hankida ainet ning seda kasutada. Hakkab tekkima süsteemsus aine kasutamisel, noor võib hakata otsima sihilikult teiste tarvitajate seltskonda, kuid siiski ei ole tal veel kadunud huvi muude tegevuste ja normaalse sotsiaalsuse vastu. (Rogers & Goldstein, 2002, pp. 49-51)

Kolmas etapp on viimane etapp narkomaania kujunemisel - aine kasutamine on muutunud juba regulaarseks ja süsteemseks, noort saadab pidev vastupandamatu sund leida ainet ning seda tarbida. Narkootikumid muutuvad kinnisideeks, millest on raske eemalduda ja kõrvale vaadata. Tekib kiirelt negatiivne psüühilise seisundi muutus, kuna süsteemselt narkootiliste ainetega mõjutatud ajuahelad muudavad narkomaani käitumist ja reaktsioone vastavalt sellele, milline on narkootilise aine tase organismis. Kolmandas etapis ehk juba kujunenud narkomaanina on inimene on kaotamas huvi muude, normaalse sotsiaalsuse ja ühiskondlike tegevuste vastu. (Rogers & Goldstein, 2002, pp. 49-51)

Eelmises alapeatükis käsitletud delinkventsuse aspekti arvestades on narkomaania teke mõjutatud mitmetest asjaoludest, oluliseks teguriks on ümbritsev keskkond, on palju narkosõltuvusega inimesi, kelle perekonnas ja lähikondsete hulgas on tõsiste sõltuvusprobleemidega inimesi, nii alkoholi- kui ka narkosõltuvusega. Emotsionaalne ja psühholoogiline seisund on samuti väga oluline delinkventse käitumise võimaliku tekketegurina. Väga suurt rolli mõjutab ka see, kui varajases eas toimub alaealise esmane kokkupuude narkootikumidega ning ka see, millist narkootilist ainet ning samuti millisel kujul ja viisil hakatakse seda esmalt, sõltuvuse kujunemise algetapis tarvitama. (McKnight, et al., 2006, pp. 55-57)

Mõnuainete tarbimise kolmeks peamiseks põhjuseks võib arvata uudishimu ja teiste lõbustuste puudumise ning soovi olla teatud eakaaslaste grupi liikmeks. (Anisimova, 2012) Narkootiliste ainete tarvitamine ei hakka harilikult üksi, tavaliselt pigem teise inimese initsiatiivil või grupeeringust, mis mõjutab noort riskikäitumiseni. (May, 2009, lk 126) Mõjutajateks võivad olla nii kaaslased, kui ka vanemad autoriteedid. Narkootikumi kuritarvitamine on selle korduv tarbimine, mille süvenedes võivad tekkida probleemid suhete tasandil, ühiskondlike rollide tasandil (nt kodus, koolis, õigusorganitega) või füüsilise tegevusena (nt vigastused, somaatilised haigused). (Naim-Feil & Zangen, 2013, p. 613)

Samuti Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika uuringute kohaselt on alaealiste kuritegevusele kaldumisel olulised mitmed aspektid, mis on kirjeldatud läbi biogeensete, psühhogeensete ja sotsiogeensete teooriate. Aktuaalseimad neist on sotsiogeensed teooriad, mille kohaselt on kuritegelikule teele sattumisel oluliselt määrav alaealise kodune keskkond, perekond, eakaaslased ja kogukond. (Edovald, 2005)

Samuti on narkomaania tekke võimalike tõukepõhjustena palju täheldatud ka alaealise kogetavat koduvägivalda (taaskord seos sotsiaalpsühholoogilise, perekondliku taustaga), muud eelnevat kokkupuudet õigusrikkumistega, halba õppeedukust, kuid samuti ka psühholoogilisi probleeme, näiteks depressiooni, ärevus- ja paanikahäireid, millega seoses ei ole alaealine saanud õigeaegset või piisavat professionaalset tuge. (Brand, Li & White, 2017, p. 10)

Alaealiste puhul on esmast narkootikumide proovimist täheldatud harilikult varajases teismeeas, millele eelneb eksperimenteerimine alkoholi- ja/või tubakatoodetega. Narkootikumidega alustades proovitakse esmalt kergemaid narkootikume, nagu kanep, misjärel huvi kasvades liigutakse edasi aina kangemate narkootiliste ainete tarbimiseni. Narkootikumidega eksperimenteerimise põhjuseid võib selgitada biopsühhosotsiaalne mudel, mille alusel liigituvad narkotarbimise põhjused bioloogilisteks ja sotsiaalpsühholoogilisteks. Bioloogilisteks teguriteks loetakse peamiselt mõne trauma tagajärjel tekkinud muutust, mis ajendab narkootikumide tarbimisele. (Kumpfer, et al., 1998, p. 46)

Sotsiaalpsühholoogilisteks teguriteks peetakse selle seletuse järgi ka eelnevalt mainitud perekondlikke aspekte (vanemate eeskuju, rakendatavad kasvatusmeetodid). Samuti mängib negatiivset rolli lisaks eeskujule ja kasvatusmeetoditele vanemate vähene tähelepanu pööramine lapsele ning mitte piisavalt lapsekeskne kodune õhkkond, misjärel tunneb laps end hüljatuna ning tal võib tekkida delinkventne käitumine hilisemas lapseas ja noorukieas, mis omakorda edasi arenedes viib narkootikumide tarbimiseni. Sotsiaalpsühholoogiliste tegurite alla kuulub ka sõpruskond ning selle meelsus, kuna tihti jõutakse esimese narkootikumitarbimiseni just sõpruskonnaga koos, selle eeskujul. (Kumpfer, et al., 1998, p. 46)

Narkomaaniks kujunemine on pikk ja mitmetest etappidest koosnev protsess. On palju riskitegureid, millest alaealiste seas võib kujuneda narkomaania, kuid siiski kujuneb see välja vähestel. Riskiteguritega seotud teooriaid ja mudeleid vaadeldes kujuneb välja pidevalt korduv asjaolu – alaealise perekonnal, eakaaslastel ja muul lähikonnal on äärmiselt domineeriv roll seoses riskitegurite tekke ja ka nende vältimisega.

1.3. Narkomaania sotsioloogilised teooriad

Delinkventsuse ja narkomaania kujunemise eeltoodud tegurite kõrval on erinevaid vaatenurki toetavaks ka narkomaaniat käsitlevad sotsioloogilised teooriad. Sotsioloogid on loonud palju sotsioloogilisi teooriaid, mis seletavad sõltuvuskäitumise võimalikku arenemist. Erich Goode (2007, pp. 63-64) on välja toonud narkomaania selgitamiseks tema jaoks neli olulisemat teooriat. Esmalt sotsiaalse õppimise teooria, teiseks sotsiaalse

kontrolli teooria, seejärel subkultuuriteooria ja neljandana valikulise interaktsiooni ja sotsialisatsiooni teooria.

Sotsiaalse õppimise teooria (algse nimetusega diferentsiaalse seose teooria) töötas esmakordselt välja kriminoloog Edwin Sutherland 1939. aastal. Sutherland leidis, et narkomaaniat saab selgitada deviantse sotsialiseerumisega ja delinkventset käitumist õpitakse eelkõige vahetus suhtlemises delinkventsete indiviididega (põhiline osa väikegruppides) ning see ei ole pärilikult edasi antud. Tasub mainida, et antud töö autori eelmises alapeatükis käsitletud nt Kumpferi toodud seisukohad psühholoogiliste ja bioloogiliste tegurite osas olid Sutherlandi poolt tugevalt kritiseeritud ja ta pidas nende rolli äärmiselt vähetähtsaks. Sutherland arvas, et õpitud käitumine ei pea tingimata rakenduma kohe, vaid pigem kontakti arenedes ja delinkventsuse süvenedes eelistatakse soodsa olukorra tekkel valida eesmärkide täitmiseks mitteaktsepteeritud, ka kuritegelikud saavutamiskiivid legaalsete asemel. (Goode, 2007, p. 65)

Sotsiaalse kontrolli teooria, mille töötas välja kriminoloog Travis Hirschi 1969. aastal, viitab peamiselt seoste puudumisele ühiskonna nõuetega ning on oluliseks teooriaks kriminoloogia ja delinkventsuse valdkonnas, mis annab ühtlasi ka süstemaatilise viisi narkomaania vaatlemiseks. Sotsiaalse kontrolli teoorial on palju ühiseid jooni allpool toodud subkultuuriteooriaga. Kui subkultuuriteoorias lähenetakse narkomaaniale küsimusega „Miks nad seda teevad?“, siis sotsiaalse kontrolli teooriast lähtudes esitatakse küsimus: „Miks nad seda ei tee?“ teisisõnu sotsiaalse kontrolli teooria peab delinkventsusele ahvatlemist ühiskonnas tavaliseks nähtuseks. (Goode, 2007, p.66)

Hirschi keskendus teoorias läbivalt neljale tegurile (kiindumus, pühendumus, kaasatus ja uskumus), mille piisav positiivne olemasolu takistaks inimesi kuritegusid sooritamast ja mõjutaks sidet, mida inimene ühiskonna suhtes tunneb. Samuti leidis ta, et sotsiaalse kontrolli teooria vaates on kuritegevus loomulik, kuid sotsiaalse õppimise teooria vaates on kuritegevus õpitav. (Schreck & Hirschi, 2009, pp. 305-311)

Narkomaaniat soosivaks teguriks on seega mitte niivõrd kokkupuude ja side delinkventse seltskonnaga, vaid esmalt hoopis olemasolev nõrk side tavakultuuri ja ühiskonnas üldtunnustatud moraalnormidega ehk kokkuvõttes nõrk sotsiaalne kontroll või selle puudumine. Samas ei väida kontrolliteooria, et tugeva sotsiaalse kontrolliga inimene ei tee

oma elu jooksul ühtki õigusrikkumist, kuid mida tugevam on side tavaühiskonna moraalinormidega, seda väiksem tõenäosus on kalduda delinkventsusele. (Goode, 2007, pp. 66-67)

Subkultuur mõistena on kriminoloogias kasutusel juba alates 20. sajandi keskpaigast ja kujutab endast süsteemi normidest ja väärtustest, mis on vastandlikud valitseva kultuuri normidele ja väärtustele. Seega subkultuuri järgiv delinkventne indiviid kohandab enda hinnanguid ja käitumist vastavalt oma subkultuuri normidele ja väärtustele, mitte ei käitu vastavalt ühiskonnas üldtunnustatud moraalinormidele. (Traat & Markina, 2003, lk 27)

Subkultuuriteooria peamiseks teesiks on, et narkomaaniat soosivasse gruppi (subkultuuri), kus narkotarbimist julgustatakse ja tunnustatakse, kaasatus on võtmeteguriks narkomaaniks kujunemisel, kuid vastandina kaasatus gruppi, kus ei ole narkootikumid aktsepteeritud ja nende tarbimine on grupi poolt ühtselt taunitud, on võtmeteguriks narkotarbimise vähendamisel. Subkultuuriteooria liigitab narkosubkultuuri erinevateks osadeks. Narkosubkultuurid jaotuvad rassi ja rahvuse järgi, samuti vanuse järgi, st kõrvuti võivad eksisteerida näiteks põhikoolinoorte, keskkoolinoorte ja noorte täiskasvanute narkosubkultuur. Lisaks on ka erinevatel narkootikumiliikidel erinevad narkosubkultuurid (näiteks kokaiini subkultuur, heroini subkultuur või ka subkultuur, kus tarbitakse samaaegselt mitut erinevat narkootikumi). (Goode, 2007, p. 67-68)

Esimese subkultuuride süstemaatilise uurimise tegi kriminoloog Howard S. Becker 1953. aastal. Ta keskendus marihuaanasubkultuurile ja peamiseks eesmärgiks oli saada teada, kuidas jõutakse marihuaana tarvitamiseni sellisel viisil, et see kujuneb sõltuvuseks. Uurimust planeerides ei lähtunud Becker inimese isikuseomaduste ja käitumisvormide rollist narkomaania tekkes, vaid lähtus ainult subkultuuri võimalikust mõjust. Uurimuse järel kirjeldas Becker mudeli, mis koosneb kolmest etapist. Esimeseks etapiks peab Becker piisava vilumuse saavutamist marihuaana suitsetamisel, millega õpitakse narkootikumi toimet maksimaalselt kasutama. Järgneb taju ja tunnetamise õppimine, õige tehnika oskamine annab võimaluse narkootikumi mitmetähenduslikku mõju tajuda. Kolmandas etapis õpitakse narkootikumi mõju nautima. (Goode, 2007, p. 68)

Kõik aistingud, mida marihuaanatarvitamine tekitab, ei ole meeldivad, ehk selle mõju enda jaoks meeldivaks tõlgendamine on treenitav. Lõpptulemusena leiab Becker, et kõik kolm

sõltuvuse tekke etappi eeldavad tugevat subkultuurigrupi poolset mentaalset tuge. Lisaks toetab subkultuur samaaegselt baastegevustega, ehk tagab logistika ja narkootikumi olemasolu, hoiab kasutamise regulaarsust ja tühistab oma hoiakutega tavaühiskonna moraalnorme. Ehk et marihuaana tarbimine sõltub indiviidi arusaamast marihuaanast ja selle kasutamisest ning see arusaam süveneb kogemuste ja subkultuuri surve suurenedes. (Goode, 2007, pp. 68-69)

Neljanda olulise teorianäite Goode (2007, pp. 72-73) välja valikulise interaktsiooni ja sotsialiseerumise teooria, milles leitakse, et potentsiaalsed narkomaanid ei satu juhuslikult sotsiaalsesse gruppidesse/subkultuuri, vaid sinna satutakse vaid kindlate isikuomaduste varasemal olemasolul ja nende ühtimisel grupi hoiakutega. Teooria ei järgi Beckeri argumente, kuid kannab siiski nii subkultuurilist kui ka sotsialiseerumise olulisuse mõtet. Goode uuris ja arendas omakorda Beckeri subkultuuriteooriat ning seostas subkultuuriga kontakti algust ka inimese isikuomadustega. Ta leidis, et juba enne narkootikumi esmakordset kasutamist on noortel, kes jagavad narkosubkultuurile omaseid väärtuseid ja hoiakuid, suur tõenäosus sellisesse subkultuuri sattuda.

Goode leidis, et mida rohkem on alaealine vanematest ja kasvatuses võõrandunud, seda suurem on ka võimalus, et eakaaslaste kergelt delinkventne subkultuur muutub üleminekuetapiks enne narkosubkultuuri. Samas aga alaealine, kes on tugevalt seotud ja meelestatud oma vanemate antud kasvatusel ja moraalnormide suhtes, ei lase end harilikult mõjutada isegi eakaaslaste kergelt delinkventsest subkultuurist. (Goode, 2007, pp. 72-73) Eeltoodu puhul saab seega leida seoseid autori esimeses alapeatükis toodud delinkventsuse psühhosotsiaalsete teguritega.

Autor leiab, et töö kontekstis narkoennetust vaadeldes on enim kõnetavaks teooriaks subkultuuriteooria, milles on palju jooni ka eelpool alapeatükkides väljatoodud delinkventsuse kujunemise aspektidest, sh peamiselt asjaolu, et narkootikumide tarbimine ei alga harilikult üksi, vaid teiste/grupi mõjutusel. Beckeri leitule sarnasel põhimõttel toimib ka ennetus -ja võõrutustegevus. Kui narkootikumide tarvitaja on eraldatud subkultuurist ja selle toest, ei ole narkotarbimine enam nii kättesaadav ja motiveeritud tegevus. Tarbimisele motiveerimine asendub narkootikumide taunimise ja nendest

loobumisele ajendamisele, mis saab tulemusena olla ka eduka ennetuse ja võõrutuse aluseks.

1.4 Narkoennetustöö tasandid, meetmed ja narkoennetusprogrammid

Alapeatükis selgitatakse ennetuse mõistet ja määratlust ning liigitust erinevate koolkondade näitel. Samuti tuuakse alapeatükis välja mitmed tulemuslikud narkoennetusmeetmed ja nende rakendamiseks kasutatavad programmid, mida kasutatakse maailmas laialdaselt ning mis võiks leida tulevikus laiemat rakendust ka Eestis.

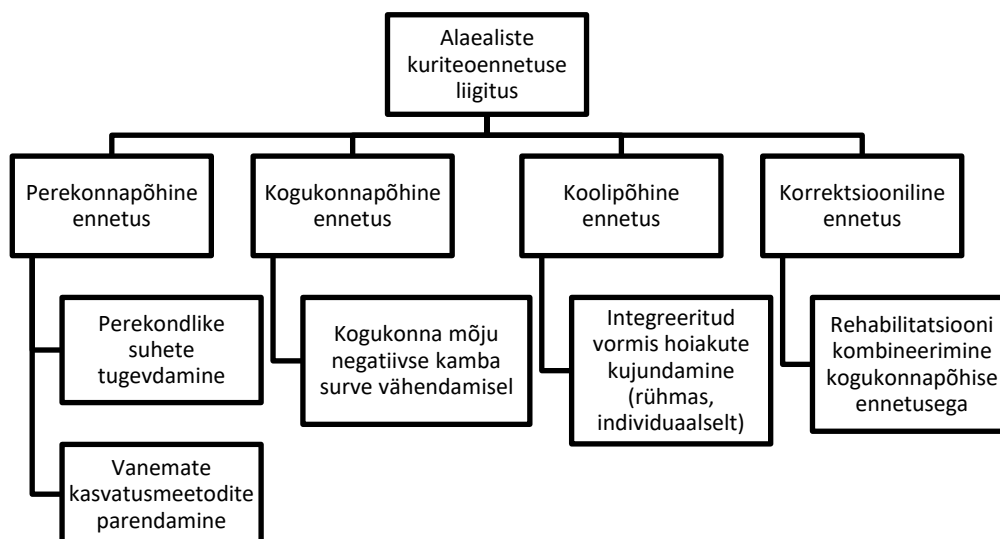
Ennetus on erinevate osapoolte tegevus, mille sihiks on indiviidi või rühma seas moraalivastase käitumise või ka muu terviseprobleemi tekke või süvenemise ära hoidmine. (Tengland, 2009, pp 204-205) Narkootikumide tarbimise põhjused on iga alaealise puhul individuaalsed, kuid narkoennetuse peamiseks lähtekohaks on delinkventsuse riskitegurite maandamine ning kaitsetegurite suurendamine. (O'Connell et al. 2009) Kaitsetegurite iseloomustamisel on peamiseks märksõnaks sotsiaalne kompetentsus koos kognitiivsete oskuste varase omandamisega, mida soodustavad esmalt terved ja harmoonilised perekondlikud suhted ning mis on suureks abiks elus kohanemiseks ning kriminaalse eluviisi omandamise vältimiseks. Sotsiaalse kompetentsi kujunemisel on oluline ka eeskujude olemasolu (alaealise jaoks eelkõige peres ja koolis, ka sõpruskonnas), et õppida häid, positiivseid ja elulisi näiteid konfliktide ning probleemide lahendamiseks. (Hilborn, 1998, lk 91) Riskitegurid on kaitseteguritele vastandiks – peamiseks iseloomustajaks puudujäägid lapseas normaalselt omandamata jäänud sotsiaalses kompetentsuses ja positiivsete eeskujude (peamiselt vanemate eeskuju näol) puudumises. (Doyle, 2007, p. 37) Riskitegurite osas on Hilborn (1998, lk 87) tõdenud, et negatiivsete tegurite kõrvaldamine on väga ajakulukas protsess, mistõttu on riskiteguritega alaealiste kaitse äärmiselt vajalik tingimuste paranemiseni.

Ennetust määratledes on seda mitmete erinevate teooriate kohaselt jaotatud erinevatele tasanditele. Ennetusmeetmed liigituvad näiteks Brantingham'i ja Faust'i (1976) laialt levinud ja tunnustatud teooria, mis seostub ka meditsiinis kasutatava profülaktikamudeliga, järgi kolmele tasandile. Esimene tasand koosneb laiemalt sotsiaalsetest ning majanduslikest meetmetest, teise tasandi ennetusmeetmed on vähem universaalsemad, kui esimese tasandi meetmed ning on seotud juba eeldatavate rikkumiste ennetamisega ja kolmas tasand

hõlmab omakorda juba õigusrikkumisi sooritanud alaealise puhul tema järgnevate õigusrikkumiste ärahoidmist. (Graham & Bennett, 1998, p. 20)

Kui esimene ja teine kategooria on pigem universaalsemad ja põhinevad traditsioonilisel ennetusel, siis juba kuriteo toime pannud alaealise puhul rakendatakse ennetusmeetmete kolmandat kategooriat. Kolmanda kategooria ennetuse olulisemaks märksõnaks on individuaalsus ning tasandit rakendavad töös alaealistega üksikisikud. (Raska, 2002, lk 173)

Kuriteoennetust kolmanda kategooria raamides tõlgendataksegi enam tagajärgede, mitte kavatsuste kaudu- tulemus on kuriteoennetus, karistus võib olla vaid üks mitmetest meetoditest selleni jõudmiseks. Juba delinkventsust avaldanud alaealiste puhul kasutatakse traditsioonilise ennetuse (mis keskendub veel õigusrikkumist mittesooritanutele) kõrval korrektsioonilist ennetust, keskendudes rehabilitatsioonile ning selle kombineerimisele vajalike piirangutega, lähtudes individuaalsest lähenemisest. Korrektsioonilise sekkumise vaatest on rehabilitatsioon mõjus, kui selle rakendamisel rõhutakse korrigeerivate mitmete konkreetset probleemset alaealise puhul esinenud riskitegurite, sh nii tema perekonna kui ka ühiskonna vaatest üldisemalt. (Edovald, 2005, lk 36-40)

Joonis 2. Alaealiste kuriteoennetuse liigitus (Graham & Bennett, 1998, p. 20; Edovald, 2005, lk 36-40; autori koostatud).

Alaealiste puhul kasutatakse harilikult liigitust, mille kohaselt jaotub see nelja kategooriasse: perekonnapõhine, kogukonnapõhine, koolipõhine ning korrektsiooniline ennetus. Korrektsiooniline ennetus jaguneb omakorda detailsemateks kategooriateks ja meetmeteks, millest olulisem on alaealiste puhul rehabilitatsioon. (Schilling & McAllister, 1990, pp. 416-420)

Perekonnapõhise ennetuse peamiseks eesmärgiks on probleemse alaealise ning tema perekondlike probleemide selgitamine ja nende vaheliste seoste ning lahenduste leidmine. Perekonna kaasamine võib osutuda eriti oluliseks, kuna alaealise jaoks on perekeskkond lähim, kui ta elab ühes ja samas leibkonnas vähemalt koos ühe vanemaga ja allub vanema(te) kontrollile, reeglitele ning samuti mõjutavad noort tema vanema(te) moraalnormid ja käitumine. Samuti on vanematel ja perekonnal üldiselt oluline roll alaealise väärtushinnangute kujundamisel ja arendamisel. Perekonnapõhine ennetus keskendub probleemi tuvastamisel alaealise suhete tugevdamisele ning usaldusväärsemaks muutmisele tema vanemate ja perega ning samuti ka vanemate poolt kasutatavate kasvatuseetodite parendamisele. (Hogue & Liddle, 2010, pp. 126-135)

Kogukonnapõhise ennetuse peamiseks eesmärgiks on keskenduda läbi probleemset alaealist mõjutavate kogukondlike aspektide. Meetodi rakendamisel lähtutakse sõltuvalt konkreetse kogukonna eripärast. Kui alaealine on väga mõjutatud kambast, mille liikmeks ta on, on kogukonnapõhise ennetuse eesmärgiks tema iseseisva hoiaku arendamine ja kambast välja suunamine. Ennetuse meetodi eesmärgiks on ka vähendada alaealise hirmu seoses teda ümbritseva negatiivse kamba survega. (Edovald, 2005, lk 30)

Koolipõhise ennetuse eesmärgiks on ennetada alaealiste kokkupuuteid narkootikumidega, käitumisprobleeme ja õigusrikkumiste toimepanemist läbi haridusliku ning kasvatuseliku aspekti. Alaealised veedavad suure osa ajast koolis, mis omakorda kujundab palju nende käitumist ja sotsialiseerumist, koolipõhise ennetuse peamiseks eesmärgiks on alaealisi sotsialiseerida ja suunata vastavalt aktuaalsetele ühiskonnainormidele, luues ka turvalist suhtlusvõrku koolikeskkonnas. Koolipõhine ennetus on kasutusel harilikult integreeritud kujul, mida peetakse tõhusaks ning üsna hõlpsalt rakendatavaks, seeläbi kujundatakse alaealiste hoiakuid ning õiguskuulekust motiveeritakse nii rühmas kui ka vajadusel individuaalselt, tavapärase õppetöö raames klassikeskkonnas kui ka vajadusel erinevaid

väliseid osapooli (kohaliku omavalitsuse spetsialistid, politseinikud, noorsootöötajad jmt) kaasates. (Domitrovich, et al., 2016)

Korrektsooniline ennetus on suunatud peamiselt alaealistele, kes on juba sooritanud kuriteo või väärteo eelkõige selleks, et ennetada uute, sel juhul juba korduvate kuritegude sooritamist. Korrektsooniline ennetus jaguneb omakorda kuueks alamkategoriaals/meetmeks, millest alaealiste puhul kõige olulisemaks peetakse rehabilitatsiooni. Rehabilitatsiooni rakendamisel arvestatakse alaealise õigusrikkujaga individuaalselt vastavalt tema vajadustele ja probleemi taustale ning kasutatakse vastavalt kognitiivseid ja/või käitumuslikke meetodeid, vajadusel kombineeritakse rehabilitatsiooni ka kogukonnapõhise ennetuse meetmetega. (Edovald, 2005, lk 36-37)

Lähtuvalt konkreetsest alaealisest ja tema probleemist ning selle taustast analüüsitakse erinevate ennetusmeetmete võimalikku kasutamist ning vajadusel nende omavahelist kombineerimist, milleks alaealiste puhul kasutatakse harilikult erinevaid tõenduspõhiseid programme, mille rakendamise osas tehakse individuaalne valik. (O`Connell et al., 2009) Erinevate ennetusmeetmete läbi programmide rakendamise eelselt analüüsitakse neid kriteeriumide põhjal, mis on tulemuslikkuse näitamise seisukohast kõige olulisemad. Efekttiivsuse analüüsimiseks on kasutusel näiteks TMS ehk Marylandi teaduslike meetodite skaala, milles antakse igale programmile punkte ning olenevalt tulemusest jagatakse punktide alusel kolme kategooriasse, milleks on paljutõotavad programmid, toimivad programmid ja mittetoimivad programmid. Olenevalt tulemusest tehakse valik, millist programmi edaspidi rakendatakse, skaala abil saab hästi võrrelda ka programmide mõju erinevates situatsioonides. (Farrington, 2003, . 61)

Narkoennetuse puhul kasutatavad projektid on harilikult ühekordsed, kuid kui projekt areneb, on tulemuslik ning sellele lisandub edaspidine tegevuskava, saab projektist ennetusprogramm, mille kasutamine on juba laialdasem. (Stel, 2001, lk 68).

Maailmas on kaasaegse meetmena sh narkoennetuses kasutusel ennetusprogrammid, mis hõlmavad suures osas pereteraapiat. Kuna tihti on delinkventsuse avaldumisel ja selle edasiarenemisel suur roll just alaealise kodusel keskkonnal, perekondlikel suhetel ja sotsiaalsel aspektil, aitab perekonna kaasamine teraapiasse alaealised õigusrikkujaid aidata edaspidisele õiguskuulekamale elule. Enamlevinud teraapiaprogrammiks on

mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT ehk inglise keeles Multi-Dimensional Family Therapy), millel on pikk edukas praktika eeskujuks paljudes Euroopa riikides. (Liddle, 2016, pp. 560-562)

MDFT programmi satuvad nii raske riskikäitumisega noored, kelle puhul on suur oht õigusrikkumisteks kui ka olemasoleva narkoprobleemiga alaealised, kellel on kogemus varasema õigusrikkumisega ja programmi peamiseks sihiks on ära hoida probleemse alaealise korduvat õigusrikkumist. Programmi rakendatakse sageli just raskemate probleemide korral ja õigusrikkumiste esinemisel, et vältida lõpptulemusena alaealise kinnisesse asutusse suunamist. MDFT kliiniline efektiivsus on samuti hinnatud väga kõrgeks, programmi arendamine toimub pidevalt kooskõlas selle regulaarse hindamisega. (Liddle, 2016, pp. 560-562)

Perekonnapõhiste ennetusmeetmete rakendamisel kasutatakse ka FFT- programmi (Functional Family Therapy). FFT on oma olemuselt funktsionaalne pereteraapia, mis keskendub juba kuriteo/väärteo sooritanud alaealise korduva kuriteo või väärteo sooritamise riski vähendamisele. FFT loob vaate perekonna toimimisest, näitamaks, et alaealise probleemse käitumise aluseks on kehv kodune õhkkond, perekonnasisesed konfliktid ja suhtlusprobleemid. Programmi läbiviimisel kasutatakse erinevaid käitumistehnikaid, mille eesmärgiks on parendada pere omavahelist suhtlust, nende probleemide ja konfliktide lahendamise võimekust ning vanemate vanemlike kasvatusmetoodikaid. Tehnikate rakendamisel kaasatakse protsessi kogu perekond ning praktilisi harjutusi viiakse läbi üheskoos. Ühe perekonna nõustamine kestab harilikult kuus kuud, mille jooksul igal kuul kahel korral toimub nõustamine. (Waldron, et al., 2005, pp. 1781-1789) FFT- programm on olnud kasutusel mitu aastakümnet ning seda on hinnatud tulemuslikuks, suurel osal programmis osalenud peredest on peresisesed suhted programmi lõppedes paranenud. (Weisman & Montgomery, 2019, pp. 337-339)

FFT- programm kujunes välja juba varem kasutuses olnud MST- programmist põhjusel, et paljud alaealised ei sobitunud programmi, kuna nende käitumisprobleeme ei hinnatud MST-programmi tingimustele vastavaks, põhjusel, et MST- programm oli kavandatud vaid väga sügavalt delinkventsetele alaealistele. MST (Multisystemic Therapy) ehk multisüsteemne teraapia on olemuselt laiahaardeline ja intensiivne programm, mis hõlmab

lisaks perekonnapõhisele ennetusele ka kogukonnapõhise ennetuse meetmeid. MST puhul vaadeldakse samaaegselt narkoprobleemiga alaealise indiviidi puudutavaid aspekte (nt narkootikumide tarbimise harjumust ja selle tegureid), perekondlikke suhteid (vanemate kehv kasvatusmetoodika, peresisesed konfliktid, kehv kodune õhkkond ning samas ka vanemate enda sõltuvusi) kui ka ea- ja koolikaaslaste ja sõprade suhtumist, muid kooliga seonduvaid tegureid (koolist väljalangemine, kehv õppeedukus ja puudulik õpihuvi) ning ka naabruskonda tervikuna (nt kriminaalse taustaga noortekambad kogukonnas ja nende mõju alaealisele). Programmi osi viiakse läbi nii perekonnaga, probleemse alaealisega üksi, kui ka ainult koos vanematega. (Sheidow & Henggeler, 2012, pp. 6-11)

MST programmi kaasatakse peamiselt 13-17-aastaseid sügavalt delinkventseid korduvalt õigusrikkumisi toime pannud alaealseid. Programmi kestvus on keskmiselt 30 nädalat, mille jooksul toimuvad regulaarsed kohtumised nii kodus, perele mugavates kohtades kui ka muudes individuaalsel lähenemisel valitud kohtades, kogukonnas, kaasates nii terapeute kui ka vajadusel muid spetsialiste. Intensiivsuse seisukohalt programmi ajal on seda läbiviivad terapeudid programmis osalejate ja nende pere jaoks ööpäevaringselt kättesaadavad ning elavad alaealise ning tema perekonnaga koos ühes keskkonnas, et hinnata maksimaalselt täpselt ja reaalselt olukorda perekonnas ning pakkuda vastavalt hinnangule igakülgset psühholoogilist tuge. (Sexton & Turner, 2010, pp. 340-345)

Kui MST on kombineeritud programm, mis hõlmab endas nii perekonnapõhiste kui ka kogukonnapõhiste meetmete rakendamist, siis CTC ehk ingliskeelsena Communities that Care ehk eestikeelses tõlkes hoolivate kogukondade strateegia keskendub peamiselt kogukonnapõhisele ennetusele. Nii MST kui ka CTC on mõlemad teaduspõhiselt palju uuritud ja seetõttu teaduspõhiselt tunnustatud programmid, erinevate analüüsimeetodite rakendamisel on hinnatud mõlemat programmi väga efektiivseks. (Blueprints for Healthy Youth Development, 2018)

CTC on kogukonnapõhine strateegiline lähenemine, mille peamiseks eesmärgiks on ennetada noorte õigusrikkumisi. Selle strateegilise kogukonnaspetsiifilise programmi eesmärgiks on suurendada suhtlust, koostööd ja vastutust kogukonnaliikmete ja erinevate teenusepakujate vahel. Programmi algatas Washingtoni ülikooli sotsiaalse arengu uurimisrühm 1980ndatel ning see töötati välja erinevate põhjalike uuringute tulemusena

selgunud peamistest riskiteguritest ja kaitseteguritest ning nendega seonduvatest efektiivsetest ennetusmeetmetest, mis olid suunatud ühtse koolitusmaterjalina kogukondadele kasutamiseks, mis omakorda edastati kogukonnajuhtidele ja ennetusspetsialistidele järgimiseks. CTC oli algselt rakendusel 25 kogukonnas, kus see leidis kiiresti eduka kasutuse, misjärel võeti strateegia üle ka paljudesse teistesse kogukondadesse. (Manger, et al., 1992, pp. 3-22)

CTC lähenemise rakendamine algab probleemi defineerimisest kogukonnas ja selle analüüsist, misjärel määratletakse kogukonna nõrkused ja tugevused. Pärast analüüsitulemuste väljaselgitamist määratakse konkreetsele olukorrale vastavalt sobilik meede, mille täitmist juhendavad CTC koolitatud eksperdid, kes lähtuvad konkreetse kogukonna vaatest ja eelnevalt läbiviidud analüüsi tulemustest. CTC programm kestab pool aastat kuni aasta, olenevalt konkreetse probleemi raskusastmest. (Kuklinski, et. al., 2015, pp. 5-10)

Koolipõhise ennetuse põhimõtetal rakendatav tõenduspõhine narkoennetus koolides peab toimuma sihtgrupi maksimaalsel kaasatusel ning eeldab väga head spetsialistide omavahelist koostööd, et määrata kindlaks hetkeolukord ning suuta rakendada meetmeid lähtuvalt olukorra vajadustest. Väga oluline on näidata alaealisele, et tema jaoks on ka koolis olemas turvaline suhtlusvõrk ning stabiilne, empaatiline ja mõistev keskkond, mis tegeleb tema sotsiaalsete oskuste arendamisega alaealise vanusest ja tasemest lähtuvalt, kaasates ja informeerides samaaegselt ka perekonda ning kogukonda, hoides seeläbi osapooli samas infoväljas. (Onrust et al., 2016, pp. 46-51)

Koolipõhiste ennetusprogrammide heaks tunnustatud näiteks on The Fourth R nimeline programm, mis on olemuselt kooli vaatest paljuhõlmav- osalevad nii õpilased kui ka pedagoogid, lisaks kaasatakse ka õpilaste lähiring ja kogukond. Programmi eesmärgiks on delinkventse käitumise vähendamine, rõhutades ka alaealiste vägivaldsuse probleemi, mis võib omakorda olla tingitud narkootikumide tarbimisest. Programm toimub koolikeskkonnas, seda viivad läbi nii kooli pedagoogid kui ka muud programmi koolituse saanud välised eksperdid, keda vajadusel kaasatakse. Programmi sisu integreeritakse koolikeskkonnas muu tervishoiuõppega, mis õppekavas ettenähtud ning seda viiakse läbi korraga umbes kahetunniste loengute kaupa, läbides teemasid vaimsest ja füüsilisest

heaolust ning ka psühholoogia baastadmistest üldiselt, seksuaalkasvatusest, meditsiiniteemadest alaealiste näidetel ja vaatenurkadest, loengud sisaldavad reaalseid elulisi näiteid ja lihtsaid, ka laste jaoks arusaadavaid praktilisi harjutusi, mida näitlikustatakse. (Cissner & Ayoub, 2014, pp. 1-6)

Korrektsooniliste ennetusmeetmete näited, mida on vastavalt konkreetsele situatsioonile integreeritud perekonnapõhiste, kogukonnapõhiste ja koolipõhiste meetmetega on olnud delinkventsete alaealiste puhul tulemuslikumad kui ainuüksi korrektsooniliste meetmete rakendamine, kuna viimased on olemuselt pigem karistavad kui ennetavad (ning viimane ei ole taastava õiguse seisukohalt soositud). Enimkasutatud ongi rehabilitatsioon, kombineerituna kogukonnapõhiste programmidega, tihti rakendatakse rehabilitatsiooni kasutamist ka samaaegselt erinevate kogukondlike piirangute rakendamisega, lisaks ka distsiplineerivad ja intensiivselt sotsiaalset arengut parendavad väljakutsed, kognitiivsete ja käitumuslike meetodite kasutamine kombineerituna individuaalselt kohandatud teraapiavormidega. Rehabilitatsiooni rakendamine delinkventse alaealise puhul eeldab spetsialistide ja terapeutide poolt sihikindlat põhimõtete järgimist, eeskätt terapeutiliste meetmete sobivuse hindamist individuaalselt, et tagada maksimaalne tõhusus. (Henggeler, et al, 2012)

Ennetusmeetmete ja neid rakendavate programmide valik on väga lai, mitmed programmid on kestnud juba aastakümneid, mis on andnud võimalusi neid analüüsida läbi erinevate viiside ja hinnata nende efektiivsust läbi aja ning kogemuste. Kuna alaealise sotsialiseerumine algab varajases eas tema perekonnas ja vanemate eeskujul, on väga laialt kasutusel perekonnapõhiste meetmete rakendamine läbi erinevate programmide, pere kõrval samaväärselt olulisteks keskkondadeks alaealise sotsialiseerumise vaatest on ka kool ning teda ümbritsev lähedasem kogukond. Ennetusmeetmete rakendamisel ja programmide valimisel on vajalik põhineda realistlikult olukorra kontekstist ja individuaalsusest ja sellest lähtuvalt vajaduspõhisusest, analüüsida põhjalikult ning kaaluda erinevaid variante, mida vajadusel omavahel kombineerida, et tagada maksimaalne efektiivsus ennetustöös.

2. EESTI ALAEALISTE NARKOSÜÜTEOD, ÕIGUSLIK RAAMISTIK JA UURINGUD

2.1. Narkopoliitika ja narkomaaniat puudutav õiguslik raamistik Eestis

Alapeatükis selgitatakse esmalt narkootikumide ja psühhotroopsete ainete liigitust Eesti seadusandluses, lisaks narkokuritegevust reguleerivaid seaduseid Eestis, nende olulisemaid aspekte, mis kehtivad ka alaealiste narkosüütegude puhul. Seejärel tuuakse välja peamised arengud narkopoliitikas, mille alusel on kujunenud narkosüütegude ennetus Eestis.

Narkootiliste ja psühhotroopsete ainete ning nende lähteainete seaduse alusel on kindlaks määratud nimekirjad Eestis keelatud narkootiliste ainete kohta, kuid kuna pidevalt tekib riigis juurde uusi narkootilisi aineid, mille ebaseaduslik tootmine toimub oluliselt kiiremini, kui neid on võimalik avastada ja kõrvaldama asuda, on nimekiri pideval täiendamisel ja aja jooksul muutuv. (NPALS, § 3)

Narkootikume liigitatakse peamiselt nende toime järgi kesknärvisüsteemile kolme gruppi, neljandaks on erandina kanep (ning lisaks selle jääkproduktid ja sünteetilised kannabinooidid), mis ei liigitu ühegi järgneva grupi hulka. Esimene grupp narkootikume on stimulandid. Stimulantide alla kuuluvad näiteks ecstasy, amfetamiin, metamfetamiin, MDMA (metüleendioksümetamfetamiin) ja kokaiin, samuti ka efedriin. Stimulandid on oma toimelt ergutava efektiga. (Tervise Arengu Instituut, 2021)

Teiseks grupiks on depressandid, mille hulka kuuluvad oopium ja heroiin, kuid samuti ka GHB (gammahüdroksübutüraat, rahvakeeli „korgijook“) ja fentanüül, lisaks veel erinevad ravimid. Depressantide efekt on rahustav, olenevalt depressandist ja kogusest ka tuimestav. Kolmandasse gruppi kuuluvad hallutsinogeenid. Hallutsinogeenideks on näiteks LSD (lüsergiinhappe dietüülamiid), samuti erinevad seened. Hallutsinogeenide toime on tajusid moonutav, harilikult tekivad nägemused, kehast väljumise tunne. (Tervise Arengu Instituut, 2021)

Leviku osas toob 2020. aasta Euroopa uimastiprobleemide põhiaruanne välja, et Euroopa turul on narkootikumide hulgas suurenemas kokaiini osakaalu protsent ja jooksvalt konfiskeeritakse suuri, enneolematuid laadungeid, mis peamiselt sisaldavad kokaiini,

kanepivaiku ja heroïini. Lisaks on tekkinud turule kümneid uusi psühhoaktiivseid aineid - 2019. aastal avastati 53 uut psühhoaktiivset ainet, lisaks kaheksa uut sünteetilist opioidi. (Euroopa Narkootikumide ja Narkomaania Seirekeskus, 2020)

Eestis on teada ja leitud amfetamiini ja GHB riigisisese illegaalsest tootmisest, samuti on kohapeal kanepikasvatamist tabatud, kuid kõik Eesti narkootiliste ainete tootmised on siiski võrdlemisi väikesemahulised Euroopa üldpilti vaadates. Fentanüül jõuab Eestisse väidetavalt peamiselt Venemaa ja Hiina kaudu, kanep tuuakse Eestisse peamiselt Hollandist, Hollandist pärineb samuti ka suur osa Eestis konfiskeeritud MDMA-st ja ecstasy-st. Teised sünteetilised Eestis levivad narkootikumid, näiteks amfetamiin ja metamfetamiin pärinevad suures osas Baltikumist ja ka Poolast. Võrreldes teiste Euroopa riikidega jääb Eesti siinkohal silma pigem Skandinaaviasse ja Venemaale suunduva narkokaubanduse transiitriigina. (Euroopa Narkootikumide ja Narkomaania Seirekeskus, 2020)

Paljude uute ning ka juba teatud narkootikumide levikut kiirendab võrreldes varasemate aegadega võimsalt hetkel toimuv IT ja tehnoloogia kiire areng- narkootikumide müümiseks kasutatakse väga mitmekülgseid strateegiaid, milles mängivad rolli veebis tegutsevad kuritegelikud võrgustikud, uute veel tundmatute narkootikumide müüki pinnaveebis ja juba tuntud narkootikumide müüki korraldatakse kiirelt ja süsteemselt pimeveebis erinevate varjatud serverite kaudu, arveldamiseks omakorda kasutatakse krüptovaluutasid, mille kasutamisele on raske jälile jõuda ja avastada. Sünteetilisi opioide, nt fentanüüli (ja ka selle derivaate) toimetatakse Eestisse varasemast üha rohkem ka tavapäraste postiteenuste kasutamise kaudu. Eesti õiguskaitseorganid võitlevad viimasel ajal eriti selle nimel, et piirata alaealiste seas narkootikumide kättesaadavust pimevõrgu kaudu. (Euroopa Narkootikumide ja Narkomaania Seirekeskus, 2020)

Narkootikumidega seotud süütegude ennetamist reguleerib Eestis Korrakaitseaduse 2. peatükk, mille kohaselt on süütegude ennetamise meetmetena määratletud esmalt sotsiaalsed ja kasvatuslikud ennetusmeetmed (st mõju vähendamine erinevate poliitikate abil), seejärel olustikulised ennetusmeetmed (st isikute/ olukordade mõjutamine ja jälgimine) ning tagajärgede kõrvaldamise meetmed (st korduvrikkumiste ärahoidmine, kahju hüvitamisele kaasaaitamine). (KorS, 2011)

Eestis reguleerib narkootikumidega seotud kuritegusid Karistusseadustiku 12. peatüki 1. jagu paragrahvides 183-191, mille kohaselt on kõigi narkootiliste ja muude psühhotroopsete ainete kasutamine, tarvitamine või müümine karistatav. Olenevalt kuriteo raskusastmest on 1. jao paragrahvides ette nähtud „füüsilisele isikule kolm kuni kolmkümmend aastat vangistust või eluaegne vangistus“. Karistusseadustiku § 45 lg 2 kohaselt ei tohi „kuriteo toimepanemise ajal nooremale kui 18- aastasele isikule mõista tähtajalist vangistust üle kümne aasta ega eluaegset vangistust“ (KarS, 2001)

Samuti on seadusena Eestis reguleerimas „Narkootiliste ja psühhotroopsete ainete ning nende lähteainete seadus“, mille paragrahv 15 näeb ette „narkootilise või psühhotroopse aine ebaseadusliku väikeses koguses käitlemise eest karistuseks rahatrahv kuni 300 ühikut või arest“. (Narkootiliste ja psühhotroopsete ainete ning nende lähteainete seadus, 1997)

Suureks koguseks narkootikumideks/psühhotroopseteks aineteks peetakse (NPALS pg 3(1) lg 3 alusel) kogust, millest piisaks meditsiinilisest seisukohast vähemalt kümnele isikule joobe tekitamiseks. Alla kümnele narkojoobe tekitavat kogust peetakse väikeseks koguseks, samuti ei tee karistusõigus vahet narkootilistel ja psühhotroopsetel ainetel, nendele mõlemale kehtib sama alus. Narkokuriteo liigitus oleneb alati ka sellest, milline oli konkreetse narkootikumi käitlemise viis ja millised olid teo sooritanu üldised eesmärgid seoses käideldud ja kasutatud narkootilis(t)e ainetega. (NPALS, 1997)

Karistusseadustiku paragrahvi 184 alusel käsitletakse vastutust seoses suure koguse narkootiliste või psühhotroopsete ainete käsitlemisega. Kui suure koguse narkootiliste/psühhotroopsete ainete käitlemise sihiks on maksimaalse võimaliku rahalise kasumi teenimine, näeb seadus ette maksimumkaristusena eluaegse vangistuse, mis aga ei saa kehtida alaealiste puhul. Kui teoga seoses puuduvad seonduvad raskendavad asjaolud paragrahv 184 vaates, saab üldiselt määrata karistuse vangistusena üks kuni kümme aastat. Väikese koguse ainete käitlemise korral määratakse harilikult karistuseks rahatrahv või kuni viieaastane vanglakaristus, mida samuti harilikult ei rakendata alaealise puhul. (KarS, 2001)

Minnes Eesti narkopoliitika kujunemise juurde, saab olulisemaid etappe välja tuua alates 2004. aastast, mil Eesti sai Euroopa Liidu liikmeks. Alates sellest kuulub Eesti ka karmi narkopoliitikaga riikide hulka, endise Nõukogude Liidu osana oli Eesti puuduliku

narkopoliitikaga ning rehabilitatsioonipraktikatega. Alles seitse aastat enne Eestit karmi narkopoliitikaga riikide sekka arvestamist hakkas narkootikumide vastane poliitika siin kujunema (olles samas juba mitu aastat iseseisev riik), 1997. aastal, mil Vabariigi Valitsus kiitis heaks kaks olulist dokumenti, mis määratlesid narkootikumidega võitlemise raamistiku poliitilistes, juriidilistes ja institutsionaalsetes aspektides- „Narkomaania ennetamise ning narkokuritegevuse tõkestamise poliitika (uimastipoliitika) põhimõtted aastateks 1997-2007“ ning „Alkoholismi ja narkomaania ennetamise programm aastateks 1997-2007“, kahele esimesele dokumendile oli järjeks „Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012“. Riiklike strateegiate ja põhimõtete alusel läbiviidud projektid olid oluliseks osaks narkoprobleemi vastu võitlemisel Eestis, kuigi paljud peamised strateegia alusel planeeritud eesmärgid jäid tollal realiseerimata erinevate ressursside vähesuse tõttu. (TAI, 2021)

2014. aastal võeti Siseministeeriumi poolt vastu „Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika valge raamat“, mille loomise ajendiks oli vajadus ühe keskse dokumendi järele, mida saaksid kasutada oma töös erinevad narkoennetusega tegelevad asutused. Valge raamatu järgi jaguneb narkoennetus kolme peamisesse mõjusuunda- narkootikumide kättesaadavuse vähendamine, ennetussüsteemi arendamine ja narkomaaniaravi süsteem. (Siseministeerium, 2014)

Valge raamat koondab kuus peamist läbivat põhimõtet, mis on sõnastatud siduvaks Euroopa Liidu narkostrategiaga. Esimeseks põhimõtteks on ennetuse tulemuslikkuse olulisus võrreldes tagajärgedest tekkinud kahju likvideerimisega. Teiseks põhimõtteks on seisukoht, et narkootikumidest sõltuvuses oleva inimese ravi ja rehabilitatsioon on tulemuslikum, kui karistamine. Kolmandaks põhimõtteks on tõendus põhiste arusaamade eelistamine, millele järgneb seisukoht, et seaduslike ja ebaseaduslike narkootikumide kahju on omavahel sõltuvuse tekke seisukohalt seotud ja neid tuleb koos käsitleda. Viieandaks on tähtis põhimõte tagada narkosõltlase isiku võimalikult suur privaatsus ja anonüümsus ravi ning rehabilitatsiooni ajal, et vältida teda demotiveerivaid eelarvamusi ja ühiskonna negatiivset suhtumist. Viimaseks põhimõtteks on see, et narkomaaniaga seotud ravi on vabatahtlik, st oluline on narkosõltlase enda sisemine mõtestatud soov ja teadlikkus tervelt taasühiskonnastuda ning saada vabaks sõltuvustest. (Siseministeerium, 2014)

Eestis Euroopa Liidu liikmesriigina rakendus ka Euroopa Liidu välja antud narkostrategia aastateks 2013-2020, mis sarnaselt Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika valge raamatuga pakub erinevaid viise narkootikumide leviku ja tarvitamise vähendamiseks. Euroopa Liidu 2013-2020 strateegia eelkäijaks oli Euroopa Liidu strateegia aastateks 2005-2012, 2013-2020 strateegia koostamisel võeti arvesse eelmise strateegia õnnestumisi ja ebaõnnestumisi. (European Union Drugs Strategy, 2013)

2.2. Eesti alaealiste narkootikumide tarvitamine ESPAD uuringutes

Alapeatükis kirjeldatakse ja vaadeldakse Eesti koolinoorte uimastite tarvitamise 2015. aasta ja 2019. aasta uuringute raporteid, mis jäävad mõlemad antud magistritöös käsitletavasse ajaperioodi.

ESPAD ehk Eesti koolinoorte uimastite tarvitamise uuring, mida viiakse läbi juba alates 1995. aastast (toimub iga nelja aasta tagant), uuring ei selgita välja uimastisõltuvusega alaealiste arvu, vaid annab ülevaate uimastite (alkohol, narkootilised ained) tarbimisest ja lisaks kirjeldab ka alaealiste hoiakuid, suhtumist ning tarvitamise seost perekondlike teguritega, sõprussuhetega ja sotsiaalsete oskustega (alates 2011. aastast). (TAI, 2024)

2015. aasta ESPAD uuring toob narkootikumide osas alustuseks välja asjaolu, et kahekümne aasta jooksul (st 1995-2015. aastatel) on järjest kasvanud narkootikume proovinud kooliõpilaste osakaal. Kui 1995. aastal oli 7% õpilastest proovinud, siis 2015. aastal oli proovinud juba 38% õpilastest (ehk üle kolmandiku) narkootikume. (TAI, 2016) 2019. aasta ESPAD uuringus selgus, et protsent on jäänud võrreldes 2015. aastaga samaks. (TAI, 2019)

Narkootikumide kättesaadavuse osas oli 2015. aasta uuringus leitud, et narkootikumide kättesaadavuse protsent on üldpildis aastate jooksul tõusnud, heaks näitajaks oli vaid ecstasy ja amfetamiinide kättesaadavuse langemine võrreldes eelneva uuringuga (ca 3% keskmiselt). (TAI, 2016). 2019. aasta uuringus kättesaadavust eraldi osana ei vaadeldud.

Terviseriske uuriti samuti ja 2019. aasta uuringus selgus, et alaealiste riskitunnetus on langenud, eriti seoses ecstasy (tarvitamise suureks terviseriskiks pidamise protsent langes 78-lt 71-le), kanepi (protsent langes 38-lt 28-le) ja amfetamiini (protsent langes 84-lt 79-le) tarvitamisega. (TAI, 2019)

2019. aastal kirjeldati ka alaealiste hoiakuid, suhtumist ning narkootikumide tarvitamise seost perekondlike teguritega, sõprussuhetega ja sotsiaalsete oskustega. Selgus, et narkootikume tarvitanud alaealised on esirinnas põhjuseta (üle kolme päeva kuus) koolist puudumiste osas (62%, 2015. aastal oli sama näitaja 64%). 2019. aastal märkis küsitluses üle poole osalenutest, ehk 54%, et nende sõprade hulgas on kanepitarvitajaid. 30% osalenutest märkis, et nende sõbrad on tarvitanud rahusteid ja uinuteid. 21% märkis, et nende sõbrad on kasutanud ecstasyt ning 18% märkis sõprade inhalantide tarvitamist. (TAI, 2019)

Kodu ja perekonnaga seotud aspekte vaadates on märgitud, et narkootikumide tarvitamine on rohkem levinud nende alaealiste seas, kes kasvavad koos ühe bioloogilise vanemaga. Nende alaealiste seas, kes on rahul oma perekondlike suhetega, on narkootiliste ainete tarbimine 16% väiksem, kui rahulolematute alaealiste seas. Noored, kes on märkinud, et saavad kodus emotsionaalset tuge ja probleemide osas nõu, on samuti 19% vähem narkootikumide tarvitamist märkinud. Vaadeldi ka sotsiaalsete oskuste skoori, millega seoses selgus, et madalama skoori saanud koolinoorte seas on rohkem narkootikumide tarvitajaid. Sotsiaalsete oskuste skoor seostati ka peresuhete rahulolu vastustega, millest on näha, et madala skooriga alaealised on rahulolematud suhetes ema ja isaga, samuti sõpradega. (TAI, 2019)

Samas on 2019. aasta uuringu tulemustest näha, et võrreldes varasemate uuringutega on kasvanud nende noorte osakaal, kes peavad oma vanemate suhtumist narkootikumide tarvitamisele tolerantsemaks ja palju on ka neid noori lisandunud, kes ei oska oma vanemate seisukohti narkootikumide tarvitamise osas üldse hinnata. Lisaks on oluliseks infoks see, et uuringus ei selgu otseselt, et pere kehv majanduslik olukord oleks seotud narkootikumide tarbimisega. Narkootikume tarvitavad rohkem noored, kelle taskuraha on suurem (vaid 20% vastanutest saab iga kuu taskurahaks rohkem, kui 50 eurot) ja kes peavad oma perekonna majanduslikku olukorda väga palju kuni veidi paremaks, kui teistel peredel Eestis. (TAI, 2019)

Uuringus on leitav ka piirkondlike erinevuste võrdlus, kus 2019. aasta andmetel selgub, et koolinoorte narkootikumide tarvitamine on sagedasem Kirde- ja Lääne-Eestis. Võrreldes 2015. aasta uuringuga oli suurim muudatus toimunudki Kirde-Eesti koolinoorte seas, kus

narkootikumide tarvitamise 2015. aasta määr 33% oli 2019. aastaks tõusnud 47% peale. Õppekeele osas on näha, et narkootilisi aineid tarvitavad rohkem vene õppekeelega koolinoored (44% vene õppekeelega, 35% eesti õppekeelega noori). (TAI, 2019)

Kokkuvõttes joonistub uuringu 2015. aasta ja 2019. aasta ESPAD tulemustest välja, et narkootikumide tarvitamine on muutunud kohati laiemaks, vaadates regioone ning kättesaadavamaks eakaaslaste seas, samuti on alaealiste riskitunnetus langenud ning aina rohkem täheldatakse sõprade seas erinevate narkootiliste ainete tarvitamist. Samuti täiendavad Eestis tehtud ESPAD uuringute tulemused eelpool peatükis kirjeldatud narkomaania kujunemise teooriate ja delinkventsusega seotud asjaolusid.

2.3. Narkootikumid Raplamaa koolinoorte uimastikasutuse uuringus

Alates 2001. aastast on Raplamaal viidud läbi ka kohalikku noorte uimastikasutuse uuringut. Uuringus osalevad 5., 7. ja 10. klasside õpilased, sarnaselt ESPAD uuringuga vaadeldakse lisaks otseselt tarvitamisega seotud küsimuste ka nt noorte rahulolu peresuhte ja sõbrussuhetega ning muid sotsiaalse heaolu ja vaimse tervise tegureid. (ROL, 2021)

2020. aasta uuringus osales kokku 855 alaealist. Esmalt uuriti üldist vaimset heaolu ning rahulolu oma eluga ja kuna ka narkootikumide tarbimisel on oluliseks riskiteguriks madal vaimne heaolu, on autori arvates uuringu seisukohalt väga oluliseks näitajaks, et Rapla maakonna alaealised hindasid eluga rahuolu skaalal keskmiselt 7,7 palliga, mis on ühtlasi ka Eestis tavapärase keskmise hinnang. (ROI, 2021)

80,4% 10. klassi õpilastest märgib, et ei ole kunagi narkootikume proovinud (7.klassi vastajate seas oli protsent 94,9). Sellest 19,6 protsendist alaealistest, kes märkisid uuringus oma kogemuse narkootikumide tarvitamisel, on 40% esmakordselt tarbinud 13-14-aastaselt, 21% 15-aastaselt ja 31% märkinutest olid 16-aastased või vanemad. Samas, kui uuriti suhtumist narkootikumide tarvitamisse, on vaid ca 85% 5. klasside ja 70% 7. klasside õpilastest tunnistanud, et suhtuvad narkootikumide tarvitamisse väga halvasti, 10. klassi õpilaste seas on protsent veelgi madalam, kõigest ca 60. (ROI, 2021)

Selgus ka, et Raplamaa koolinoorte seas on populaarseimaks narkootikumiks kanep. 12% kümnenda klassi õpilastest märkis, et nad on tarvitanud/proovinud kanepit üksikuid kordi ning kanepi põhitarvitajaid on kümnendike seas lausa 8%. Teistest narkootikumidest

mainiti viiel korral ecstasy ja MDMA tarbimist, kaks õpilast märkisid enda amfetamiinitarbimist ning lisaks mainiti kahel korral veel GHB, sünteetilise kanepi tarbimist ning üks õpilane märkis ka kokaiinitarbimise. (ROI, 2021)

Autori jaoks väga huvitava seose eelmises peatükis kirjeldatud subkultuuriteooriaga tõi uimastite kättesaadavuse küsimus uuringus. Esmalt märkisid küsitletud, kui paljudele neist on pakutud narkootikume, 5. klassi vastajate protsendiks kujunes 3,4, 7. klassil 11,9 ja 10.klassil 36,2. Seejärel uuriti narkootikumide pakkuja kohta ja selgus, et lausa 64-le alaealisele on pakkunud narkootikume sõber ja 43-le eakaaslane. Diileri oli pakkujaks märkinud ainult 14 alaealist ning muu täiskasvanu 23 alaealist. (ROI, 2021)

Raplamaa on üldiselt Eesti mõistes vaadates turvaline maakond. 2020. aasta Eesti üldisest kuritegevuse ülevaatest selgub, et Raplemaal registreeriti 155 (2019. aastal 150) kuritegu 10 000 elaniku kohta. 2019. aastal registreeriti Raplemaal 43 alaealise poolt toimepandud kuritegu, 2020. aastal oli arv langenud, registreeriti 35 kuritegu. Alaealiste süütegusid oli 2019. aastal kokku 289, 2020. aastal oli arv vähenenud 239 peale ning 2021. aastal märkimisväärne langus, kokku 140 alaealise süütegu. (Justiitsministeerium, 2021)

Eelnevale näitele põhinedes asetseb Raplamaa maakondade vaates viimastel aastatel üsna keskmisel kohal, samas kui vaadata võrdluseks registreeritud alaealiste kuritegude suurima arvuga Ida-Virumaad, on sealne näitaja 2019. aasta kohta 183 alaealise toimepandud kuritegu, 2020. aastal tõusnud 228 kuriteole. Tabeli lõpus kõige väiksema arvuga esineb Hiiumaa, kus 2019. aastal registreeriti 12 alaealise poolt toimepandud kuritegu ning 2020. aastal vaid kaks. (Justiitsministeerium, 2021)

2.4. Alaealiste narkosüüteod Eestis

Alapeatükis vaadeldakse alaealiste narkosüütegude üldist statistikat Eestis ja selle erinevaid aspekte.

2016-2020. aasta üldisele alaealiste kuritegevuse statistikale põhinedes on näha, et enamiku alaealiste narkokuritegusid on toime pannud poisid (96%) ja valdav enamik neist olid 16–17-aastased (88%). Emakeele osas jagunesid toimepanijad kaheks: eesti keel 76% ja vene keel 24%. Haridustasemelt oli suurem osa põhiharidusega (73%), millele järgnesid algharidusega õigusrikkujad (24%). Keskhariidusega oli kõigest 2% toimepanijatest. 2016.

aastal panid alaealised toime 21, 2017. aastal 27, 2018. aastal 34, 2019. aastal 57 ja 2020. aastal 33 narkokuritegu. (Justiitsministeerium, 2021)

Kergelt levivate narkootikumide osas on Eestis oluliseks murekohaks kõrge surmajuhtumite arvuga fentanüül, mille leviku tõkestamiseks on vajalik kiire ja tõhus ennetustöö, et vähendada üledooside tõttu tekkinud surmajuhtumite arvu. (Siseministeerium, 2014, lk 20). Lisaks eelnimetatule on Eestis väga tuntud sõltuvusaineks alaealiste seas kanep, mille tarvitamine tekitab esmalt peamiselt lühiajalist mälu- ja reaktsioonivõime nõrgenemist, moonutab taju, võivad tekkida ka näiteks hallutsinatsioonid ja ärevushood (Harro, 2006, lk 81-85). Eestis on olukord alaealiste kanepitarvitamise seisukohalt väga murettekitav, kuna statistiliselt on kanepi tarvitamine Eestis Euroopa keskmisest poolteist korda suurem (Euroopa keskmine on 17%). (ESPAD, 2016)

Euroopa Liidu statistikale põhinedes on Eestis narkootikumide tarbimine põhikoolialiste, peamiselt 15-16 aastaste noorte seas keskmisest kõrgem. (ESPAD, 2011) Kehtiva karistusseadustiku kohaselt saab vastutusele võtta alaealist, kui ta on kuri- või väärteo toimepanemise ajal vähemalt 14-aastane. Vähemalt 14-aastane isik on süüvõimeline- ehk ta on vaimselt terve ja tal on võime aru saada oma tegude ebaõigsusest ning nende vastuolust ühiskonnas kehtivatele normidele. (Karistusseadustik, § 33)

Uuringute kohaselt oli 2019. aastal 38% Eesti 15-16. aastatest alaealistest märkinud küsitlustes enda narkootikumitarvitamist. Kõige levinum märgitud narkootiline aine alaealiste seas on kanep, millele järgnesid esmalt rahustid ning seejärel uinutid, inhalandid ja uued, veel paljudele tundmatud psühhoaktiivsed ained. 2015.-2019.aastatel kasvas ka rahustite/uinutite, ecstasy ja hallutsinogeenide tarvitamine alaealiste seas, esimese puhul märkimisväärselt 9%-lt 15%-le ja kahe viimase puhul 3%-lt 5%-le. Koolinoorte seas 2019. aastal tehtud uuringu tulemusena selgub, et suur osa alaealistest peab kanepi kättesaadavust väga lihtsaks, samuti võrreldes 2015. aastal läbiviidud sama uuringu tulemustega peab 2019. aastal rohkem alaealiseid stimulante (ecstasy, amfetamiin) lihtsasti kättesaadavaks (2015. aasta tulemus 11% ning võrdlusena 2019. aasta tulemus, mis oli 16%). (Vorobjov & Tamson, 2020, lk 15-27)

Alaealiste kuritegevuse arenguid iseloomustades on peamisteks märksõnadeks kohati hüppeline tõus ja aina rõhuvam vajadus leida sobilikud projektid ja programmid

narkomaania ennetamiseks koostöös Euroopa Liiduga. (Ahven et al., 2018) Alaealiste narkootikumidega seotud kuritegevus hakkas levima Eestis väga kiirelt peale Nõukogude Liidu lagunemist, 1990. aastate alguses, kui toimusid kiired muudatused majanduses ja kultuuris ning valitses üldiselt ebastabiilne olukord riigis (Saar, 2003). Tipphetk saabus 2000. aastate alguses, misjärel alustati süvendatult riikliku narkopoliitika arendamist enne (ja eriti vahetult pärast) Euroopa Liiduga liitumist. Pärast seda narkokuritegude arv langes, kuid jäi siiski suureks probleemiks Eesti ühiskonnas. (Allaste & Lagerspetz, 2006)

Taasiseseisvunud Eestis koordineeris alaealistega seotud kuriteoennetust alaealiste komisjon. Aastate jooksul aga arenes aina arusaam alaealise abivajaduse ja erikohtlemise rolli olulisusest ja otsusest eelkõige kaaluda mõjutusvahendite rakendamist, mistõttu võttis 2018. aastal alaealiste komisjoni töö üle õigus-ja lastekaitseüsteem. (Eesti Noorsootöö Keskus, 2020) Muudeti kehtetuks senine alaealiste mõjutusvahendite seadus ning alaealiste komisjonide kaotamisega alustati ka uusi praktikaid, mis põhinevad taastava õiguse põhimõtetel ja mille alusel rakendatakse rahatrahvide asemel enim individuaalseid meetmeid. (Tani-Jürisoo et al., 2018, lk 8)

Kriminaalmenetlustega seotud ülesandeid, mida eelneva korra järgi täitis alaealiste komisjon, hakkas edaspidi tegema prokurör koostöös kohaliku omavalitsusega. (PPA, 2018) Alaealiste komisjonide kaotamine kiirendas ka menetlusotsusteni jõudmist, mis omakorda tähendab ka alaealisele kiiremat õigusrikkumisest õppimise võimalust, samuti on leitud, et kriminaalmenetlus eriti vahistamise aspektiga võib oluliselt riivata alaealise vabadust, samuti ei pea seega alaealine puutuma kokku vanglaga. (Pärn, 2018)

2.5. Eestis kasutusel olevad peamised ennetusmeetmed ja -programmid

Alapeatükis tuuakse välja tänapäeval Eestis kasutusel olevad peamised ennetusmeetmed ja -programmid.

Kuna alaealisi kurjategijaid on erinevalt täiskasvanud kurjategijatest harilikult võimalik edukalt erinevate teraapiate ja pedagoogiliste meetoditega positiivselt õiguskulekamaks mõjutada, on kaasaegne lähenemine mõjutusvahendite valikul eelkõige isikupõhine ja individuaalne. Tänapäeval ei peeta vangistust alaealise puhul heaks praktikaks karistusliigi

määramisel- see võib olla veelgi süvendavam ühiskonnast desotsialiseerumise vaates (Markina & Zarkovski, 2007, lk 20-21).

2018. aastal avaldatud Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitikate uuringu kohaselt on alaealiste vanglast vabanemise järel on uuesti vanglasse sattumise tõenäosus ja retsidiivsus suurem kui täiskasvanutel samadel tingimustel, koguni 80% vabanenutest satub uuesti kuritegelikule teele esimese vabanemisjärgse poolaasta jooksul. Eeltoodud näide põhjendab hästi alaealiste isikupõhiste kasvatuslike, pedagoogiliste lähenemiste eelist resoluutse vanglasse saatmise ees. (Justiitsministeerium, 2018, lk 26)

Eestis on alaealistele narkootikumidega seotud rehabilitatsioonile spetsialiseerunud kaks meditsiiniastutust, SA Ida-Viru Keskhaigla ja SA Tallinna Lastehaigla, lisaks on olemas Sotsiaalrehabilitatsiooni Keskus Loksal ning üksus Tartu Ülikooli Kliinikumis. Antud asutused pakuvad ambulatoorseid nõustamisteenuseid, mis sobivad erinevate narkootikumide tarvitajatele, pikaajalist ravi- ja rehabilitatsiooniteenust ning lastevanemate ja noorukite grupipõhist psühhoteraapiat ja nõustamisteenuseid. (TAI, 2019) Kuigi teenuste valik on olemas ja neid pakutakse mitmes kohas, ei ole teenustele ligipääs ei ole Eestis siiski ühtlaselt jaotunud, kohalike omavalitsuste tasemel on suured erinevused, keskendutakse pigem Ida-Viru ja Harju piirkonnale, kuna nende piirkondade risk on suurem. (Vilgats, 2019, lk 48)

Kuna rõhutakse just alaealiste puhul rakendatava lapsesõbralikkusele, on käesoleval ajal laialt kasutuses mittekarakteristava meetodina erinevate sotsiaalprogrammide all kasutuses näiteks pereteraapia, peamiselt on kasutusel MDFT-teraapia. (Nikonov, 2016, lk 71) Lisaks kasutatakse pedagoogilise mõjutusvahendina ka hoiatust ja vestlust, mis kujutab endast põhjalikku arutelu, aidates alaealisel teha järeldused enda teo tagajärgede osas. (Tani-Jürisoo, 2018, et al., lk 22)

Vestlus toimub juhtumiaruteluna, mida viib harilikult läbi politseiametnik, andes alaealisele võimaluse teha rahumeelse konstruktiivse vestluse järel järeldused, suunates alaealise õigusrikkuja fookust tema teo tagajärgedele. Juhtumiarutelu eesmärgiks on näidata alaealisele laiemat vaadet toimunust, luua seoseid toimepanemise ajendutega ning julgustama vastutuse võtmist. Juhtumiarutelu vestluse käigus kuulatakse alaealise arusaama tema toimepandud teost. Vestluse läbiviimisel tuleb vältida sildistamist,

moraliseerimist ja hukkamõistu ning rakendada peamiselt aktiivset kuulamist. Vestluseid viiakse läbi mitmel korral, nii alaealise vanematega koos kui ka ilma. Juhtumiarutelu järel saavutatakse esmane kokkulepe ja hiljem toimub ka järelvestlus. (Siseministerium, 2018, lk 31-38)

Kui vestlused ja pereteraapiad ei ole jätkusuutlikuks lahenduseks individuaalse hindamise ja praktika põhjal, on Eestis variandina kasutusel kinnise lasteasutuse teenus. Kinnise lasteasutuse teenust kasutatakse peamiselt juhul, kui alaealine vaatamata erinevatele rakendatud teraapiatele ja programmidele muutunud ohtlikuks iseendale ja ühiskonnale seoses narkootikumidega ning tema sooritatud õigusrikkumised süvenevad. Alaealisele osutatakse kinnises lasteasutuses samuti individuaalset abi nagu ka enne kinnisesse asutusse määramist. Hetkel on Eestis kaks asutust, mis tegelevad sügavalt delinkventsete alaealistega: Maarjamaa Hariduskolleeegium ja AS Hoolekandeteenused Lille Kodu Rakveres. (Gornischeff & Loide, 2019, lk 77-78)

On näha, et noorte jaoks muutuvad narkootikumid aina kergemini kättesaadavaks, sh uued ja huvitavad ained, mis jällegi soodustab narkootikumide tarvitamise populaarsust, kindlasti on sellel oma roll ka tehnoloogia kiirel arengul, mis toob seni tundmatud narkootikumid turgudele ja sealhulgas alaealisteni palju kiiremini, kui aastate eest.

Eesti on pärast iseseisvumist pidanud seisma vastamisi suure narkoprobleemiga, millele lahenduste leidmine on vanud erinevate strateegiate rakendamist ning järgimist, mille seas nii Eesti enda loodud kui ka Euroopa Liidu poolt välja töötatud. Kaasajal on kõige olulisemaks läbivaks meetmeks strateegiates individuaalsus, samuti rehabilitatsiooni olulisus, karistamise asemel on tähtis saavutada narkosõitlase edukas taasintegreerumine ühiskonda ning tema hea sotsiaalne toimetulek läbi mitmekülgse toetuse.

3. ENNETUSMEETMETE KASUTAMISE JA RAPLAMAAL 2011-2021 TOIMEPANDUD ALAEALISTE NARKOSÜÜTEGUDE EMPIIRILINE UURING

3.1. Uuringu meetodid, protsess ja valim

Magistritöö on olemuselt empiiriline uurimustöö, milles viiakse uuringustrateegiana läbi juhtumiuuring, milleks kasutatakse kvalitatiivset uurimismeetodit (Hirsijärvi, *et al.*, 2010). Samuti on juhtumiuuring eelistatult kasutusel muuhulgas sotsiaalvaldkonna uurimisel, kui sihiks on uurida mõnda tänapäeva probleemset, keerukat sündmust/olukorda. (Yin, 2003, pp. 11-13) Juhtumiuuringut on laialt kasutatud ka juhul, kui on vajadus analüüsida kuritegude ennetusega seotud aspekte. (Yin, 2014, p. 47) Läbi juhtumiuuringu iseloomustatakse juhtumit laialdaselt ning analüüsitakse tervikuna, lähtudes uuritava juhtumi kontekstist. (Yin, 2014, pp. 15-16) Antud magistritöö raames on juhtumiks alaealiste narkosüüteod Raplemaal ja nende ennetamine.

Andmekogumismeetoditeks on küsitlused ja dokumendianalüüs. Andmeid kogutakse magistritöö tarbeks kahes etapis, esmalt läbi dokumendianalüüsi ning seejärel läbi küsitluse. Statistilistest andmetest ülevaate andmise jaoks kogutakse infot PPA väljastatud alaealiste narkosüütegude statistikast ning kvalitatiivse osa andmete kogumiseks viiakse läbi dokumendianalüüs ja küsitlus narkoennetuse valdkonna ekspertidele, samuti uuritakse erinevaid narkoennetusprogramme. Uurimisküsimustele leiti vastuseid läbi statistiliste andmete ülevaate ning dokumendianalüüsi abil vastuste leidmise eesmärgiks oli kaardistada ja analüüsida Raplemaal kasutatavaid ennetusprogramme- ja projekte. Uurimisküsimustele küsitluse läbiviimise abil vastuste leidmise eesmärgiks oli hinnata alaealiste narkosüütegude olukorda ning ennetuse olukorrahinnangut läbi ekspertide arvamuse.

Küsitlus narkoennetuse ekspertidele on poolstruktureeritud kujul, mis on eelistatud valikuks olukorras, kus on peamiseks eesmärgiks kujundada hinnang olukorra kontekstile, kui uurimuses kasutatakse lisaks ka teisi meetodeid. (Flick, 2009, p. 166)

Valimiks on eesmärgistatud valim, kuna valim on koostatud kindlal eesmärgil, lähtudes samas ka optimaalsest varieeruvusest. (Teddlie & Yu, 2007, p. 80) Kvalitatiivse suuna puhul saab kohandada valimi suuruse uuringu võimaluste järgi, ehk näiteks küsitletavate arvust (nt suure hulga küsitletavate arv on olulisem pigem laialdase teabe kogumisel) on olulisem kontekstikohane informatsiooni hankimise võimekus ka siis, kui küsitletavaid on vähe. (Patton, 1990, p. 184)

Uuringu küsitluse sihtgrupi moodustasid viis Rapla maakonna narkoennetusspetsialisti (vt Tabel 2). Sihtgrupi määramise jaoks kasutas autor peamiselt Rapla valla ja Politsei- ja Piirivalveameti kodulehel olevat informatsiooni ning infopäringut Politsei- ja Piirivalveametisse, millest lähtudes valiti esialgsesse valimisse välja spetsialistid, kelle ametiülesannete hulka kuulub alaealiste narkoennetuse temaatika. Küsitluse peamiseks eesmärgiks on selgitada välja, millised on ennetusmeetmed, täpsemalt nende programmid ja projektid, mida rakendatakse Raplamaal töös alaealistega ning saada ülevaade ennetuse ja narkosüütegude olukorrahinnangu ning võimalike parendusviiside osas.

Tabel 2. Küsitluse valim ja iseloomustavad märksõnad (autori koostatud).

Valim	Ametikoha märksõnad	Tööstaaž
Spetsialist 1	Terviseedendus Raplamaal, sh Raplamaa Uimastiennetusnõukogu liige	25 aastat
Spetsialist 2	PPA juhtivametnik Raplamaal	30 aastat
Spetsialist 3	PPA juhtivametnik Raplamaal, Raplamaa Uimastiennetusnõukogu liige	20+ aastat
Spetsialist 4	PPA juhtivametnik Raplamaal	20+ aastat
Spetsialist 5	PPA ametnik Raplamaal	15+ aastat

Küsitluse koostamisel lähtus autor magistritöö teoreetilises osas käsitletud allikatest, küsimused on jaotatud täpsematesse teemakategooriatesse ning küsitlus koosneb avatud küsimustest. Politseiametnike küsitlemiseks ja Raplamaa alaealiste 2011-2021 narkootikumidega seotud süütegude statistika hankimiseks esitas autor vastava taotluse Politsei- ja Piirivalveametile. Küsitlused viidi läbi kirjalikul teel (e-maili ja *Google docs* vahendusel). Enne küsitluse läbiviimist narkoennetuse spetsialistidega tutvustati neile autori poolt magistritöö teemat, samuti empiirilises osas kasutatavat meetodikat ning valimit, mille alusel neid küsitleti.

Küsitluse andmeanalüüsimeetodiks on kvalitatiivne sisuanalüüs (Flick, 2011, p. 112). Meetod on kohane, kuna kvalitatiivne sisuanalüüs on kohane muuhulgas sotsiaalsete

praktikate korral ning antud magistritöö raames uuritavad alaealiste narkosüüteod ning nende ennetuse temaatika kuulub sotsiaalsete praktikate alla. (Flick, 2011, p. 11) Kvalitatiivse sisuanalüüsi abil saab muuta andmed tulemusteks ja eristada oluline info muust töötlemata infost ning seeläbi luua ka raamistik, kasutades kategooriaid ja koode. (Patton, 2015, p. 1033) Lähtuvalt uurimisküsimustest ja töö teooriast jaotas autor koodid programmi kategooriatesse.

Juhtumiuuringule sissejuhatavalt tuuakse ülevaade Politsei- ja Piirivalveameti väljastatud statistilistest andmetest (st aritmeetilised keskmised, sagedustabelid) alaealiste narkosüütegude kohta Raplamaal aastatel 2011-2021. Täpsemad eraldi väljatoodud aspektid on seal alaealiste narkosüütegude statistika aastate lõikes Raplamaal (2011-2021), erinevate aastate trendid ja nende muutus (nt süüteo kvalifikatsioon, alaealise vanus, sugu, esmakordne/korduv, haridus, üksi/grupis sooritatud süütegu jms). PPA poolt väljastatud statistiliste andmete (sh aritmeetilised keskmised, sagedustabelid jms) põhjal tehti autori poolt kokkuvõtlik ülevaade, kuna PPA väljastatud andmete põhjal seoste analüüsi ja üldistavat statistikat teha ei ole võimalik. PPA väljastatud andmetes olid süütegude sooritajate anonüümsuse tagamise eesmärgil kõik statistikud eraldatud ning isikukohased algandmed ja algseosed puudusid.

Dokumendianalüüsi läbi analüüsiti ka narkoennetusprogramme ja -projekte, mida on rakendatud Raplamaal. Viidi läbi kvalitatiivne sisuanalüüs (Flick, 2011, p. 112), kodeeritakse, tekitatakse kategooriad ja koodid. Kodeerimiseks kasutatakse suunatud kodeerimist, mille kasutamisel lähtutakse uurimisküsimustest (Flick, 2011, p. 112)

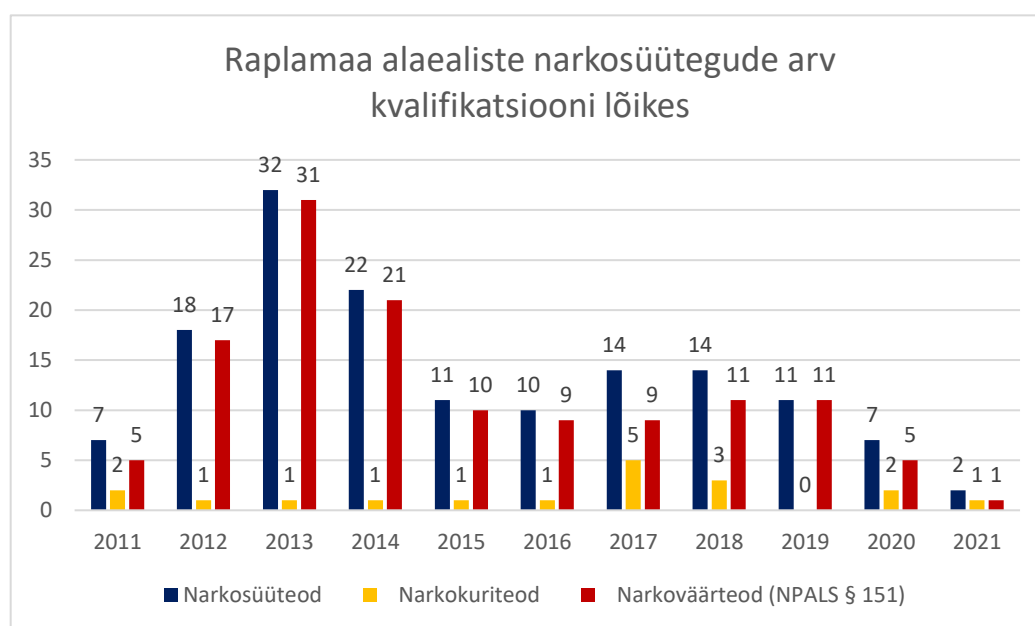
3.2 Statistiline ülevaade alaealiste narkosüütegudest Raplamaal 2011-2021

Statistiliste andmete ülevaates lähtub autor Politsei- ja Piirivalveametile esitatud andmepäringust, milles küsiti statistikat alaealiste narkosüütegude kohta Raplamaal-aastatel 2011-2021. Andmeid väljastati kuues eraldi kategoorias/tabelilehtedel aritmeetiliste keskmistena ja sagedustabelitena (ilma isikukohaste algandmete – ja seosteta, seega polnud võimalik antud töös teha ka üldistavat statistikat): narkosüütegude arv (sh kvalifikatsiooni lõikes), süütegudes kahtlustatavate keskmine vanus, narkosüütegudes

kahtlustatavad soo lõikes, esma- ja korduvrikkujate arv süütegude korral, narkosüütegudes kahtlustatavad haridustaseme lõikes ning üksi või grupis toimepandud narkosüütegude arv.

Aastatel 2011-2021 sooritasid alaealised Raplamaal kokku 161 narkosüütegu (vt Joonis 3). Kõige suurem oli arv 2013. aastal, kui sooritati kokku 32 narkosüütegu, neist 31 olid narkoväärteod NPALS § 15¹ alusel ehk narkootilise või psühhotroopse aine ebaseaduslik käitlemine väikeses koguses. Pärast 2013. aastat on toime pandud vähem süütegusid, 2014. aastal oli arv juba kümne võrra väiksem.

Vaadeldes veel väärtegusid, on märgata 2011. aastal tegelikult üldises vaates üsna väikest väärtegade arvu, kuid edasi toimus tõus, mis päädis 2013. aastal maakonna kümne aasta rekordiga 31 narkoväärtegu. Edaspidi on toimunud langus kümnele väärtetele aastas, kuni käsitletava perioodi viimasel aastal, 2021. aastal, on alaealiste poolt toime pandud vaid üks narkoväärtegu NPALS § 15¹ alusel. Autori arvates võib viimaste vaadeldavate aastate langus võib olla seotud ka näiteks COVID-pandeemiaga, kuna narkootiliste ainete kättesaadavus oli erinevate piirangute tõttu raskendatud ja üldine sotsiaalne kontroll oli oluliselt tõusnud.

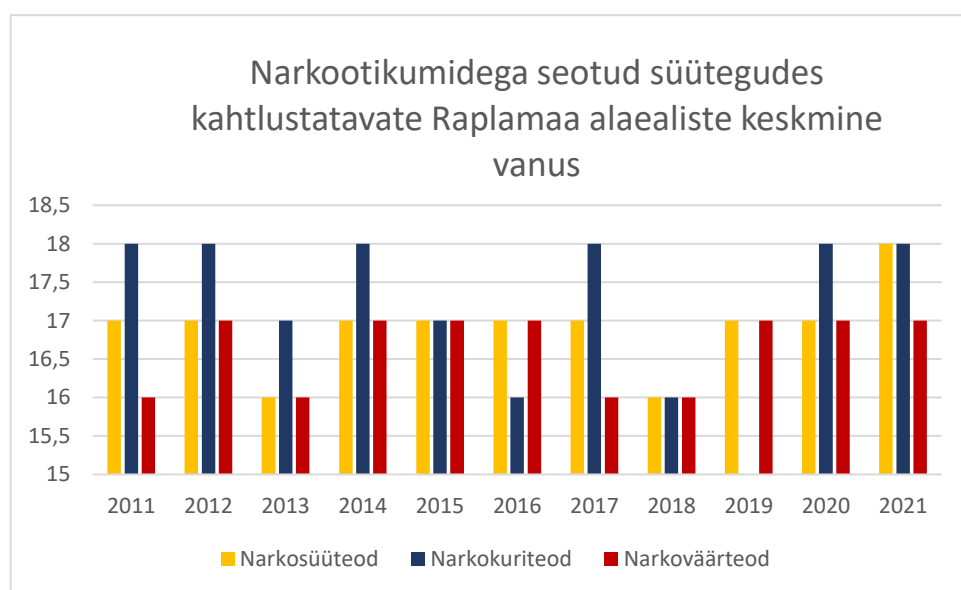

Joonis 3. Raplamaa alaealiste narkosüütegude arv kvalifikatsiooni lõikes (PPA 04.04.23; autori koostatud).

2019. aasta jääb statistikas positiivsena silma, kuna sel aastal ei pandud Raplamaal toime ühtki alaealise narkokuritegu. Kuritegusid on toime pandud rekordiliselt 2017. aastal, ehk

viis narkokuritegu (vt Joonis 3). Kvalifikatsiooni lõikes vaadates on nimetatud aastal kaks kuritegu toime pandud KarS § 184 ja KarS § 185 alusel, ehk esimese puhul narkootilise ja psühhotroopse aine suures koguses ebaseaduslik käitlemine ja teise puhul narkootilise ja psühhotroopse aine edasiandmine nooremale kui kaheksateistaastasele isikule. Lisaks pandi üks narkokuritegu toime KarS § 188 alusel samuti nagu 2014. aastal ehk unimaguna, kanepi ja kokapõõsa ebaseaduslik kasvatamine, antud paragrahvi alusel kuritegusid oligi vaadeldaval perioodil kokku kaks. Kümne aasta vaates jäi ainukordseks (2016. aastal) ka KarS § 187 ehk alaealise kallutamine narkootilise ja psühhotroopse aine ja muu uimastava toimega aine ebaseaduslikule tarvitamise alusel toime pandud kuritegu. Kõige rohkem pandi toime narkokuritegusid KarS § 184 alusel, ehk aastatel 2011-2021 üheksal korral.

Keskmise vanuse üldises vaates (vt Joonis 4) on näha, et süütegusid panevad toime keskmiselt 16-18- aastased noored. Kõige madalam on keskmine vanus narkokuritegude vaates 2016. aastal ja 2018. aastal. Negatiivse muutusena on märgata keskmise vanuse järsku langust 16. eluaastale alates 2016.

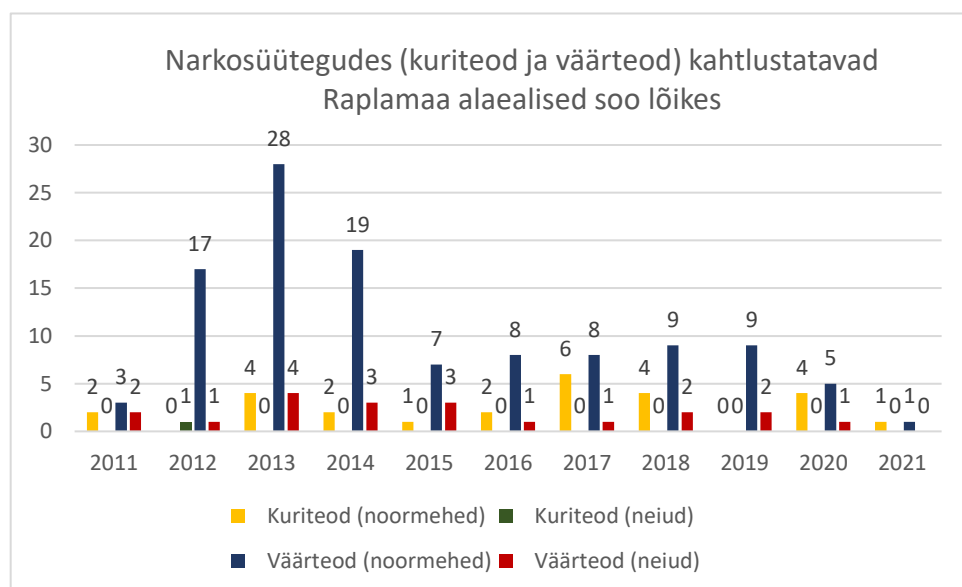

Joonis 4. Narkootikumidega seotud süütegudes kahtlustatavate Raplamaa alaealiste keskmine vanus (PPA 04.04.23; autori koostatud).

2011-2021 aastate vaates on süütegusid sooritanud noormehed 140 korral ja neiud 21-l korral, mis on ühtlasi oluliseks kontrastiks, kui vaadelda narkosüütegude sooritamise statistikat soo lõikes. Eelmises peatükis kirjeldatud ESPAD uuringu tulemusi vaadates võib järeldada, et noormeeste riskikäitumine seoses erinevate narkootikumidega seotud

teguritega ongi tihti protsentuaalselt suurem, kui neidudel ja võimalik, et sama järeldus kehtib ka Raplamaa alaealiste narkosüütegusid vaadates.

Kui narkokuritegude sooritamiseiga on noormehed olnud vaadeldaval perioodil seotud 26-l korral, siis neid on seotud vaid ühe narkokuriteoga (aastal 2012) kümneaastase perioodi vaates (vt Joonis 5). Kõige rohkem narkokuritegudes kahtlustatavaid noormehi oli aastal 2017, kuus noormeest. Üldises vaates selget tõusu- ega langustrendi ei saa täheldada. Väärtegude osas on näha väga järsku tõusu (ja ka langust) noormeeste toimepandud väärtegude arvus. Kui 2011. aastal olid noormehed seotud kolme väärteoga, siis 2013. aastal rekordilise 28 noormeeste väärteoni vaadeldava kümne aasta jooksul. Kogu vaadeldava perioodi jooksul panid neid toime vaid 20 väärtegu, samaaegselt noormehed kokku lausa 114 väärtegu.

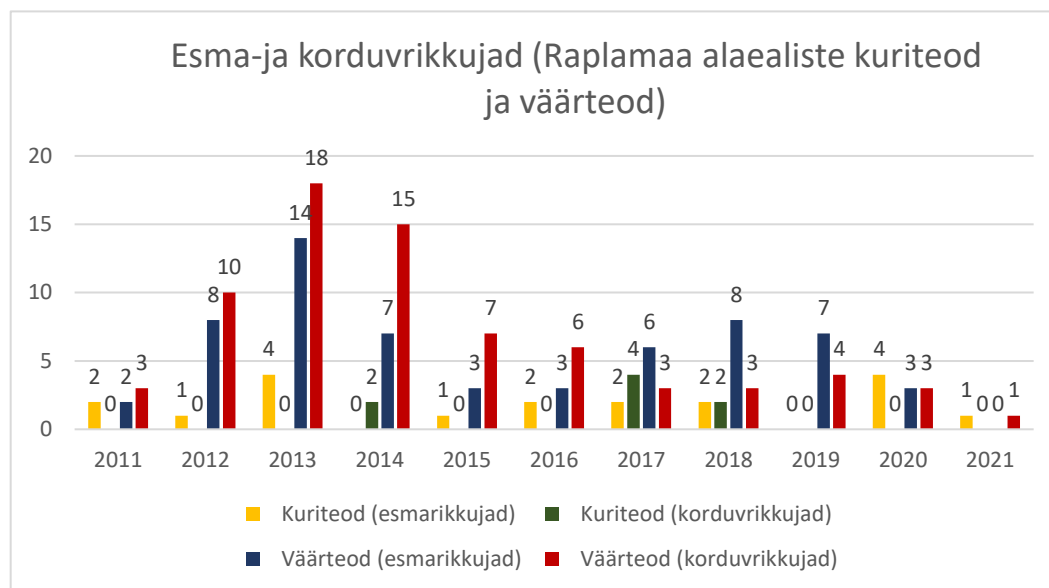

Joonis 5. Narkosüütegudes (kuriteod ja väärteod) kahtlustatavad Raplamaa alaealised soo lõikes (PPA 04.04.23; autori koostatud).

Esmarikkumisi ja korduvrikkumisi oli mõlemaid üldvaates kümne aasta jooksul 81, ehk kokku 162. Kuritegusid ja väärtegusid eraldi vaadeldes (vt Joonis 6) paistab välja kõrge väärtegude korduvrikkumiste arv 2013-2015. Alates 2017. aastast on väärtegudes korduvrikkumiste arv olnud üsna stabiilselt madalam, keskmiselt 3-4 korduvrikkumist aastas.

Väärtegudes esmarikkumiste arv on samuti järsult tõusnud aastatel 2012-2014. Nagu ka sarnaselt eelnevatele näitajatele, 2014. aastal toimus langus ja pärast 2018. aastat on arv

taas languses, positiivse näitajana ei olnud siingi 2021. aastal ühtki esmarikkumist. Kuritegude puhul on kümne aasta vaates korduvrikkumisi võrreldes teiste rikkumistega märgata üsna vähe. Enamuses on aastad, kus pole toime pandud ühtki korduvat kuritegu. Kõige enam korduvkuritegusid on pandud toime 2017. aastal ning 2014. aastal ja 2018. aastal mõlemal kaks korduvrikkumist.

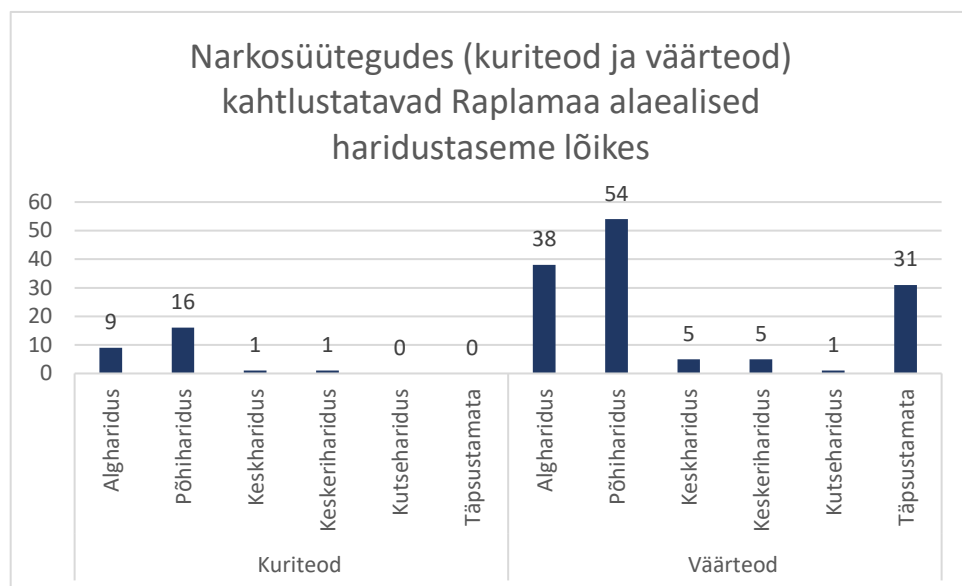

Joonis 6. Esma- ja korduvrikkujad (Raplamaa alaealiste kuriteod ja vääртеod) (PPA 04.04.23; autori koostatud).

Autori jaoks väga huvitavaid seoseid delinkventsuse aspektidega loob narkosüütegudes kahtlustatavate statistika haridustaseme lõikes (vt Joonis 7). Arvestades eelpool selgunud asjaoluga, et Raplamaal narkoväärtegude puhul on sooritaja vanuse keskmine üsna stabiilselt 16-17 eluaastat ja kuritegusid panevad toime keskmiselt 17-18- aastased noored, on haridustaseme lõikes kümne aasta statistikat vaadates kuritegude ja vääртеgude puhul märkimisväärselt suur arv algharidusega kahtlustatavaid (arvestades asjaolu, et põhiharidus peaks olema omandatud 16. eluaastaks).

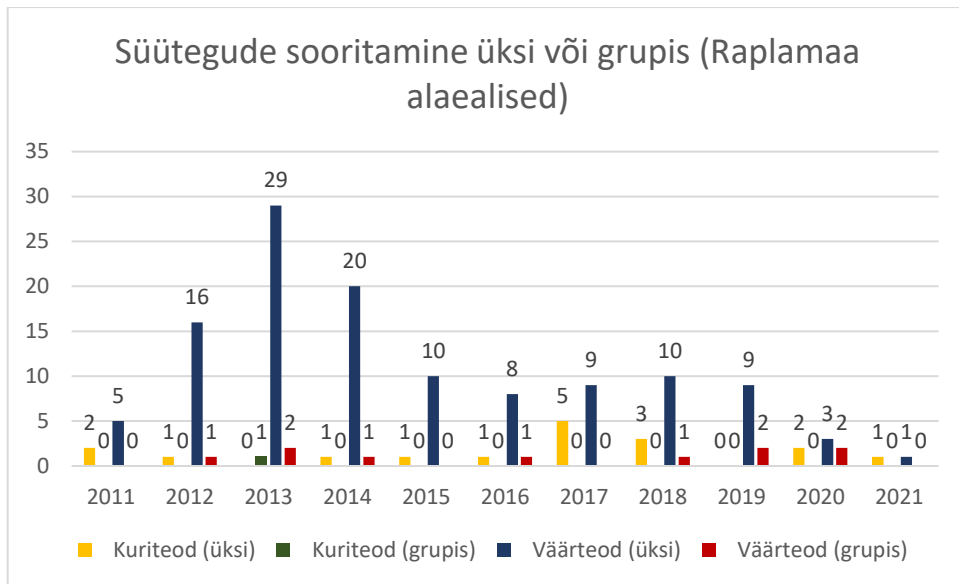
Põhiharidusega vääртеgudes kahtlustatavaid on kümne aasta vaates kokku 54, kõrgeima arvuga aastaks oli 2013. Kuritegudes kahtlustatavaid põhiharidusega noori on kümnel aastal kokku 16. Keskhariidusega ja keskerihariidusega noorte osa on üsna väike, vanuselist statistikat vaadates ka arusaadavalt järeldatav, kuna keskhariduse omandamine jääb harilikult 18-19 eluaastasse. Vähe on ka kutseharidusega noori kahtlustatavaid. Kuritegude

puhul ei ole jäänud statistikas ühegi kahtlustatava haridustase täpsustamata, küll aga väärtegade vaates on täpsustamata haridustaseme osakaal üsna suur, lausa 31 kahtlustatava puhul, mis jätab kahjuks väiksemad võimalused väärtegade statistika osas haridustaseme lõikes järeltunde tegemiseks.

Joonis 7. Narkosüütegudes (kuriteod ja väärteod) kahtlustatavad Raplamaa alaealised haridustaseme lõikes (PPA 04.04.23; autori koostatud).

Töö esimeses ja teises osas vaadeldud teooriate ja uuringute, eriti delinkventsuse aspektide ja subkultuuriteooria valguses on autori jaoks oluliseks näitajaks alaealiste puhul süütegude sooritamise juures ka see, kas sooritamine on toimunud üksi või grupis. Raplamaa kümne aasta statistikast (vt Joonis 8 all) on näha, et grupis pannakse toime rohkem väärtegeid, kui kuritegeid, kuigi väga selgelt on näha mõlema puhul üksi sooritamise trend. Üksi toimepandud väärtegeid oli kokku 120. Kuritegede vaates on üksi sooritatud kuritegeid kümne aasta jooksul 17.

Joonis 8. Süütegude sooritamise üksi või grupis (Raplamaa alaealised) (PPA 04.04.23; autori koostatud).

Kokkuvõtvalt saab väita, et vaadates kogu kümneaastast perioodi tervikuna, ei ole näha narkosüütegude üldist olulist vähenemist ega tõusu. Kui kogu kümneaastase perioodi, 2011-2021, alguses on olnud kuritegudega seotud alaealiste keskmiseks vanuseks 18 eluaastat, siis perioodi keskelt alates hakkas keskmine vanus langema (16 eluaastani). Autori hinnangul ei ole seega tegemist ühekordse nähtusega statistikas, vaid siiski püsitendents. Raplamaa vaates on väga suureks kontrastiks ka see, et süütegusid sooritavad valdavalt noormehed. Statistikast selgub, et korduvrikkumiste arv vähenenud alates 2015. aastast. Haridustaseme osas on Raplemaal märgata kõigi süütegude vaates valdavalt alg- ja põhiharidusega kahtlustatavaid. Maakonnas sooritatakse nii väärteigusid kui ka kuritegusid pigem üksi, väheste erisustega.

3.3. Narkoennetusprogrammide ja -projektide dokumendianalüüs

Dokumendianalüüsi eesmärgiks on vaadelda ja analüüsida Raplemaal uuritava perioodi jooksul rakendatud erinevaid narkoennetusega seotud projekte ja programme, samuti täiendada teooriaosas kirjeldatud aspekte ning küsitluse tulemustes toodud seisukohti. Projektide ja programmide kohta otsis autor informatsiooni avalikest kättesaadavatest allikatest, peamiselt kodulehekülgedelt ja juhendmaterjalidest (vt Tabel 3). Analüüsi on lisatud ka VEPA-metoodika, mis ei ole seotud konkreetselt narkoennetusega, kuid on väga

oluline maakonnas kasutatav riskikäitumise ennetusviis, mis on suunatud ka varajasele koolieale ja omab autori hinnangul märkimisväärset rolli narkoennetuse eeltöona.

Tabel 3. Dokumendianalüüsis kasutatud allikad (autori koostatud).

Kood	Programm või projekt	Allikas
D1	„MDFT“	Veebileht https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/spetsialistile-ja-koostoopartnerile/laste-ja-perelega-tootavale-spetsialistile/mitmedimensiooniline Dokument: „Praxis. Mitmedimensioonilise pereteraapia tõhususe uuring“
D2	„Puhas Tulevik“	Veebileht https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/ennetusprogrammi-puhas-tulevik
D3	„STEP-programm“	Veebileht https://www.step.ee
D4	„Turvaline kogukond-turvaline kool“	Dokument: „Raplamaa turvalisuse nõukogu. Turvaline kogukond- turvaline kool.“
D5	Uimastiennetusnädal üldhariduskoolides	Veebileht https://rol.raplamaa.ee/tervis-ja-turvalisus/tegevus/kampaaniad/
D6	VEPA-metoodika	Veebileht https://www.vepa.ee

Dokumendianalüüsi läbiviimiseks moodustati esmalt kaks kategooriat, „Narkoennetusprogrammi/projekti karakteristikud“ ja „Narkoennetusprojekti/programmi eesmärk/missioon“. Esmalt selgitatakse narkoennetusprogrammide- ja projektide karakteristikuid, mille jaoks moodustati viis koodi, ehk millisele sihtgrupile täpsemalt on suunatud (K1), millised on projekti/programmi tegevused (K2), milliseid osapooli täiendavalt tegevustesse kaasatakse (K3) ning mis on projekti/programmi ajaline kestus (K4) ja eesmärk/missioon (K5). Tabelile järgneb detailsem lisaselgitus vastavalt

eelnimetatud koodidele iga vaadeldava programmi/projekti kohta, kasutades analüüsiga samu allikaid (vt Tabel 3).

Tabel 4. Kategooria 1. Raplamaal rakendatud narkoennetusprogrammide- ja projektide karakteristikud (autori koostatud).

	MDFT (D1)	Puhas Tulevik (D2)	STEP (D3)	Turvaline kodukanturvaline kool (D4)	Uimastienetusnädal üldhariduskoolides (D5)	VEPA (D6)
K1	Suure riskiga käitumisega noor (nt õigusrikkus) ja tema perekond	Esmakordse narkosüüteo sooritanud alaealine	14-29 aastane õigusrikkumise taustaga noor	Üldhariduskoolide õpilased	Üldhariduskoolide õpilased	Üldhariduskoolide õpilased
K2	Indiviidi vajadustest lähtuv teraapia-programm vestlusesseioonidena (ühe terapeutiga), tiimitöö MDFT terapeudi ja superviisori vahel ning pere võrgustikuga	Arutelud kohalikus omavalitsuses ja osalemine KOV pakutavates programmides, regulaarne kiirtestimine (narkootikumid), kodukülästused noore koju (politsei ja sotsiaaltöötaja)	Seitsmest etapist koosneva nõustamisprotsessi läbiviimine noorega, koostööpartnerite abil individuaalsete lisavajaduste pakkumine	Avatud ruumi meetodil kohtumised koolides, mille protsessi juhivad politseinikud	Temaatilised loengud spetsialistidelt ja üritused koolides, konkursid, sõnumite edastamine noortelnoortele	Noorte riskikäitumist ennetavate klassijuhtimistehnikate kasutamine tavapärasel õppekeskkonnas
K3	Lapsevanemad, perekond laiemalt, lisaks pereväline dimensioon (kool, sõbrad, võrgustik)	Perekond	Täiendavaid osapooli ei kaasata	Täiendavaid osapooli ei kaasata	Täiendavaid osapooli ei kaasata	Täiendavaid osapooli ei kaasata
K4	4-6 kuud	6 kuud	Nõustamisprotsessi aeg	1 päev	1 nädal aastas	Õppeaastavältil

			varieerub, lisandub 6 kuud järelnõustamist			
K5	Alaealise ja pere sotsiaalsete oskuste parendamine, individuaalsete sotsiaalsete eesmärkide täitmine, alaealise õiguskuulekale elule suunamine, usaldusväärsete peresuhete loomine	Süütegude kordumise ennetamine, alaealise õiguskuulekale elule suunamine, alaealise ja pere sotsiaalsete oskuste parandamine, usaldusväärsete suhte-võrgustike loomine	Õigusrikkumise taustaga noorte õiguskuulekale elule ning tööle või kooli suunamine, sotsiaalsete oskuste parandamine, usaldusväärsete suhte-võrgustike loomine	Koolide probleemide leidmine ja lahendamine, noorte riskikäitumise ennetamine, sotsiaalsete oskuste parandamine, usaldusväärsete suhte-võrgustike loomine	Noorte uimastitarbimise ja riskikäitumise ennetamine, sotsiaalsete oskuste parandamine, usaldusväärsete suhte-võrgustike loomine	Varane laste ja noorte riskikäitumise ennetamine, turvalise suhte-võrgustiku loomine koolis, sotsiaalsete oskuste parandamine

MDFT (D1) ehk mitmedimensiooniline pereteraapia on teraapiaprogramm, mis on Eestis kasutusel alates 2015. aastast. Programm, nagu ka nimigi ütleb, on mitmedimensiooniline ja teraapiad hõlmavad korraka nelja mõõdet: esmalt alaealine ise, seejärel tema vanemad, kolmandaks tema perekond ning neljandaks lähikond (näiteks sõbrad ja klassikaaslased). Programmi suunamine toimub harilikult KOV, politsei või prokuratuuri algatusel, programmis osalemiseks on vajalik alaealise ja vanema nõusolek. Lisaks on oluline, et vähemalt üks täisealine pereliige oleks nõus koos alaealisega programmis osalema, et saaks praktiseerida pereteraapiat. Programmi kestus on neli kuni kuus kuud, teraapiad toimuvad üks kuni kolm korda nädalas ja on pere suhtes väga paindlikud, st kohtumised võivad toimuda nii terapeudi kabinetis kui ka muus perele mugavas kohas, samuti viiakse sessioone läbi vajaduse korral nii telefoni kui ka veebi teel. Programmi teraapiad planeeritakse vastavalt iga pere ja alaealise individuaalsetest vajadustest ja probleemidest lähtuvalt, koostöös suunaja ja perega seatakse personaalsed eesmärgid, mida soovitakse teraapiate lõpuks saavutada. Teraapiates on läbivalt oluline rõhk kaitseteguritel ja perekonna tugevustel ning nende teadvustamise abil edusammude tegemine, mitte süü ja süüdlaste otsimisel. Ühe perega tegeleb algusest lõpuni üks terapeut,

kes täiendavalt konsulteerib ja teeb tiimitööd nii superviisori kui ka perekonna võrgustikuga. Programmi üldiseks missiooniks peamiselt on nii alaealise kui ka tema perekonna sotsiaalsete oskuste parendamine, alaealise probleemidest eemale suunamine perekonna toel ja selle jätkusuutlikkuse saavutamine, alaealise õiguskuulekale elule suunamine. MDFT peamiseks juhtideeks ongi see, et terved ja hästitoimivad suhted pere ja võrgustikuga on võtmeteguriks alaealise riskikäitumise ennetamisel ja probleemide lahendamisel, isegi juba sõltuvusainetega pahuksis oleva õigusrikkumisi toime pannud alaealise puhul.

MDFT programmi tõhusust on Eestis uurinud Praxis, nende 2017. aastal korraldatud uuringu kohaselt oli alaealiste riskikäitumise määr on kahanenud pärast programmi läbimist veidi vähem kui aasta jooksul 59% protsendi võrra. Koos riskikäitumise määra vähenemisega paranesid suhted perekonna ja lähikonnaga.

Kuna tänapäeval aina enam levinumaks meetodiks narkoprobleemidega alaealistega töötamisel on perekonda kaasavad programmid, on osa sellest ka 2013. aastal Politsei- ja Piirivalveameti poolt algatatud ennetusprogrammil „**Puhas tulevik**“ (D2), mille sihtgrupiks on üldjuhul esimest korda narkosüüteoga politseisse sattunud alaealised. Programmi suunamine toimub üldjuhul kohtuvälise menetleja, ehk harilikult politsei poolt. See tähendab, et pärast süüteoga vahelejäämist ja taustakontrolli tehakse politsei poolt pakkumine programmis osalemiseks, mis eeldab lapsevanema ja alaealise nõusolekut. Programm kestab alaealise jaoks pool aastat, mille jooksul tuleb igal kuul teha narkootikumide kiirtest, samuti on alaealine kohustatud osalema koos lapsevanemaga KOV arutelus ja personaalselt määratud programmides ning lisaks peab lapsevanem võimaldama vajadusel politseil või sotsiaaltöötajal alaealise kodu külastada. Ennetusprogrammi eesmärgiks ja missiooniks on peamiselt narkootikumide tarvitamise vähendamine alaealiste hulgas, samuti ennetada korduvate narkosüütegude toimepanemist ning aidata kaasa alaealise ja tema perekonna sotsiaalsete oskuste parendamisele ning suunata alaealine õiguskuulekale elule. Sarnaselt MDFT programmile on ka „Puhas tulevik“ programmi juhtidees terved ja hästitoimivad peresuhted ning nende olulisus alaealise riskikäitumise ennetamises ja vähendamises.

Kahest eelmisest programmist veidi erineva juhtideega, mitte nii peresuhete olulisusele orienteerituna on loodud ja Eestis kasutusel ka **STEP-programm (D3)**. STEP-programm loodi Taani high:five programmi eeskujul ja sellega on võimalik Eestis liituda 16-29 aastastel õigusrikkumise taustaga noortel. Programmiga liitumine on noore eneseinitsiatiivil ja vabatahtlik, liitumise jaoks on vajalik kinnitus/lubadus noorelt, et ta on lõpetanud narkootikumide tarvitamise ja seadusvastase tegevuse. Programmis määratakse noorele just tema vajadustest lähtuvalt nõustamisteenus (sh teemadeks sobiv nõustaja), mis näeb ette seitsme erineva nõustamisetapi läbimist (teemadeks sotsiaalsete oskuste arendamine, taustprobleemide kaardistus, õpimotivatsiooni arendamine, sõltuvusprobleemidega tegelemine, motivatsioon) ja koostööpartneritega abiga läbitakse vajaduspõhiselt ka psühholoogiline nõustamine ja sõltuvusravi. Kui noorel on nõustamisetapid läbitud, pakub programm tuge õppekoha või töökoha leidmisel, nõustaja ja noor otsivad koostöös sobivaid tööpakkumisi/õppevõimalusi. Programmiga teevad koostööd ka erinevad tööpakkujad ja vabatahtlikud, kes on avatud programmis osalevate noorte palkamisele. Pärast töö leidmist on STEP-programm ja nõustaja esimesel kuul kuul toeks nii noorele kui ka tööandjale, toimub järelnõustamine. Programmi missiooniks on peamiselt probleemse noore õiguskuulekale teele suunamine, tema sotsiaalseid oskuseid parendades ja pakkudes tuge töö või õppetegevuse leidmisel. Nõustamisprogrammi läbimise eelduseks on noore enda aktiivne osavõtt ja motivatsiooni näitamine.

„Turvaline kodukant- turvaline kool“ arutelud (D4) ei ole individuaalselt probleemsele noorele suunatud programm, vaid on üldhariduskoolides läbiviidav ennetusprojekt. Projektiga tegeleb Raplamaal Rapla politseijaoskond alates 2016. aastast. Projekt on suunatud koolide probleemide leidmisele ja nende lahendamisele läbi avatud ruumi meetodil toimuvate vestlusringide, mida juhivad politseinikud. Iga osaleja saab vestlusringis tõstatada probleeme, millele pakutakse üheskoos vestlusringis lahendusi ning vestlusringi lõpuks on tekkinud probleemide visuaalne pingerida, mida üheskoos analüüsida. Toimub edasine analüüsimine, mille käigus luuakse konkreetseid tegevusplaanide ja kaasatakse erinevaid spetsialiste. Projekti missiooniks on üldine noorte riskikäitumise ennetamine, samuti meeskonnatöö olulisuse rõhutamine probleemide lahendamisel, ühtekuuluvustunde suurendamine. Lisaks on projekti eesmärk julgustada kooliperesid muresid jagama ja lahendusi otsima koolivälistelt spetsialistidelt.

Uimastiennetusnädal üldhariduskoolides (D5) ei ole individuaalselt probleemsele noorele suunatud programm, vaid on üldhariduskoolides läbiviidav ennetusprojekt. Uimastiennetusnädal on Raplamaal toimunud alates 2001. aastast ja see keskendub igal aastal mõnele kindlale uimastiliigile. Nädal hõlmab erinevaid tegevusi erinevatele sihtrühmadele, sh nii õpetajatele õpilastele, noorsootöötajatele ja ka lapsevanematele. Uimastiennetusnädala raames toimuvad koolitused sihtrühmadele, mida viivad läbi nii ennetusspetsialistid kui ka endised sõltlased, kes on eduka taasühiskonnastumise saavutanud. Samuti toimuvad vestlusringid, sh maailmakohviku formaadis ja ka kaks konkurssi, „Noortelt-noortele“ konkurss, kus noored saavad ise eakaaslastele õppematerjali luua ning omaloomingu konkurss, millega kutsutakse lapsi terviseetemel luuletusi kirjutama. Uimastiennetusnädala missiooniks on uimastitarbimise ja noorte riskikäitumise ennetamine ja vähendamine läbi positiivse tervisekäitumise propageerimise, samuti on uimastiennetusnädalal oluline suund lapsevanemate ja perede teadlikkuse tõstmisel.

VEPA- meetodika (D6) ei ole samuti sarnaselt D4-le ja D5-le individuaalselt probleemsele noorele suunatud programm, vaid on üldhariduskoolides läbiviidav ennetusprojekt, mis hõlmab käitumisoskuste arendamise meetodika rakendamist varajases koolieas, tavapärasel klassikeskkonnas. VEPA-meetodika kasutamise missiooniks on arendada laste eneseregulatsiooni ja sotsiaal-emotsionaalset pädevust. Meetodikat rakendatakse tavapärasel klassikeskkonnas, kinnistades sotsiaalseid oskuseid peamiselt meetodiliste mängude ja suhtluse teel, tunnustades soovitud käitumist kollektiivis. Mittesoovitud käitumisele järgneb neutraalne, konstruktiivne tagasiside ja negatiivset tagasisidet lastele ei anta. VEPA-meetodika rõhutab lapse tugevusi ja arendab enesekindlust, samaaegselt õpetades meeskonnatöö oskuseid. Lapsed ja õpetaja teevad ühiseid kokkuleppeid ja seavad eesmärgid, mida kollektiivselt ja igäüks individuaalselt järgib, aidates seeläbi luua kõigi jaoks turvalist suhtevõrgustikku. VEPA on kasutusel nii tavaõppes kui ka hariduslike erivajadustega õpilaste õppes. Õpetajate väljaõpet ja mentorlust pakuvad VEPA mentorid, hiljem on võimalik ka õpetajatel endal VEPA mentoriks saada ja seeläbi meetodikat levitada. VEPA missiooniks on laste sotsiaalsete oskuste arendamine ja sõltuvuste tekke varane ennetamine, turvalise suhtevõrgustiku loomine koolikeskkonnas konfliktide ja probleemide ennetamiseks.

Kategooria „Narkoennetusprogrammi/projekti karakteristikud“ analüüsimisest tuleneb, et kõik programmid ja projektid on suunitletud alaealiste riskikäitumise ennetamisele ja vähendamisele, kuid vaadeldud projektid ja programmid on keskendunud erinevatele sihtrühmadele. Kolm esimest analüüsivad, MDFT- programm, programm „Puhast Tulevik“ ja STEP-programm on suunatud konkreetsemalt juba õigusrikkumise toime pannud alaealisele ning keskenduvad peamiselt riskikäitumise vähendamisele ja edasiste õigusrikkumiste ennetamisele, samas kolm järgmist analüüsivad Raplamaal rakendatavat, „Turvaline kodukant- turvaline kool“, uimastiennetusnädal ja VEPA on projektid, mis suunatud üldisemale ennetustegevusele ja viiakse läbi üldhariduskoolides, haarates nii alaealiste sihtrühma laiemalt ja keskendudes ennetusele ning üldisemale teadlikkuse tõstmisele. Lähtudes dokumendianalüüsis kasutatud allikate läbitöötamisest, vaadeldud projektide ja programmide ühisest missioonist ja antud töö teoorias osas kirjeldatust, on autor järeldusel, et sotsiaalsete oskuste kujunemisel ja parendamisel on positiivsete eeskujude olemasolu esmatähtsaks teguriks.

Vaadeldes antud töös lk 20 kirjeldatud Brantingham'i ja Faust'i (1976) ennetusmeetmete teooria kolme tasandit, jagunevad dokumendianalüüsis toodud meetmed nii esimese, osaliselt teise, kui ka kolmanda tasandi meetmeteks. Esimene tasand koosneb üldisematest sotsiaalsetest meetmetest ning selle alla liigituksid tabeli dokumendianalüüsi vaates kooli- ja kogukonnapõhise ennetuse meetmed „Turvaline kodukant- turvaline kool“ projekt, uimastiennetusnädala projekt ning VEPA. Teise tasandi ennetusmeetmed on seotud juba eeldatavate rikkumiste ennetamisega ja sinna tasandile sobituks osaliselt perekonnapõhine MDFT-programm, mis samas liigitub kindlamalt kolmandale tasandile, mis hõlmab omakorda järgnevate õigusrikkumiste ärahoidmist. Kolmanda tasandi märksõnaks on individuaalsus, kolmanda taseme meetmeteks on ka programm „Puhast Tulevik“ ja STEP-programm, kuna mõlemad on selgelt suunatud korduvate õigusrikkumiste ennetamisele ja juba õigusrikkumise toime pannud noore õiguskuulekale elule suunamisele.

Kuna antud magistr töö uurimisprobleem ja -küsimused on otseselt seotud Raplamaal rakendatavate ennetusmeetmete üldiselt ja täpsemalt ka programmide tõhususega, tekitas autor teiseks dokumendianalüüsi kategooriaks „Narkoennetusprojekti/programmi eesmärk/missioon“, mille alla koondati allikate läbitöötamise järel meetmete ühised eesmärgid/missioonid koodidena. Antud kategooria abil meetmete eesmärgi ja missiooni

täpsustades on võimalik sidudes magistritöö järgmise alapeatükiga, milles analüüsitakse ekspertide seas läbiviidud küsitluse tulemusi, tuua võrdluskohti meetmete eeldatavate eesmärkide/missiooni ja tegeliku hinnanguga eesmärkide täitumise vahel.

Tabel 5. Kategooria „Narkoennetusprojekti/programmi eesmärk/missioon“ koodid (autori koostatud).

Kood	Koodi tähendus
K1	Laste ja noorte riskikäitumise ennetamine
K2	Laste ja noorte riskikäitumise vähendamine
K3	Sotsiaalsete oskuste parendamine/arendamine
K4	Laste ja noorte uimastitarbimise ennetamine
K5	Turvalise ja usaldusväärse suhtevõrgustiku kujundamine
K6	Kaitsetegurite ja eneseteadlikkuse tugevdamine

Kood K1 on kõikidest koodidest kõige selgemaks ühiseks nimetajaks. Samuti ka K2, mis oli eriti domineerivaks analüüsis olnud programmide puhul, kus keskenduti juba õigusrikkumise toime pannud alaealistele. K3 oli samuti kõigi meetmete puhul ühiseks nimetajaks, kuna sotsiaalsete oskuste (sh ka teadlikkuse tõstmine) on läbivaks eesmärgiks programmide/meetmete puhul. Küll aga oli erinevuseid K3 osas, vaadates eraldi programme ja projekte, esmatasandi meetmete puhul, ehk siinkohal VEPA, uimastiennetusnädal ja „Turvaline kodukant-turvaline kool“ on koolipõhistel meetmetel pigem sotsiaalsete oskuste arendamise ja tugevdamise suund ning kolmanda taseme meetmetel juba kindlam sotsiaalsete oskuste parendamise suund. Arendamise märksõna on eriti rõhutatud neist just VEPA puhul, kuna see on kasutusel peamiselt varajases koolieas laste klassikeskkonnas.

Sotsiaalsete oskuste arendamise suunal on MDFT-programm ja ka „Puhas Tulevik“ rõhuga perekondlike aspektidega seotud sotsiaalsete oskuste arendamisel, STEP-programm pigem ühiskondlike ja kohustuste täitmisega (kool, töö) seotud sotsiaalsete oskuste arendamise sihiga. K1 ja K4 on kõigi meetmete puhul ühiselt esinevad eesmärgid, mis on kohati samatähenduslikud, sest riskikäitumine hõlmab endas ka uimastitarbimist, küll aga on K1 ja K4 tihti meetmete kirjeldustes eraldi mainitud. K5 on palju seotud eesmärgiga K3, kõigi meetmete osaks on ühel või teisel moel suhtevõrgustike loomine ja/või neis usaldusväärse ja turvalisuse arendamine. Analüüsitud koolipõhiste projektide puhul suhtevõrgustiku arendamine õpetajate, õpilaste, tugispetsialistide ja kooliväliste spetsialistide vahel, julgustatakse probleemidega õigel ajal õige kontakti poole pöörduma

ja probleeme võrgustikus jagama, neile koostöös lahendusi otsima. Programmide puhul rõhutakse peresisese ja lähivõrgustiku suhete usaldusväärsemaks muutmisele, et probleemsele alaealisele oleks toeks turvaline lähiringkond, mis aitaks õiguskuuleka eluga jätkata. Viimase ühise eesmärgina leiab autor K6 ehk kaitsetegurite tugevdamise ja seeläbi noorte eneseteadlikkuse tõusu. Kõik nimetatud meetmed keskenduvad tugevuste rõhutamisele, ehk toimub ennetus läbi positiivsete aspektide ja omaduste juurutamise, mis omakorda aitab noortel eneseteadlikkust tõsta.

3.4. Spetsialistide küsitluse tulemused

Antud töös püstitatud uurimisprobleemi, teise ja kolmanda uurimisküsimuse ning eesmärgi vastuste leidmiseks viidi läbi küsitlus Raplamaa narkoennetusspetsialistide seas, valimit iseloomustavad märksõnad on toodud tabelis (vt Tabel 2 lk 41). Kuna Raplamaal on narkoennetusega tegelevaid spetsialiste vähe ja info Politsei- ja Piirivalveameti osas ei ole avalikult kättesaadav, palus autor küsitletavate ringi selgitamisel abi Rapla menetlusgrupi juhilt. Pealetükkivuse ja spetsialistide aja raiskamise vältimiseks otsustas autor intervjuude asemel viia läbi küsitluse, mida iga spetsialist enda poolt valitud ajahetkel mugavalt veebis täita sai. Spetsialistide vähesuse tõttu maakonnas oli iga vastaja panus ääretult oluline.

Küsitluse vorm edastati e-kirja teel kokku viiele inimesele, kelle seas olid nii Politsei- ja Piirivalveameti Rapla politseiametnikud, kes tegelevad oma igapäevatöös alaealiste narkosüütegude ja selle ennetusega, kui ka Raplamaa Uimastiennetusnõukogu liikmed. Küsimustikule andsid oma vastused kõik viis valimis olnud spetsialisti. Küsimustik koosnes 16-st küsimusest, mille autor jaotas vastavalt uurimisprobleemile ja -küsimustele neljaks küsimustegrupiks (vt Lisa 1). Kõik küsitletavad said vastamiseks samasuguse küsimustiku. Küsitlus koosnes täies mahus avatud küsimustest, et saada maksimaalselt infot narkoennetusspetsialistide kogemuste, hoiakute ja tunnetuste osas. Esimene küsimustegrupp oli üldine ja sisaldas küsimusi küsitletava üldise tööstaaži ja täpsemalt tööstaaži kohta narkoennetuse valdkonnas. Teine küsimustegrupp hõlmas küsimusi, mis võimaldavad anda hinnangut seoses alaealiste narkosüütegude ja nende olukorra muutumisega kümneaastase perioodi vältel.

Kolmas küsimustegrupp keskendus Raplamaal kasutatavatele ennetusmeetmetele ja – programmidele, ehk milliseid neist küsitletavad eksperdid oma töös enim kasutavad ja

millised on võimalused maakonnas. Neljas ehk viimane küsimustegrupp oli küsimustegruppidest kõige suurem, hõlmates kaheksat küsimust spetsialistide hinnangute saamiseks ennetustegevuse efektiivsuse kohta.

Esimese küsimustegrupi kahe küsimusega vastanute tööstaaži osas soovis autor saada üldpilti vastaja kogemustepagasi osas (vt ka Tabel 2). Kõikide vastanute töökogemus valdkonnas on üle 15 aasta, kolme spetsialisti puhul 20-30 aastane tööstaaž. Enamus vastanud spetsialistide märkisid, et on pea terve oma valdkonnas töötatud aja tegelenud ka narkoennetusega, seega on spetsialistide kogemuste ja kompetentsuse osas autori arvates Raplamaal väga positiivne olukord.

Lähtuvalt uurimisküsimustest ja töö teoreetilisest osast loodi analüüsis kokku 12 kategooriat, mille alla moodustati omakorda koodid ja alamkoodid.

Esimese uurimisküsimuse alla moodustati kaks kategooriat, „Alaealiste narkosüütegude olukord“ ja „Delinkventsuse riskitegurid“, (vt Tabel 6). Esimesele uurimisküsimusele vastuste leidmiseks keskendus küsimustik alaealiste narkosüütegude vaate osas hinnangute andmisele. Alustati uurimisega delinkventsuse riskitegurite kohta (Kategooria 2), mis on võimalikeks ajenditeks alaealiste narkosüütegudele Raplamaal. Nagu ka antud töös (lk 9-12) välja toodud, on delinkventsuse põhjuseid erinevaid, autor soovis teada saada, millised neist võiksid olla spetsialistide poolt enimmärgatud seoses alaealiste narkosüütegudega. Vastuste seas oli kolmel korral mainitud pereprobleeme ja kasvatuslikke puudujääke ning kehva kasvatuspraktikat: *„Paljud narkootilisi aineid tarvitavad alaealised on pärit "katkistest" peredest ning narkootilise aine proovimine on nende jaoks olnud "normaalne" jätk tubakatoodete tarbimisele.“* (Spetsialist 3). Kahel korral mainiti ka kaaslaste negatiivset mõju (kambavaim) ja noore enda vaimset ebaküpsust ning riskeerimisvajadust, ühel korral ebatervet uudishimu. *„Tänapäeval rõhutakse ennetuse puhul headele suhetele, peresuhetele jne ... Riskitegurid on sõpruskonna vaimsus, põnevus, kambavaim, riskeerimistarvidus jms.“* (Spetsialist 1). Ehk vaadates autori koostatud tabelit antud töös lk 12, on spetsialistide poolt nimetatud peamised tegurid seotud alaealise sotsiaalpsühholoogiliste ja individuaalsete teguritega. Need tegurid olid domineerivaks ka antud töö teoreetilises käsitluses vaadelduna.

Esimese uurimisküsimuse vastuse leidmiseks oli ka Kategooria 1, mille all olevad koodid on seotud kümne aasta vaates (2011-2021) alaealiste narkosüütegude olukorra muutumise ja sellele antud hinnangutega. Üks spetsialist ei vastanud, kuid kõik teised spetsialistid olid arvamusel, et olukord ei ole paranenud. Toodi välja, et alaealised alustavad tarvitamisega aina nooremalt, tarvitamine on tõusuteel, varasemast laiem ja kättesaadavam. Lisaks mainiti, et narkootikumide vahendamise seotud süütegudega on seotud aina nooremad alaealised: „Tarvitatakse narkootilisi aineid nooremalt ning laialdasemalt. Ka vahendajad on muutunud nooremaks.“ (Spetsialist 3). Vaadates ka antud töös Raplamaa statistilisi andmeid (lk 41-43), on näha, et vaatlusperioodi alguses aastal 2011 oli alaealiste narkosüütegude arv väiksem, kui sellele järgnevatel aastatel. Kuigi märkimisväärset ja püsivat keskmise vanuse langust ei ole süütegude toimepanekul üldiselt märgata (antud töös lk 43), on siiski näha, et võrreldes 2011. aastaga on alaealise keskmine vanus narkokuritegude osas kohati langenud, samuti ka väärtegade osas, eriti vaadates 2016-2018 aastaid.

Tabel 6. Andmeanalüüsi kategooriad ja koodid ning nende seosed esimese uurimisküsimusega (autori koostatud)

Uurimis- küsimus	Kategooria Kood Alamkood	Koodi esinemine küsitluse tulemuses	Koodi esinemis- sagedus
Uurimisküsimus 1	1. Alaealiste narkosüütegude olukord Raplamaal		
	1.1. Olukord ei ole paranenud	1,3	3
	1.2. Olukord halvenenud	1,2,3,5	4
	1.2.1. Sooritaja keskmine vanus vähenenud	2,5	2
	1.2.2. Narkootikumide kättesaadavus kergem	3	2
	2. Delinkventsuse riskitegurid		
	2.1. Sotsiaalpsühholoogilised riskitegurid	1,2,4,5	5
	2.1.1. Pereprobleemid, kasvatuslikud puudujäägid	1,2,4	6
	2.1.2. Kehv kasvatuspraktika	1,2,4	4
	2.1.3. Kaaslaste/sõprade negatiivne mõju	1,5	3
	2.2. Individuaalsed riskitegurid	2,3,5	3
	2.2.1. Vaimne ebaküpsus	3,5	3
	2.2.2. Ebaterve uudishimu	2	2
	2.2.3. Madal riskitaju	3,2	3

Teise uurimisküsimuse alla moodustati viis kategooriat, „Maakonnas kasutatavad narkoennetusmeetmed“, „Küsitatud spetsialistide eelistatud meetmed“, „Meetme kasuks

otsustamise alus“, „Koostöö teiste ekspertidega“ ja „Võimalused meetmete rakendamiseks“ (vt Tabel 7).

Teise uurimisküsimuse vastuse leidmiseks keskenduti esmalt ennetusmeetmetega seoses hinnangute selgitamisele ja sooviti teada saada, milliseid meetmeid ja programme kasutatakse Raplamaal kõige rohkem töös narkosüüteo sooritanud alaealistega. Sellega seoses moodustati Kategooria 3 ehk „Maakonnas kasutatavad narkoennetusmeetmed“. Vastustest selgus üheselt kõigi vastajate poolt, et kõige rohkem on kasutatud programmi „Puhas Tulevik“: „Raplamaal me programmide rohkuse üle paraku hiilata ei saa. Põhiliseks programmiks on Raplamaal "Puhas Tulevik", mis mõeldud eeskätt esmatarvitajatele. Kokkuleppe alusel suunatakse noor programmi, kus ta on vähemalt kuus kuud järelevalve all ning võrgustikus.“ (Spetsialist 2) Samuti mainisid spetsialistid ka MDFT-programmi kasutamist. Lisaks mainiti selle küsimuse vastuseväljadel ka muid meetmeid, mida kasutatakse üldpreventatsiooni eesmärgil Raplamaal, mainituks said erinevad koolipõhised meetmed: VEPA, uimastiennetusnädal, „Turvaline kodukant-turvaline kool“ ja muud loenguid hõlmavad projektid koolides, samuti mainiti ennetustööd meediakanalites ja ka otsesuhtlust alaealistega.

Tabel 7. Andmeanalüüsi kategooriad ja koodid, alamkoodid ning nende seosed teise uurimisküsimusega (autori koostatud)

Uurimis- küsimus	Kategooria Kood Alamkood	Koodi esinemine küsitluse tulemuses	Koodi esine- mis- sagedus
Uurimisküsimus 2	3. Maakonnas kasutatavad narkoennetusmeetmed		
	3.1. Narkoennetusprogrammid	1,2,3,4,5	6
	3.1.1. Programm „Puhas Tulevik“	1,2,3,4,5	6
	3.1.2. MDFT-programm	2,3,5	4
	3.2. Narkoennetusprojektid	2,3,4,5	5
	3.2.1. VEPA	2	2
	3.2.2. Uimastiennetusnädal koolides	2,3	3
	3.2.3. „Turvaline kodukant-turvaline kool“	4	1
	3.2.4. Loenguid hõlmavad projektid koolides	5	1
	3.3. Ennetustöö meedias	1	1
	3.4. Otsesuhtlus alaealisega	5	1
	4. Küsitletud spetsialistide eelistatud meetmed		
	4.1. Programm „Puhas Tulevik“	3,4	6
	5. Meetme kasuks otsustamise alus		
	5.1. Tõendus põhisisus	3,4	1
	5.2. Alaealise vajadustest lähtuvalt	3,4	2

	6. Koostöö teiste ekspertidega		
	6.1. KOV spetsialistid	1,2,5	2
	6.2. Koolide tugispetsialistid	3,4,5	1
	6.3. Tervise Arengu Instituudi spetsialistid	1	1
	6.4. Ohvriabi spetsialistid	3	1
	6.5. PPA spetsialistid	1,2,3,4,5	1
	7. Võimalused meetmete rakendamiseks		
	7.1. Võimalused ei ole piisavad	1,2,3,4,5	3
	7.2. Vajadus uute meetmete järele	2,4,5	9

Järgnevalt selgitati, millist meetet/programmi spetsialist ise oma töös kõige rohkem kasutab (Kategooria 4 ehk „Küsitletud spetsialistide eelistatud meetmed“). Siinkohal jäi ametnike tööülesannete spetsiifika tõttu mõni vastus saamata, st nad ise meetme osas valikut ei tee, kuid kahe allesjäänud vastaja poolt tuli sama vastus ehk kõige rohkem kasutavad nad oma töös „Puhas Tulevik“ programmi.

Edasi sooviti teada, mille alusel eksperdid meetmete osas valikuid teevad (Kategooria 5 ehk „Meetme kasuks otsustamise alus“). Kaks küsitletavat ei vastanud, kuid üks vastaja, kes ise otseselt oma töös meetmete valikuga ei tegele, nentis, et valikuid teevad menetlejad ja piirkonnapolitseinikud. Kaks inimest, kes ka eelmisele küsimusele vastasid, märkisid, et peavad oluliseks meetmete tõenduspõhisust ning valik tehakse vastavalt alaealise vajadustele: „*Valik tehakse lähtuvalt noore minevikust, tema teost, võimalustest ning võrgustiku võimalustest*“ (Spetsialist 3). Ehk nagu ka antud töö teoreetilises osas lk 36-37 ja autori teostatud dokumendianalüüsist selgub, on kaasajal tehtavad valikud ennetusmeetmete osas eelkõige tõenduspõhised ja personaalsetest vajadustest lähtuvad.

Spetsialistidelt uuriti ka, milliste teiste ekspertidega nad ennetustöös lisaks koostööd teevad (Kategooria 6 ehk „Koostöö teiste ekspertidega“). Vastustena nimetati sarnaselt kohaliku omavalitsuse spetsialiste (peamiselt lastekaitsetöötajad) ja koolide tugispetsialiste, Politseija Piirivalveameti ametnikke, TAI-d ehk Tervise Arengu Instituuti, ohvriabi spetsialiste ja ka probleemse alaealise perekonnaga koostööd. Osa lõpetuseks uuriti, kas Raplamaal olemasolevad võimalused ennetustööks on piisavad (Kategooria 7 ehk „Võimalused meetmete rakendamiseks“). Ka siin märkisid spetsialistid üheselt, et maakonnas olemasolevad võimalused on väikesed ja kasinad ning programme võiks rohkem olla: „*Alati võiks rohkem olla, kuid leppida tuleb sellega, mis olemas või võimalusel maakonda midagi uut tuua. Paljud programmid vajavad lisarahastust ning see seab paraku piirid.*“

(Spetsialist 3), "Võimalused on kasinad, esmaste alaealiste tarvitajate jaoks on olemas Puhas tulevik." (Spetsialist 4).

Kolmanda uurimisküsimuse alla moodustati viis kategooriat: „Efektiivne narkoennetusmeede“, „Alaealiste lähedaste mõju seos meetmete mõjuga“, „Ennetusprogrammijärgne taasühiskonnastumine“, „Ennetusprogrammijärgne järeltegevus taasühiskonnastumiseks“ ja „Spetsialistide muudatusettepanekud“ (vt Tabel 8).

Tabel 8. Andmeanalüüsi kategooriad ja koodid, alamkoodid ning nende seosed kolmanda uurimisküsimusega (autori koostatud)

Uurimis- küsimus	Kategooria Kood Alamkood	Koodi esinemine küsitluse tulemuses	Koodi esinemis- sagedus
Uurimisküsimus 3	8. Efektiivne narkoennetusmeede		
	8.1. Programm „Puhas Tulevik“	2,3,5	6
	9. Alaealiste lähedaste mõju seos meetmete mõjuga		
	9.1. Positiivne motiveerimine	1,2,4,5	5
	9.2. Ükskõikne suhtumine	2,5	2
	10. Ennetusprogrammijärgne taasühiskonnastumine		
	10.1. Taasühiskonnastumine hea	3,4,5	3
	11. Ennetusprogrammijärgne järeltegevus taasühiskonnastumiseks		
	11.1. Vähe ressursse järeltegevuseks	2,3,4,5	4
	11.2. Vajalik järeltegevuste aeg pool aastat	3	1
	11.3. Vajalik järeltegevuste aeg üks aasta	5	1
	12. Spetsialistide muudatusettepanekud		
	12.1. Uute meetmete vajadus	2,4,5	9
	12.2. Koolipõhiste meetmete arendamine	3,4	2
12.3. Töenduspõhiste meetmete jätkusuutlikkus	5	1	
12.4. Meetmete kaasajastamine	2	1	

Kolmandale uurimisküsimusele vastamiseks keskenduti küsitluses alaealiste narkosüütegude ennetuse efektiivsusega seotud aspektide selgitamisele. Esmalt sooviti teada saada, et kui efektiivseteks spetsialistid programme peavad ning millised neist on kõige tulemuslikumad ja millised on osutunud problemaatiliseks (Kategooria 8 ehk „Efektiivne narkoennetusmeede“). Kaks küsitletavat neile küsimustele ei vastanud. Kolm küsitletavat töid üheselt välja programmi „Puhas Tulevik“ efektiivsuse, mainides, et antud programmi puhul esineb vaid üksikuid libastumisi: „Siiani on "Puhas Tulevik" olnud politsei vaates efektiivne. Kui noorel on võetud kohustus ning kontroll, suudab ta pahedest

eemale hoida. Mõni libastumine on olnud, kuid need on pigem erandid kui tava.“ (Spetsialist 4) Samas mainisid kaks spetsialisti lisaks, et antud programmist üksi ei piisa, vaja oleks uusi täiendavaid efektiivseid meetmeid. Meetmete problemaatilisust ei täheldanud üksi vastanud spetsialist.

Järgnevalt uuris autor, mida arvavad spetsialistid alaealise lähedaste motiveeriva mõju olulisusest ja selle seosest meetmete efektiivsusega (Kategooria 9 ehk „Alaealiste lähedaste mõju seos meetmete mõjuga“). Üks küsitletav ei vastanud, teised tõid välja, et lähedaste positiivne motiveeriv toetus on äärmiselt oluline, kuid samas mainiti kahel korral, et alaealiste perede puhul esineb ka ükskõikset suhtumist: *„Lähedaste toetus on kindlasti oluline. Kui pere on toetav, on ka noorem lihtsam keerulisest olukorrast välja tulla. Paraku kohtab ka ükskõiksust ning sel juhul ei ole sealt ka head tulemust oodata.*“ (Spetsialist 3) Edasi uuris autor spetsialistidelt arvamust taasühiskonnastumise kohta pärast programmide läbimist (Kategooria 10 ehk „Ennetusprogrammijärgne taasühiskonnastumine“). Kaks küsitletut jätsid küsimusele vastamata, kuid kolm vastajat pidasid taasühiskonnastumise näitajaid pigem positiivseks.

Järgmisena soovis autor teada, kas spetsialistid peavad vajalikuks programmi esialgse eduka läbimise järgselt järelkontakti ja jätkutegevusi alaealisega (Kategooria 11 ehk „Ennetusprogrammijärgne järeltegevus taasühiskonnastumiseks“) ning kui jah, siis milline võiks olla selleks optimaalne aeg. Vastajad pidasid jätkutegevusi oluliseks, kuid täheldati, et nende jaoks ei pruugi jätkuda ressursse.: *„Kindlasti oleks see vajalik, kuid eeldaks lisapühendumist ning aega, mida meil juba tänagi napib /.../“* (Spetsialist 4). Optimaalsuse osas avaldas arvamust kaks spetsialisti, üks pakkus optimaalseks ajaks järeltegevusteks kuus kuud, teine spetsialist pakkus, et ühe aasta pikkune järelkontakt oleks mõistlik. Lõpetuseks uuriti, kas Eestis kasutusel olevad narkoennetusmeetmed vajaksid muudatusi (Kategooria 12 ehk „Spetsialistide muudatusettepanekud“) ning kui jah, siis milliseid. Vastasid neli spetsialisti, kes olid arvamusel, et muudatused on vajalikud, täpsustuseks lisati ka, et koolide roll ennetusel on väga oluline ja see vajaks arendamist, kuna alaealised saavad infot peamiselt oma eakaaslastelt: *„Koolidel on ülisuur roll. Mina pean õigeks ikkagi rääkida ka asjast nii nagu see on – noortel on müüdid, mida nad saavad oma eakaaslastelt, otsivad netist vastuseid ja sealt saad neid vastuseid, mida hetkel just vaja, mitte tõendus põhiseid ei otsita ja seetõttu olen ma kindel, et vaja on rääkida asjadest õigete*

*sõnadega /.../“ (Spetsialist 1). Üks vastaja lisas, et vaja oleks meetmeid, mis vastaksid rohkem kaasaja tingimustele. Samuti mainiti tõendus põhiste meetmete jätkusuutlikkuse olulisust: „*Kui ollakse tõendus põhised, on kõik hästi.*“ (Spetsialist 3)*

Analüüsidest vastuseid küsimustikule, leiab autor, et Raplamaa narkoennetusspetsialistid on kümne aasta vaates toimunud muudatuste osas pigem negatiivse hoiakuga, eriti vaadates aspekti, et süütegudega on seotud varasemast nooremad alaealised. Vaadates statistika analüüsi antud töös, on näha, et kümne aastaga on toimunud hulk arenguid ja paljud asjad on muutunud varasemast oluliselt paremini kättesaadavamaks, vastuseid analüüsidest tuleb tõdeda, et kahjuks on palju kättesaadavamaks muutunud ka narkootikumid. Selgub, et eksperdid on delinkventsuse aspektide osas samadel seisukohtadel, mille toob välja ka antud töö teoreetiline osa: domineerivad sotsiaalsühholoogilised ja individuaalsed tegurid. Ülekaalukalt kujunes spetsialistide eelistatud meetmeks narkoennetuses programm „Puhas Tulevik“, mille efektiivsuse osas väljendati samuti rahulolu ning sarnaselt dokumendianalüüsis väljatoodud programmi eesmärgiga saab järeldada, et selle programmi puhul on alaealise taasühiskonnastumine hea. Samuti peeti maakonnas oluliseks MDFT-teraapia rolli. Mõlema programmi karakteristikuid ja eesmärgi analüüsis autor ka antud töö dokumendianalüüsis, need on sama rõhuga perekondlike aspektidega seotud sotsiaalsete oskuste parendamisel. Küll aga nägid spetsialistid vajadust täiendavate ennetusmeetmete järele, sh koolipõhise ennetuse arendamise vajaduses. Raplamaa on võimaluste poolest alaealiste narkoennetuses miinimumvajadusi kattev, kuid vajaks kindlasti lisaressursse, et ennetustegevust tõhusamaks muuta ja seeläbi vähendada ka alaealiste narkosüütegude arvu maakonnas.

Narkoennetusspetsialistide on Raplamaal vähe, kuid ennetustöö vajab palju pühendumist, aega ja ka muid ressursse, eriti selgus lisavajaduste küsimus ennetusprogrammide järelkontakti küsimusega. Positiivne, et spetsialistid said oma kogemuste põhjal väita, et perekondade mõju probleemsele alaealisele on olnud tõhus ja aidanud kaasa taasühiskonnastumisele (tervete peresuhete vajalikkuse olulisus väljendus ka läbivalt antud töö dokumendianalüüsis), kuid samas negatiivne, et toodi välja ka perede ükskõiksuse kogemust ja selle demotiveerivat efekti ennetustöö läbiviimisel. Vastuste analüüsi põhjal saab tõdeda, et maakonna narkoennetusspetsialistid näevad vajadust riigis kasutusel olevate narkoennetusmeetmete ja -programmide uuendamiseks ja kaasajastamiseks.

3.5. Järeldused ja ettepanekud

Antud magistritöös selgitati vastust töös seatud uurimisprobleemile, ehk kuidas parendada alaealiste narkoennetust Raplamaa näitel? Käesolevas alapeatükis toob autor välja antud töö teoreetilise ja empiirilise osa põhjal tehtud järeldused ning esitab ettepanekuid edasist uurimist vajavate teemade osas narkoennetuse parendamiseks maakonnas.

Esmalt toodud statistiliste andmete ülevaatest selgus, et vaadeldaval perioodil (2011-2021) on alaealiste poolt toime pandud kokku 161 süütegu, millest 27 olid kuriteod ja 134 väärteod. Kõige rohkem kuritegusid sooritati 2017. aastal, kui pandi toime viis narkokuritegu. Kõige rohkem narkokuritegusid pandi toime KarS § 184 alusel, ehk mis tähendab narkootilise ja psühhotroopse aine suures koguses ebaseaduslikku käitlemist. Kõige rohkem väärtegusid pandi toime 2013. aastal, 31 korral, NPALS § 15¹ alusel ehk narkootilise või psühhotroopse aine ebaseaduslik käitlemine väikeses koguses. Vaadates kümneaastast perioodi tervikuna, on näha süütegude tõusu kahel ajavahemikul, aastatel 2012-2014 ja aastatel 2017-2018. Kui kogu kümneaastase perioodi, 2011-2021, alguses on olnud kuritegudega seotud alaealiste keskmiseks vanuseks 18 eluaastat, siis perioodi keskel, aastatel 2016-2018 oli keskmine vanus langenud 16 eluaastani. Sama asjaolu väljendus ka narkoennetusspetsialistide seas korraldatud küsitluse vastustest (antud töös lk 60), et süütegude sooritamist esineb aina nooremate alaealiste puhul. Autori hinnangul ei ole seega tegemist ühekordse nähtusega statistikas, vaid siiski püsitendents. Raplamaa vaates on väga suureks kontrastiks ka see, et süütegusid sooritavad valdavalt noormehed (140 korral), neid on süütegusid sooritanud vaid 21-l korral.

Kuigi PPA väljastatud statistika näitab suurel arvul nii esma- kui ka korduvrikkumisi, on vaatamata spetsialistide üsna negatiivsele hinnangutele (lk 59-60) on statistikas selgelt näha korduvrikkumiste arvu vähenemist alates 2015. aastast. Kuni 2015. aastani oli Raplamaal korduvrikkumiste arv väga kõrge, ulatudes väärtegude puhul kuni 18 korduvrikkumiseni aastas. Autor leiab, et siinkohal saab teha järelduse (arvestades teooriaosa lk 31 ja 37 kirjeldatut) seoses arengutega narkoennetuses ja riikliku suunaga (sh Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika valge raamat aastal 2014) kasutada narkosüütegude puhul taastava õiguse meetodeid ja eelistada individuaalset lähenemist. Haridustaseme osas on Raplamaal märgata kõigi süütegude vaates valdavalt alg- ja

põhiharidusega kahtlustatavaid. Maakonnas sooritatakse nii väärtegeid kui ka kuritegeid pigem üksi, väheste erisustega. Autor järeldab, et viimane võib olla näitaja sellest, et maakonnas esineb vähe kuritegelikele subkultuuridele iseloomulikke jooni. Eeltoodud statistika ülevaatega leiti vastuseid ka esimesele uurimisküsimusele.

Autor tõi töös välja ka ESPAD uuringu tulemused Eesti alaealiste narkootikumide tarvitamise kohta aastatel 2015 ja 2019 (töös lk 31-33) ja Raplamaa koolinoorte uimastikasutuse uuringu tulemused 2020. aasta kohta (töös lk 33-34). ESPADist selgub, et kuigi üldvaates oli tase riigis vaadeldavatel aastatel üsna sama (va muutused regioonide vaates), oli siiski alaealiste riskitunnetus võrreldes 2015.a uuringuga langenud. Raplamaa uuringus selgunud olulisemaks asjaoluks oli see, et uimastite kättesaadavuse küsimuse vastusena märkis valdav osa vastanutest, et neile on pakkunud narkootikume eakaaslane või sõber. Samuti on märkimisväärne asjaolu, et narkootikumide tarvitamist märkis küsitluses 19,6% koolinoortest.

Raplamaa koolinoorte seas on populaarseks narkootikumiks kanep ning küsitletud 10.klassi õpilastest on kanepi põhitarvitajaid lausa 8% (kanepi tarvitamise kogemus 12%-l küsitletud Raplamaa noortest). Kui moodustada Raplamaa uuringus selgunud alaealiste seas populaarsemate narkootikumide esikolmik, lisanduksid sinna populaarsuse järjestuses ka *ecstasy* ja MDMA, vähem populaarsem on amfetamiini, GHB, sünteetilise kanepi ning kokaiini tarbimine.

Töös said rohkelt ning läbivalt kajastust väited seoses perekonna ja eakaaslaste mõjuga delinkventsusele. Töö teoreetilise osa olulisemate järeldustena viitab autor delinkventsuse ja narkomaania kujunemise põhjuste aspektidele (antud töös lk 9-15) ning nende seostamisel narkoennetusmeetmete valikul (antud töös lk 19-20). Delinkventse käitumine võib saada alguse väga varajases lapseas ning selle tekkega on seotud peamiselt individuaalsed, sotsiaalsed ja sotsiaalpsühholoogilised põhjused. Delinkventsuse kujunemisel on lapseas äärmiselt suur roll perekonnaga seotud aspektidest riskitegurite kujunemisel ning hiljem, lapse kasvades ka ea – ja koolikaaslaste jms kogukonna mõju roll erinevate riskitegurite tekkel. Delinkventsuse riskitegurite määratlemise kõrval on oluline roll ka kaitsetegurite väljaselgitamisel. Lähtudes individuaalsusest, on narkoennetuses

peamiseks alustalaks delinkventsuse tekkega seotud riskitegurite kõrvaldamine ning samas kaitsetegurite rõhutamine, et kujundada alaealise sotsiaalset kompetentsi.

Antud töös (lk 48-57) tehtud dokumendianalüüsisist selgub, et Raplamaal on kasutusel kuus meetet, millest kolm on programmid. Dokumendianalüüsis lähtus autor avalikest allikatest kättesaadavast infost ning selle kohaselt on olnud Raplamaal kasutusel üldpreventatiivse koolipõhise ennetusena VEPA, „Turvaline kodukant- turvaline kool“ vestlusringid politseinikega ja uimastiennetusnädal üldhariduskoolides. Programmidest on Raplamaal kasutusel dokumendianalüüsi alusel MDFT-programm, „Puhas Tulevik“ ja STEP-programm. Täpsemalt selgitati narkoennetusprojektide – ja programmide dokumendianalüüsi esimeses pooles nende karakteristikuid (tabel lk 50-51), mille tarbeks loodi koodid järgnevatele aspektidele: programmi sihtgrupp, täiendavalt kaasatavad osapooled, projekti/programmi tegevused, ajaline kestus ja eesmärk/missioon. Analüüsisist selgus ühise missioonina alaealiste riskikäitumise ennetamine ja vähendamine, kuid samas ka selge sihtrühmade erinevus projektide ja programmide vahel. Kõik analüüsitud programmid on suunatud konkreetsemalt juba õigusrikkumise toime pannud alaealisele (2/3 puhul ka lisaks alaealise perele) ning keskenduvad peamiselt edasiste õigusrikkumiste ennetamisele ning analüüsitud projekte viiakse läbi koolikeskkonnades kaasates alaealiste sihtrühma laiemalt, keskendudes ennetusele ning üldisemale teadlikkuse tõstmisele. Analüüsis olnud projektide ja programmide sihtrühmi ning osapooli vaadeldes leidis taaskord kinnitust väide, mida antud töös palju kajastatud - väga suur roll, ühelt poolt riskitegurite tekkes ja teisalt ka ennetustöös ja kaitsetegurite suurendamisel on alaealise perekonnal, ea -ja koolikaaslastel.

Dokumendianalüüsi teises osas analüüsis autor eraldi täpsemalt ka Raplamaal kasutatavate narkoennetusprogrammide ja -projektide eesmärgi, pidades seda esimeses pooles väljatoodud karakteristikutest kõige olulisemaks näitajaks ning selle näitaja eraldi analüüsimine oli vajalik omakorda ka spetsialistide seas läbiviidud küsimustiku tulemuste analüüsimisel. Analüüsitud projektidel ja programmidel on kuus selget ühist eesmärki/missiooni, milleks on: laste ja noorte riskikäitumise ennetamine ja vähendamine, sotsiaalsete oskuste parendamine ja arendamine, laste ja noorte uimastitarbimise ennetamine, turvalise ja usaldusväärse suhtevõrgustiku kujundamine ning kaitsetegurite ja eneseteadlikkuse tugevdamine.

Järgmisena analüüsis autor spetsialistidega läbiviidud küsitluse tulemusi. Autor palus spetsialistidel hinnanguid anda läbi küsimustegruppidesse jaotatud küsimustele vastamise. Esmalt hinnati narkosüütegude olukorda ja nende võimalikke ajendeid Raplamaal. Töös läbivalt ja ka juba järeldustes korduvalt mainitud delinkventsuse tegurite osas olid spetsialistide hinnangud kattuvad, mainiti korduvalt perekonna ja eakaaslastega seotud aspekte delinkventsuse tekkepõhjustena. Olukorrahinnangu osas olid spetsialistid valdavalt negatiivse hinnanguga ja nägid muutust seoses narkosüütegudega Raplamaal vaadeldaval perioodil järjest halvenevana.

Edasi uuriti juba täpsemalt narkoennetusprogrammide- ja projektidega seonduvaid aspekte, nende kasutamist, valikute tegemist, efektiivsust jms. Ülekaalukalt kujunes spetsialistide eelistatud meetmeks narkoennetuses programm „Puhas Tulevik“, mille efektiivsuse osas väljendati samuti rahulolu ning sarnaselt dokumendianalüüsis väljatoodud programmi eesmärgiga saab järeldada, et selle programmi puhul on alaealise taasühiskonnastumine hea. Samuti peeti maakonnas oluliseks MDFT-teraapia rolli. Analüüsides spetsialistide vastuseid narkoennetusprogrammide- ja projektide efektiivsuse osas, saab väita, et narkoennetusprogrammide -ja projektide eesmärgid, mis selgused dokumendianalüüsi teises osas, on osalt vastavuses ka spetsialistide seisukohtadega, ennekõike riskikäitumise vähendamisel ja ennetamisel ning sotsiaalsete oskuste parendamisel.

Vaadates küsitluse tulemusi programmide kasutamise osas, ei ole spetsialistid kordagi märkinud STEP-programmi kasutamist, millest saab autor järeldada, et programm on küll Raplamaal kasutusel olnud, kuid ei ole küsitletud spetsialistide poolt eelistatud valikuks. Ülekaalukalt mainiti aga programmi „Puhas Tulevik“ kasutamist ja eelistamist, samuti sai mainituks MDFT-programm. Uuringust järeldub, et spetsialistid näevad narkosüütegude ennetamise ja vähendamise tõhustamiseks vajadust uute ja kaasaegsete narkoennetusprogrammide järele.

Analüüsides antud töö teoreetilises osas kirjeldatud delinkventsuse tegureid (lk 9-12), narkomaania olemust ja kujunemist (lk 12-16) kui ka narkomaaniat käsitlevat teooriat (lk 16-19), dokumendianalüüsi ning spetsialistide vastuseid küsimustikule, saab järeldada, et enimkasutatavate narkoennetusprogrammide, MDFT-programm ja „Puhas Tulevik“ tõhusus seisneb sotsiaalsete oskuste ja peresuhete parendamisel, kuna igas autori antud töös

analüüsitud ja ka kirjeldatud aspektis paistab silma just sotsiaalpsühholoogilistest teguritest kõige olulisemana nii teoorias kui ka praktikas peresuhete ja vanemliku kasvatuspraktika roll alaealise õiguskuuleka käitumise kujunemisel. Ka spetsialistid tõid välja, et on oluline perekonna kaasamine, selle toel toimub riskitegurite maandamine ja kaitsetegurite rõhutamine. Spetsialistid tõid samas oma vastustes välja ka vastupidise, negatiivse näite, ehk kui pere väljendab oma suhtumises ükskõiksust ennetusprogrammi osas, on ka programmi tõhusus alaealise puhul väiksem. Eeltoodud dokumendianalüüsi ja küsitluse tulemuste abil leiti vastuseid ka teisele ja kolmandale uurimisküsimusele.

Oluline toetav aspekt on siinkohal ka antud töös väljatoodud ESPAD uuringute tulemused, mille kohaselt nende alaealiste seas, kes on rahul oma perekondlike suhetega, on narkootiliste ainete tarbimine 16% väiksem, kui rahulolematute alaealiste seas, samuti see, et noored, kes märkisid, et saavad kodus emotsionaalset tuge ja probleemide osas nõu, on samuti 19% vähem narkootikumide tarvitamist märkinud. Samuti on madalama sotsiaalse oskuste skoori saanud koolinoorte seas on rohkem narkootikumide tarvitajaid, sama näitaja seostati ka peresuhete rahulolu vastustega, millest on näha, et madala skooriga alaealised on rahulolematud suhetes ema ja isaga.

Maakonnas kasutusel olevate narkoennetusmeetmete osas teeb autor järelduse, et kuigi maakonnas on olnud spetsialistide ja ekspertide poolt palju jõupingutusi koolipõhise ennetuse loomise ja läbiviimise osas, on selles osas veel palju arenguid ja lisatoetust vaja. Uuringu vastustest järeldub, et Raplamaa koolides on kasutusel ja tulemuslikud uimastiennetusnädal ja muud narkoennetusloengud ning „Turvaline kodukant- turvaline kool“, kuid väga oleks tarvis uusi, kaasaegseid meetodeid ennetuse tõhususe suurendamiseks. Analüüsist selgus võrreldes teiste ennetuse liikidega just koolipõhise ennetuse olulisus alaealiste puhul, kuna väga palju sõnumeid levib eakaaslaste vahel, samuti selgub ESPAD uuringu ja Raplamaa koolinoorte uimastikasutuse uuringu tulemustest (antud töös lk 32-35), et väga suurel osal noortest on saanud narkootikume just eakaaslastelt ning nende sõbrad/eakaaslased on narkootikumide tarvitajad, mistõttu on autor seisukohal, et koolikeskkonnas ennetustöö läbiviimine on äärmiselt oluline ja vajab Raplamaal uuendamist ning lisaressurse.

Võttes kokku eeltoodud järeldusi, saab autor vastata magistritöös püstitatud **uurimisprobleemile** (Kuidas parendada alaealiste narkoennetust Raplamaa näitel?) järeldusega, et maakonna narkoennetus vajab lisaressursse ning uute, kaasaegsemate narkoennetusmeetmete ja -programmide kasutuselevõttu lisaks hetkel maakonnas toimivatele lahendustele (programmidest „Puhas Tulevik“ ja MDFT, üldpreventiivsetest koolipõhine ennetus).

Lähtudes magistritöö analüüsitud tulemustest, uurimisprobleemi ja uurimisküsimuste vastustest, teeb autor siinkohal kolm **ettepanekut** edasist uurimist vajavate teemade osas narkoennetuse parendamiseks maakonnas:

1. Esmalt, nagu ka uurimisprobleemi vastus rõhutab ning mis on aluseks järgmistele ettepanekutele, on autori arvates väga oluline suunata lisaressursse narkoennetusse, et parendada nii narkoennetusprogramme juba õigusrikkumisega seotud alaealistele kui ka parendada koolipõhist ennetust. Lisaressursid on riigi poolt vajalikud, et vähendada osapooltes tekkivat ebakindlust ja tõsta motivatsiooni. Lisaressursside olemasolul oleks võimalik ka hetkel spetsialistide arvates tulemuslikel narkoennetusprogrammidel teostada erinevaid järeletegevusi/kontrolli, et toetada alaealisi ja jälgida nende õiguskuulekust korduv süütegude vältimiseks ka pärast programmi esmast edukat läbimist.
2. Kuna küsitluse vastustest jäi teravalt silma asjaolu, et programmidesse suunatud alaealiste perede seas esineb ükskõiksust ja alaealise demotiveerimist, teeb autor ettepaneku suunata ennetustöös juba esimesel tasandil rõhku alaealise vanemate narkoennetusalasale informeerimisele ja koolitamisele, neile suunatud seminaride korraldamisele, lähenedes sihtgrupile laiemalt läbi meedia võimaluste ja teise ning kolmanda tasandi ennetust rakendades vanemate nõustamisele senisest suuremal määral. Autor leiab, et olukorras, kus delinkventsus on peresiselt juurdunud ja ka vanemad on ise alaealisena delinkventsust avaldanud (ning nad ei ole oma nooruses probleemidega abi saanud taastava õiguse põhimõtete alusel vaid kui üldse, siis on lähenetud karistusmeetoditega) vajavad probleemse alaealise kõrval tegelikult samal määral abi ja nõustamist ka tema vanemad, kel on täiskasvanuelus vääristunud arusaamad, mida nad peegeldavad ka

oma lastele. Autor on toonud välja antud töös (lk 24-25) programme, näiteks FFT-programm ja MST-programm, mis võiksid anda lisaväärtust töös alaealise ja tema perekonnaga.

3. Koolipõhise ennetuse kaasajastamise vajadus joonistus samuti väga tugevalt uuringus välja. Kuna maakonnas kasutusel olevad meetmed on põhiliselt näost-näku suhtlusest ja vestlusringidest koosnevad, oleks autori arvates heaks viisiks kaasata koolinoori rohkem ka läbi nutiseadmete võimaluste, sh sotsiaalmeedias, läbi sealsete mängude ja tegevuste (harivad, hea visuaalse lahendusega viktoriinilaadsed mängud, kuhu on lisatud ka videosid/klippe (sarnase pikkusega ja lahendusega, nagu näiteks TikTok videod) noorte reaalistest olukordadest ja eluohtlikest kogemustest narkootikumidega ning kus oleks võimalus õigete vastuste korral ka auhindu võita). Alaealised veedavad suure osa oma ajast mobiiltelefonides, sh ka koolis vahetundides ja huviringe oodates mängitakse kambakesi telefonis, suheldakse seal omavahel. Kui põimida harivat narkoennetusega seonduvat infot koolikeskkonnas muu tegevusega nutiseadmetes, oleks see autori arvates ka noore jaoks kohati mugavam ja kaasakutsuvam, kui tavapärase loenguvorm.

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö koostati teemal „Alaealiste narkosüüteod ja nende ennetus Raplamaa näitel“, täpsemalt käsitleti ajaperioodi 2011-2021. Narkootikumidega seotud süüteod on aastakümneid olnud väga päevakorraline teema ning kooskõlas probleemi tõsiduse teadvustamisega on lahendusi otsides aina rohkem esile tõusnud ennetustegevuse olulisus ja tõhustamisvajadus, millega seoses tõstatas töö autor **uurimisprobleemi**: kuidas parendada alaealiste narkoennetust Raplamaa näitel. Uurimisprobleemi vastuse selgitamiseks tõstatas autor kolm uurimisküsimust, millele leiti vastused teooriaosa teemapüstituse käigus selgunud aspektidega ning empiirilises osas läbi statistika ülevaate, dokumendianalüüsi ja spetsialistide seas läbiviidud küsimustiku tulemuste analüüsimise. Antud magistritöö eesmärgiks oli välja selgitada alaealiste narkosüüteode problemaatika Raplamaal ning rakendatavate ennetusmeetmete- ja programmide olukorrahinnang.

Teoreetilises osas keskendus autor esmalt delinkventsuse tegurite kirjeldamisele, et kasutada seda baastadmisenä magistritöö edasistes etappides. Edasi selgitas autor narkomaania kujunemist, olemust ja teooriaid, mis on seotud narkomaania käsitlemisega. Nii teooriaosa kui ka empiiriline osa kinnitasid, et alaealiste narkomaania ja narkosüüteode puhul on olulisemateks delinkventsuse (ja selle süvenedes narkomaania ning narkosüüteode) põhjustajateks peamiselt sotsiaalsüühholoogilised ja individuaalsed tegurid. Sotsiaalsüühholoogilistest on domineerivad peresuhetega seotud negatiivsed tegurid, lisaks ka eakaaslaste ning sõprade mõju. Individuaalsetest teguritest domineerisid vaimne seisund ja käitumisega seotud aspektid. Sellest lähtuvalt on ka paljud Eestis kasutatavad narkoennetusprojektid ja -programmid perekonda kaasavad ning koolikeskkonnas läbiviidavad.

Autor leidis, et selles kontekstis narkootikumide teemat vaadeldes on enim kõnetavaks teooriaks subkultuuriteooria, milles on palju jooni ka eelpool alapeatükkides väljatoodud delinkventsuse kujunemise aspektidest, sh peamiselt asjaolu, et narkootikumide tarbimine ei alga harilikult üksi, vaid teiste/grupi mõjutusel. Arvamust kinnitas ka antud töö teises peatükis (lk 32-25 antud töös) vaadeldud ESPAD-i ja Raplamaa koolinoorte uimastikasutuse uuringute tulemused, mille kohaselt nende alaealiste seas, kes on rahul oma perekondlike suhetega, on narkootiliste ainete tarbimine 16% väiksem, kui

rahulolematute alaealiste seas, samuti see, et noored, kes märkisid, et saavad kodus emotsionaalset tuge ja probleemide osas nõu, on samuti 19% vähem narkootikumide tarvitamist märkinud. Samuti on madalama sotsiaalse oskuste skoori saanud koolinoorte seas on rohkem narkootikumide tarvitajaid, sama näitaja seostati ka peresuhete rahulolu vastustega, millest on näha, et madala skooriga alaealised on rahulolematud suhetes ema ja isaga.

Empiirilises osas toodi välja statistika ülevaade 2011-2021 perioodil toimepandud alaealiste narkosüütegude kohta Raplamaal ning ennetusmeetmeid ja –programme, mida maakonnas kasutatakse, küsitleti maakonna narkoennetustöö spetsialiste ennetuse ja narkosüütegude olukorrahinnangu osas ning viimasena analüüsiti küsitluse tulemusi ja analüüsi põhjal tehti järeldused ja parendusettepanekud. Statistiliste andmete ülevaatest selgus olulisemate punktidenäha, et vaadeldaval perioodil (2011-2021) on alaealiste poolt toime pandud kokku 161 süütegu, millest 27 olid kuriteod ja 134 väärteod. Kõige rohkem kuritegusid sooritati 2017. aastal, kõige rohkem väärtegusid 2013. aastal. Kõige rohkem narkokuritegusid pandi toime KarS § 184 alusel ning väärtegusid NPALS § 15¹ alusel. Vaadates kümneaastast perioodi tervikuna, on näha süütegude tõusu kahel ajavahemikul, aastatel 2012-2014 ja aastatel 2017-2018. Kui kogu kümneaastase perioodi, 2011-2021, alguses on olnud kuritegudega seotud alaealiste keskmiseks vanuseks 18 eluaastat, siis perioodi keskel, aastatel 2016-2018 oli keskmine vanus langenud 16 eluaastani. Statistikas on selgelt näha korduvrikkumiste arvu vähenemist alates 2015. aastast. Kuni 2015. aastani oli Raplamaal korduvrikkumiste arv väga kõrge, ulatudes väärtegude puhul kuni 18 korduvrikkumiseni aastas.

Raplamaa koolinoorte uimastikasutuse uuringust selgus, et koolinoorte seas on populaarseks narkootikumiks kanep ning küsitletud 10.klassi õpilastest on kanepi põhitarvitajaid lausa 8% (kanepi tarvitamise kogemus 12%-l küsitletud Raplamaa noortest). Kui moodustada Raplamaa uuringus selgunud alaealiste seas populaarsemate narkootikumide esikolmik, lisanduksid sinna populaarsuse järjestuses ka *ecstasy* ja MDMA, vähem populaarsem on amfetamiini, GHB, sünteetilise kanepi ning kokaiini tarbimine.

Analüüsidest maakonnas narkoennetuseks kasutatud projekte ja programme, selgus dokumendianalüüsist, et Raplamaal on kasutusel kuus meetet, millest kolm on programmid. Dokumendianalüüsi esimeses pooles analüüsiti autorite karakteristikuid, millest järeldus, et analüüsitud programmid on suunatud konkreetsemalt juba õigusrikkumise toime pannud alaealisele (va STEP-programmi, ehk „Puhas Tulevik“ ja MDFT-programmi korral ka lisaks alaealise perele) ning keskenduvad peamiselt edasiste õigusrikkumiste ennetamisele ning analüüsitud projekte (VEPA, „Turvaline kodukant- turvaline kool“ vestlusringid politseinikega ja uimastiennetusnädal üldhariduskoolides) viiakse läbi koolikeskkondades kaasates alaealiste sihtrühma laiemalt, keskendudes ennetusele ning üldisemale teadlikkuse tõstmisele. Dokumendianalüüsi teises pooles analüüsiti autorite kitsamalt ennetusprojektide ja programmide eesmärgi ning selgus, et programmide peamiseks ühisteks eesmärgideks on laste ja noorte riskikäitumise ennetamine ja vähendamine, sotsiaalsete oskuste parendamine ja arendamine, laste ja noorte uimastitarbimise ennetamine, turvalise ja usaldusväärse suhteõrgustiku kujundamine ning kaitsetegurite ja eneseteadlikkuse tugevdamine.

Spetsialistide seas läbiviidud küsitluse peamiste tulemustena selgus, et Raplamaal on kujunenud spetsialistide eelistatud meetmeks narkoennetuses programmid „Puhas Tulevik“ ja MDFT-programm. Esimese efektiivsuse osas väljendati samuti rahulolu ning sarnaselt dokumendianalüüsist väljatoodud programmi eesmärgiga saab järeldada, et selle programmi puhul on alaealise taasühiskonnastumine hea. Spetsialistid tõid välja ka peresuhete ja vanemliku kasvatuspraktika rolli olulisuse alaealise õiguskuuleka käitumise kujunemisel. Analüüsist selgus võrreldes teiste ennetuse liikidega just koolipõhise ennetuse olulisus alaealiste puhul, kuna väga palju sõnumeid levib eakaaslaste vahel, samuti selgub ESPAD uuringu ja Raplamaa koolinoorte uimastikasutuse uuringu tulemustest (antud töös lk 32-35), et väga suurel osal noortest on saanud narkootikumide just eakaaslastelt ning nende sõbrad/eakaaslased on narkootikumide tarvitajad, mistõttu on autor seisukohal, et koolikeskkonnas ennetustöö läbiviimine on äärmiselt oluline ja vajab Raplamaal uuendamist ning lisaressursse. Küsitluse tulemustest järeldub, et spetsialistid näevad narkosüütegude ennetamise ja vähendamise tõhustamiseks vajadust uute ja kaasaegsete narkoennetusprogrammide järele.

Peamised järelused uurimisprobleemi ja uurimisküsimuste vastustest olid järgmised: narkosüütegude arv maakonnas ei ole vaadeldud perioodi, 2011-2021, jooksul oluliselt langenud ning statistika vaates pole spetsialistid rahul ennetustöö tulemustega ning narkomaania kasvuga, narkoennetusspetsialistid näevad tulemuslikuna programme „Puhas Tulevik“ ja MDFT-programm, rõhutatakse tervete peresuhete ja koolipõhise ennetuse olulisust ning parendamise jaoks vajab maakonna narkoennetus vajab lisaressursse ning uute, kaasaegsemate narkoennetusmeetmete ja -programmide kasutuselevõttu lisaks hetkel maakonnas toimivatele lahendustele.

Arvestades eeltoodut, sai magistritööle seatud eesmärk ning püstitatud uurimisülesanded täidetud ning seatud uurimisprobleem ning uurimisküsimused said vastused.

Lähtudes magistritöö analüüsitud tulemustest, uurimisprobleemi ja uurimisküsimuste vastustest, tegi autor kolm **ettepanekut** edasist uurimist vajavate teemade osas narkoennetuse tõhustamiseks maakonnas:

1. Vajalik on lisaressursside suunamine narkoennetusse, et parendada nii narkoennetusprogramme juba õigusrikkumisega seotud alaealistele kui ka tõhustada koolipõhist ennetust. Lisaressursid on riigi poolt vajalikud, et vähendada osapooltes tekkivat ebakindlust ja tõsta motivatsiooni.
2. Suunata ennetustöös rõhku alaealiste vanemate ennetusteemalisele informeerimisele meedia võimalusi suuremal määral kasutades ning ennetuse rakendamisel teisel ja kolmandal tasandil alaealise vanemate koolitamisele senisest suuremal määral.
3. Kaasata koolinoori rohkem narkoennetusse ka läbi nutiseadmete võimaluste, sh sotsiaalmeedias, läbi sealsete mängude ja tegevuste, kuna alaealised veedavad suure osa oma ajast mobiiltelefonides.

SUMMARY

This master's thesis was compiled on the topic „Juvenile Drug Offenses and Their Prevention: A Case Study of Rapla County“, focusing specifically on the ten-year period from 2011 to 2021. Drug-related crimes have been a highly topical issue for decades, and in line with increasing awareness of the seriousness of the problem, the importance of prevention activities and the need to enhance them have become increasingly prominent. In this context, the author raised the research problem: how to enhance juvenile drug prevention using the example of Rapla County? To address the research problem, the author formulated three research questions, the answers to which were found through the theoretical framework and analyzed through the theoretical framework and analyzed through document analysis and the examination of questionnaire results among specialists in the empirical part.

The aim of this master's thesis was to identify the issues of juvenile drug offenses in Rapla County and assess the effectiveness of prevention measures and programs. To achieve this aim, the author established five research tasks.

From the analysis of statistical data, it was found that during the observed period (2011-2021), a total of 161 offenses were committed by juveniles, of which 27 were crimes and 134 were misdemeanors. The highest number of crimes was committed in 2017 and the highest number of misdemeanors was committed in 2013. Looking at the entire ten-year period, there is a noticeable increase in offenses during two time periods, from 2012 to 2014 and from 2017 to 2018.

Through document analysis of the projects and programs used for drug prevention in the county, it was revealed that there are six measures in place in Rapla County, of which three are programs. In the first half of the document analysis, the author examined characteristics, leading to the conclusion that the analyzed programs are more specifically targeted towards juveniles who have already committed offenses (except for the STEP-program, „Puhas Tulevik“ and the MDFT-program, which also involve the juvenile's family) and primarily focus on preventing further offenses. The analyzed projects (VEPA, „Turvaline kodukant-turvaline kool“ and drug prevention week in schools) are conducted in school environments involving a broader target group of juveniles, focusing on prevention and raising general

awareness. In the second half of the document analysis, the author examined the objectives of prevention projects and programs more specifically. It was found that the main common objectives of the programs are: prevention and reduction of risky behaviour among children and youth, improvement and development of social skills, prevention of drug use among children and youth, establishing a safe and trustworthy social network and strengthening protective factors and self-awareness.

The main results of the survey conducted among specialists revealed that in Rapla County, the preferred measures for drug prevention among specialists are the programs „Puhas Tulevik“ and the MDFT-program. There was also expressed satisfaction with the effectiveness of the first program, and similar to the objectives outlined in the document analysis, it can be inferred that this program contributes to successful reintegration of juveniles into society. Specialists also highlighted the importance of family relationships and parental upbringing practices in shaping the juvenile’s law-abiding behaviour. The analysis indicated that compared to other prevention methods, school-based prevention is particularly important for juveniles. From the survey results, it can be concluded that specialists see the need for new and modern drug prevention programs to enhance the prevention and reduction of drug offenses.

The main conclusions drawn from the research problem and research questions are as follows: the number of drug offenses in the county has not significantly decreased during the observed period and specialists generally have a negative assessment of the situation based on statistics, drug prevention specialists consider the „Puhas Tulevik“ program and the MDFT-program effective, the importance of healthy family relationships and school-based prevention is emphasized and to enhance drug prevention efforts, the county need additional resources and the implementation of new, more modern drug prevention projects and programs in addition to the existing solutions.

Considering the above, the goal and research tasks set for the master’s thesis were fulfilled, and the research problem and research questions received answers.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

Aaben, L., Tammik, M. & Kallavus, K., 2017. *Mitmedimensioonilise pereteraapia tõhususe uuring*. [Võrgumaterjal] Loetav: http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/MDFT-raport_PRAXIS_aprill-2017.pdf [Kasutatud 17.01.2022]

Ahven, A., Roots, A., & Sööt, M.-L., 2018. *Retsidiivsus Eestis 2017. Kriminaalpoliitika uuringud nr 27*. [Võrgumaterjal] Leitav aadressil: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/retsidiivsus_eestis_2017.pdf. [Kasutatud 22.09.2021]

Alaealise mõjutusvahendite seadus (1998) RT I 1998, 17, 264

Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhised. 2018. Väljaandja: Politsei- ja Piirivalveamet.

Allaste, A.-A., 2005. Uimastitarvitajate kultuurid. Uimastid ja uimastitarvitajad Eesti ühiskonnas. Tallinn: Valgus.

Allaste, A.-A., Lagerspetz, M., 2006. Taking control by losing control? Patterns of heroine addiction in Estonia. Nordic Studies on Alcohol and Drugs. Research report. *Nordisk Alkohol & Narkotikatidskrift*, 23, pp. 77-94.

Anisimova, S. G., 2012. Narcotics abuse among young people in the Northern Territories. *Russian Education & Society*, 54(8), pp. 72-81.

Arabaci Baysan, L., 2017. Dragging Factors in Juvenile Delinquency, *Mental Health Problems, Journal of Psychiatric Nursing*. 8(2), pp. 110-117.

Blueprints for Healthy Youth Development. 2018. *Communities that Care. Multisystemic Therapy. University of Colorado Boulder, Institute of Behavioral Science.* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.blueprintsprograms.org/programs/> [Kasutatud 06.02.2022]

Brand, P., Li, S., & White, M., 2017. *Young People's Statistics from the National Drug Treatment Monitoring System (NDTMS).* [Võrgumaterjal] Leitav: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/664945/Young-people-statistics-report-from-the-national-drug-treatment-monitoring-system-2016-2017.pdf. [Kasutatud 02.11.2021]

Brantingham, P. J., Faust, F. L., 1976. A Conceptual Model of Crime Prevention. *Crime and Delinquency*, 22(3), pp. 284-296.

Brummer, M., Enckell, H., 2007. *Laste ja noorte psühhooteraapia.* Tallinn: Greif.

Cissner, A.B., Ayoub, L. H., 2014. *Building Healthy Teen Relationships: An Evaluation of the Fourth R Curriculum with Middle School Students in the Bronx.* National Institute of Justice. Center for Court Innovation.

Connor, F. D., 2002. *Aggression and antisocial behavior in children and adolescents.* New York: The Guilford Press.

Domitrovich, C. E., Bradshaw, C. P., Greenberg, M. T., Embry, D., Poduska, J. M., Iolango, N. S., 2010. Integrated Models of School-Based Prevention: Logic and Theory. *Psychol Sch.*, 47(1), pp. 71–88.

Doyle, J., 2007. *Children protection and adult crime: using investigator assignment to estimate causal effects of foster care.* NBER Working Paper Series. Cambridge.

Edovald, T., 2005. *Kriminaalpoliitika uuringud. Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja programmidest maailmas.* Tallinn: Justiitsministeerium.

Eesti Noorsootöö Keskus. Alaealiste komisjonid Eestis 2012. aastal - statistiline ülevaade EHIS-e andmete põhjal. [Võrgumaterjal] Leitav: https://entk.ee/sites/default/files/AEK%20%C3%BClevaade%202012.a._0.pdf [Kasutatud 28.06.2020].

Euroopa Narkootikumide ja Narkomaania Seirekeskus. 2020. Euroopa uimastiprobleemide aruanne 2020: põhipunktid. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.emcdda.europa.eu/system/files/attachments/13242/HighlightsEDR2020_ET_Final_web.pdf [Kasutatud 20.12.2021].

ESPAD Report 2011. Euroopa kooliõpilaste alkoholi ja narkootikumide tarvitamise Küsitlusuuring. [Võrgumaterjal] Leitav: http://www.espad.org/Uploads/ESPAD_reports/2011/The_2011_ESPAD_Report_SUMMARY.pdf. [Kasutatud 28.06.2020].

ESPAD Report 2016. Noorte uimastitega katsetamine on stabiliseerunud. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.tai.ee/et/instituut/pressile/uudised/3285-espadauring-noorteuimastitega-katsetamine-on-stabiliseerunud>. [Kasutatud 28.11.2020].

Flick, U., 2009. *An Introduction To Qualitative Research*. London: Sage.

Flick, U., 2011. *Introducing Research Methodology: a Beginner's Guide to Doing a Research Project*. London: Sage.

Farrington, D. P., 2003. Methodological Quality Standards for Evaluation Research. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 581.

General Secretariat of the Council. 2013. *European Union Drugs Strategy 2013-2020*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.consilium.europa.eu/media/30727/drugs-strategy-2013_content.pdf [Kasutatud 18.01.2022].

Goode, E., 2007. *Drugs in American Society*. 7th Ed. McGraw-Hill Humanities.

Gornischeff, K., Loide, K., 2019. Kinnise lasteasutuse asemel tugevdatud toetuse teenus. *Sotsiaaltöö*, 3.

Graham, J., Bennett, T., 1998. *Kriminaalpreventsioon Euroopas*. Tallinn: Kriminaalpreventsiooni Nõukogu

Groot, W., Brink, H. M., 2010. The effects of Education on Crime. *Applied Economics*, 242, pp. 288-290.

Harro, J., 2006. *Uimastite ajastu*. Tartu Ülikooli kirjastus.

Harro, J., 2017. *Uimastite ajastu*. Teine, täiendatud trükk. Tartu Ülikooli kirjastus.

Henggeler, S.W., McCart, M. R., Cunningham, P.B., Chapman, J.E., 2012. Enchanting the Effectiveness of Juvenile Drug Courts by Integrating Evidence-based Practices. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 80(2)

Hilborn, J-W., 1998. *Kognitiiv-käitumuslikud suunad kriminaalpreventsioonis ja kurjategijate rehabilitatsioonis*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.

Hirsijärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P., 2010. *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.

Hogue, A., Liddle, H. A., 2009. Family-based treatment for adolescent substance abuse: controlled trials and new horizons in services research. *Journal of Family Therapy*, 31(2), pp. 126-154.

Justiitsministeerium, 2020. *Kuritegevus Eestis 2019. Alaealiste õigusrikkumised*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/alaealiste-õigusrikkumised.html> [Kasutatud 28.10.2021].

Justiitsministeerium, 2021. *Kuritegevus Eestis 2020. Alaealiste õigusrikkumised*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/alaealiste-õigusrikkumised> [Kasutatud 28.10.2021].

Justiitsministeerium. *Ennetusprogramm „Puhas tulevik“*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/ennetusprogrammi-puhas-tulevik> [Kasutatud 12.01.2022].

Kalivas P. W, O'Brien, C., 2008. Drug addiction as a pathology of staged neuroplasticity. *Neuropsychopharmacol*, 33, pp 166–180.

Karindosk, D., 2015. *Alaealistele suunatus narkoennetustöö hindamise probleeme Eestis. Lõputöö*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

Karistusseadustik. (2001) RT I, 11.03.2011, 1

Korraldusseadus (2011) RT I, 22.03.2011, 4

Kuklinski, M.R., Fagan, A.A., Hawkins, J.D., Briney, J.S., Catalano, R.F., 2015. Benefit-Cost Analysis of a Randomized Evaluation of Communities That Care: Monetizing Intervention Effects on the Initiation of Delinquency and Substance Use Through Grade 12. *J Exp Criminol, University of Washington & University of Florida, Department of Criminology, Sociology and Law*, 11(2), pp. 1-29.

Kumpfer, K.L., Olds, D.L., Alexander, J.F., Zucker, R.A., & Cary, L.E., 1998. *Family Etiology of Youth Problems*. Ashery, R.S., Robertson, E.B., & Kumpfer, K.L. Toim-d. Drug Abuse Prevention Through Family Interventions. Rockville.

Kranich, H., 2004. Karistusõiguslik alaealiste erikohtlemine. *Sotsiaaltöö*. Tallinn.

Liddle, H. A., 2016. Multidimensional Family Therapy: Evidence Base for Transdiagnostic Treatment Outcomes, Change Mechanisms and Implementation in Community Settings. *Family Process*, 55.

Machin, S., Marie, O., & Vujic. S., 2011. The Crime Reducing Effect of Education. *The Economic Journal*, 121, pp. 460-470.

Manger, T. H., Hawkins, J. D., Haggerty, K. P., Catalano, R.F., 1992. Mobilizing communities to reduce risks for drug abuse: Lessons on using research to guide prevention practice. *The Journal of Primary Prevention*, 13(1), pp. 3-22.

Markina, A., & Žarkovski, B., 2007. *Eesti alaealiste hälbiv käitumine*. Tallinn.

May, G. G., 2009. *Addiction and Grace*. HarperCollins e-books.

McKnight, C., Des Jarlais, D. & Bramson, H., 2006. Respondent-driven sampling in a study of drug users in New York City: notes from the field. *Urban Health*, 83(6), pp 54-59.

Naim-Feil, J., Zangen, A., 2013. Addiction. *Handbook of Clinical Neurology*, 116, pp. 613–630.

Narkootiliste ja psühhotroopsete ainete ning nende lähteainete seadus. (1997) RT I 08.01.2020, 12

Nikonov, E. 2016. Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine. *Sotsiaaltöö*, 4, 71– 76.

O’Connell, M. E., Boat, T., Warner, K. E., 2009. *Preventing Mental, Emotional, and Behavioral Disorders Among Young people: Progress and Possibilities*. Washington: National Academies Press.

Onrust, S.A., Otten, R., Lammers, J., Smit, F., 2016. School-based programmes to reduce and prevent substance use in different age groups. Systematic review and meta-regression analysis. *Clinical Psychology Review*, 44, pp. 45-59

Patton, M. Q., 1990. *Qualitative evaluation and research methods*. Second Edition. CA: Sage.

Patton, M. Q., 2015. *Qualitative research & evaluation methods: integrating theory and practice*. 3rd edition. SAGE Publications.

Politsei- ja Piirivalveamet. 2023. *Statistilised andmed alaealiste narkosüütegude kohta Raplamaal aastatel 2011-2021 [e-kiri]* (04.04.2023)

Pärn, M., 2018. *Prokuratuuri aastaraamat. Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.prokuratuur.ee/et/alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemine> [Kasutatud 22.09.2021]

Raplamaa Omavalitsuste Liit. 2021. *Raplamaa noorte uimastiuuring 2020*. Raport. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rol.raplamaa.ee/wp-content/uploads/2021/06/Raplamaakonna-koolinoorte-uimastikasutusse-uuring-2021.pdf> [Kasutatud 21.02.2024]

Raska, E., 2002. *Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse*. Tallinn: Juura.

Rogers, P. D., Goldstein, L., 2002. *Kuidas aidata uimastiprobleemidega last?* Tallinn: Ersen.

Saar, J., 2003. *Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985-1999 longituuduurimuse andmetel)*. Tartu Ülikooli Kirjastus

Saarela, M.-L., 2015. *Isiksuslike omaduste erinevused delinkventselt käituvatel, aktiivsuse ja tähelepanuhäirega ja käitumisprobleemideta alaealistel*. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Schreck, C.J., Hirschi, T., 2009. Social Control Theory. *21st Century Criminology: A Reference Handbook*, 3, pp. 305-311.

Salagaev, A., 2003. *Juvenile Delinquency. The global situation of young people*. World Report Youth. New York.

Schilling, R. F., McAlister, A. L. 1990. Preventing drug use in adolescents through media interventions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 58(4), pp. 416–424.

Sexton, T., Turner, C. W., 2010. The Effectiveness of Functional Family Therapy for Youth with Behavioral Problems in a Community Practice Setting. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 24(3), pp. 340-350

Sheidow, A. J., Henggeler, S. W., 2012. Multisystemic therapy with substance using adolescents: A synthesis of the research. *Understanding and Treating Adolescent Substance use Disorders: Assessment, Treatment, Juvenile Justice Responses*, 9, pp. 1-22.

Siseministeerium. *Uimastiennetus. Eesti narkopoliitika aastani 2030*. [Võrgumaterjal]
Leitav:<https://www.siseministeerium.ee/et/eesmarktegevused/ennetustegevus/uimastienetus> [Kasutatud 08.05.2024].

Siseministeerium. 2014. *Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika valge raamat*. [Võrgumaterjal]. Leitav:
https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/valge_raamat.pdf
[Kasutatud 28.06.2020].

Siseministeerium. 2018. *Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös*. [Võrgumaterjal] Leitav:
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_õigus_juhendmaterjal_2018.pdf [Kasutatud 18.01.2022].

Siseministeerium. 2022. *Raplamaa turvalisuse nõukogu. Turvaline kogukond- turvaline kool.* [Võrgumaterjal] Leitav:

<https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/documents/2022-04/Raplamaa%20-Turvaline%20kogukond%20-%20turvaline%20kool.pdf> [Kasutatud 15.03.2024].

Siseministeerium. 2024. *Eesti narkopoliitika aastani 2030. Valge raamat.* [Võrgumaterjal]. Leitav:https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/documents/2021-10/eesti_narkopoliitika_aastani_2030_valge_raamat [Kasutatud 11.05.2024].

Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. (2018) RT I, 25.10.2017, 1

Sotsiaalkindlustusamet. 2021. *Mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT).* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-ja-pere/lastekaitse/mitmedimensiooniline-pereteraapia-mdft> [Kasutatud 12.01.2022]

Stel, J., 2001. *Preventsiooni käsiraamat: alkohol, narkootikumid ja tubakas.* Tallinn.

SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus. 2024. *STEP- programmi tutvustus.* [Võrgumaterjal] Leitav: www.step.ee [Kasutatud 09.02.2024]

Tani-Jürisoo, K., Kulasalu, E., Velström, E., Kangur, J., & Aunin, E., 2018. *Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös.*

[Võrgumaterjal]

Leitav:http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf. [Kasutatud 28.09.2021]

Teddlie, C., Yu, F., 2007. Mixed methods sampling a typology with examples. *Journal of mixed methods research*, 1(1), pp. 77-100.

Tengland, P. A., 2010. Health Promotion or Disease Prevention: A Real Difference for Public Health Practice? *Health Care Analysis*. 18, pp. 204–205.

Tervise Arengu Instituut. *Lepingupartnerid 2019: Uimastisõltlastele suunatud nõustamis-, ravi ja rehabilitatsiooni teenused.* [Võrgumaterjal] Leitav:

https://en.tai.ee/images/Lepingupartnerid_soltuvusravi_2019_korr_29_05_2019.pdf

[Kasutatud 12.01.2022]

Tervise Arengu Instituut. *Mis on narkootikumid ja kuidas neid liigitatakse?*

[Võrgumaterjal] Leitav: [https://www.narko.ee/mis-onnarkootikumid-ja-kuidas-neid-](https://www.narko.ee/mis-onnarkootikumid-ja-kuidas-neid-liigitatakse/)

[liigitatakse/](https://www.narko.ee/mis-onnarkootikumid-ja-kuidas-neid-liigitatakse/) [Kasutatud 22.10.2021]

Tervise Arengu Instituut. 2021. *Narkomaania ennetuse alusdokumendid ja valdkondlik seadusandlus.* [Võrgumaterjal] [https://tai.ee/sites/default/files/2021-](https://tai.ee/sites/default/files/2021-03/154228840375_NarkomaaniaEnnetuseSeadusandlus.pdf)

[03/154228840375_NarkomaaniaEnnetuseSeadusandlus.pdf](https://tai.ee/sites/default/files/2021-03/154228840375_NarkomaaniaEnnetuseSeadusandlus.pdf) [Kasutatud 12.01.2022]

Tervise Arengu Instituut. 2016. *Uimastite tarvitamine koolinoorte seas: tubakatoodete, alkoholi ja narkootiliste ainete tarvitamine Eesti 15-16-aastaste õpilaste seas.*

Uuringuaruanne. [Võrgumaterjal] [https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-](https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-03/147211011552_ESPAD%20raport_2016.pdf)

[03/147211011552_ESPAD%20raport_2016.pdf](https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-03/147211011552_ESPAD%20raport_2016.pdf) [Kasutatud 21.02.2024]

Tervise Arengu Instituut. 2020. *Uimastite tarvitamine koolinoorte seas: tubakatoodete, alkoholi ja narkootiliste ainete tarvitamine Eesti 15-16-aastaste õpilaste seas.*

Uuringuaruanne. [Võrgumaterjal] [https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-](https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-03/159103814529_Uimastite_tarvitamine_koolinoorte_seas_2019.pdf)

[03/159103814529_Uimastite_tarvitamine_koolinoorte_seas_2019.pdf](https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-03/159103814529_Uimastite_tarvitamine_koolinoorte_seas_2019.pdf) [Kasutatud 21.02.2024]

Traat, U., Markina, A., 2003. *Üldkriminoloogia.* Tallinn. Sisekaitseakadeemia.

Valgre, G., 2022. *Ennetusprogrammi „Puhas tulevik“ mõjususe perioodil 2015-2017*

Põhja Prefektuuri näitel. Lõputöö. Sisekaitseakadeemia.

Vorobjov, S., Tamson, M., 2020. *Uimastite tarvitamine koolinoorte seas: 15-16 aastaste õpilaste legaalse ja illegaalse narkootikumide kasutamine Eestis*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut

Tsiviilseadustiku üldosa seadus (2002) RT I, 06.12.2010, 12

Tõemets, T. 2016. Integreeritud teenused laste vaimse tervise toetamiseks: ennetus, varajane märkamine ja õigeaegne abi. *Sotsiaaltöö*, 4, lk 66–70.

Vilgats, E., 2019. Teenuseosutaja vaade innovatsioonile ja riiklikule bürokraatiamasinale. *Sotsiaaltöö*, 1.

Väärteomenetluse seadustik. (2014). RT I, 12.07.2014, 12

Waldron, H.B., Turner, C.W., Ozechowski, T.J., 2005. Profiles of drug use behavior change for adolescents in treatment. *Addictive Behaviors*, 30(9), pp. 1775-1796.

Weisman, C. B., Montgomery, P., 2019. Functional Family Therapy (FFT) for Behavior Disordered Youth Aged 10-18: An Overview of Reviews. *Research on Social Work Practice*, 29(3), pp. 333-346.

Welsh, B., Farrington, D., 2012. *The Future of Crime Prevention. Developmental and Situational Strategies*. National Institute of Justice.

Yin, R. K., 2003. *Case Study Research: Design and Methods*. 3rd ed. London: Sage.

Yin, R. K., 2014. *Case Study Research: Design and Methods*. 5th ed. London: Sage.

LISAD

Lisa 1. Küsimustik Raplamaa narkoennetusspetsialistidele

1. küsimustegrupp – üldine

4. Kui kaua olete töötanud narkoennetuse valdkonnas? Mis on Teie üldine tööstaaž?

2. küsimustegrupp – hinnangud alaealiste narkosüütegudele Raplamaal

5. Millised on Teie hinnangul peamised delinkventsuse (ehk käitumise, millega rikutakse ühiskonna fundamentaalseid norme, mis võib vormuda kuriteoks) tegurid, mis põhjustavad alaealiste narkootikumidega seotud süütegusid Raplamaal?
6. Kuidas on Teie arvates muutunud olukord seoses alaealiste narkosüütegudega võrreldes 2011. aastaga?

3. küsimustegrupp – Raplamaal kasutatavad ennetusmeetmed ja -programmid

7. Milliseid ennetusmeetmeid ja -programme kasutatakse Teie hinnangul kõige enam Raplamaal töös alaealistega, kes panevad toime narkootikumidega seotud süüteo?
8. Milliseid eelnimetatutest kasutate Teie oma igapäevases töös kõige rohkem?
9. Mille alusel teete valiku ühe või teise meetme rakendamise kasuks otsustamisel?
10. Milliste ekspertidega teete kõige enam koostööd erinevate narkoennetusprojektide raames (töö perega, koolides, kogukonnas)?
11. Kas Raplamaa piirkonna võimalused on piisavalt head programmide ja meetmete tegevuste rakendamiseks?

4. küsimustegrupp – alaealiste narkosüütegude ennetustegevuse efektiivsuse hinnang Raplamaa kontekstis

- 1) Kui efektiivseteks peate alaealistele õigusrikkujatele määratavaid narkoennetusmeetmeid/programme?
- 2) Millised neist narkoennetusmeetmetest/programmidest on Teie hinnangul kõige tulemuslikumad?

- 3) Milliste meetmete/ programmide rakendamine on Teie hinnangul kõige problemaatilisemaks osutunud? Palun kirjeldage lühidalt.
- 4) Kuidas hindaksite alaealise lähedaste toetuse mõju tema motivatsioonile ja seeläbi meetmete/programmide efektiivsusele?
- 5) Kuidas hindaksite narkosüüteo toimepannud ja ennetusprogrammi läbinud alaealiste taasühiskonnastumist (kahe aasta/nelja aasta vaates)? Palun kirjeldage lühidalt.
- 6) Kas peate vajalikuks pärast programmi esialgset edukat läbimist reaalse efektiivsuse jälgimiseks nt programmijärgset suhtlemist, jätkutegevusi alaealisega? Kui jah, siis milline oleks optimaalne aeg?
- 7) Kas tänapäeval Eestis kasutusel olevad narkoennetusmeetmed/programmid vajaksid muudatusi?
- 8) Kui vastasite eelmisele küsimusele „jah“, siis palun täpsustage, milliseid muudatusi?